

MARTINÁK JÁNOSNÉ
SZÁSZ ENIKŐ ZSUZSANNA

FÉNYES ÚJHEL

(SORSOK ÁRADÁSA II.)

MARTINÁKNÉ ☺ KISKÖNYVTÁRA
Sárospatak, 2017.

Üdvözet az Olvasónak!

Amikor **Sorsok áradása** címmel megírtam Sátoraljaújhely regényét, 150 évet, a legfényesebb korszakot emeltem ki történetéből. Első irodalmi próbálkozásomként olyan sűrű könyv született, ami szinte olvashatatlaná vált a belezsúfolt adatok miatt. Ezt oldottam fel **Újhelyi poétriánk** címmel, amikor Molnár Borbála történetét kiemeltem belőle. Ez lett az első lányregényem...

Ez pedig könyvem második fele, amikor a kis mezővárosból polgárosult kisváros lett. Vezérfonalként ismét két újhelyi költő, id. Bajusz József (1829-1913) és Németh Pál (1882-1911) életét választottam, akik helyi színezetű verseikkel szószólói a városnak. Az időnyújtással Molnár Borbála utóéletével is foglalkozhattam.

Bocsánat, hogy ezt a részt uralja a történelem, ami így, alulnézetben sokkal izgalmasabb, mint valójában. Legalább is a város szülötteinek! Nekik ajánlom írásomat...

Sárospatakon, 2017. novemberében

Molnár Borbála temetése után Béniék háza megtelt a családdal: a testvérek asszonyostul, gyerekestül összegyűltek Bagonson. A temetőbe a falu apraja-nagyja felvonult, a hideg idő sem tartott vissza senkit a végtisztességtől. Parnói Molnár Borbála sírját egyszerű fejfával jelölték meg, és a debreceni kántus kedvenc zsoltárát, a 42. énekelte. Három fia hangja is bekapcsolódott ebbe a kórusba, hogy így segítsék anyjukat utolsó útján. Este a templomban az az orgona szólt, amellyel ő róttá le áldozatát az Eg urának. Szikszay tiszteletes a család kérésére Pál apostol szavait választotta textusként: *Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam....* Borka szeméből csorgott a könny: öreganyja ezt olvastatta vele utoljára, megérezte, hogy vége! Otthon a család tagjai csendes beszélgetés közben idézték fel az eltávozott emlékét, és egymást erősítették, hiszen végleg egyedül maradtak: azon a napon egyszerre veszítették el apjukat és anyjukat, mert számukra mindkettőt Borbála jelentette.... A Biblia bejegyzéseit nézegetve Béni felfedezte, hogy anyja életében a január volt a legtragikusabb hónap: apja, anyja, Szokera akkor halt meg, és ő is akkor vett búcsút a földi élettől.

- Oda sorolhatod a grófnőjét és szívbéli barátját, Ujfalvy Krisztina elvesztését is - mondta Samu, erdélyi életének ismerője - Krisztina 7 éve pontosan ugyanazon a napon halt meg, mint Anyánkasszony.

Lapozgatták az írásait is, hiszen sem a naplóját, sem a Bagonson írt verseket nem tették bele a koporsóba, ahogy kérte, gyermeki kegyeletből megtartották azokat. És mindannyian őriztek valami titkosat is róla, amit egymással sem osztottak meg. Szükségük volt rá: azzal fedték be azt az űrt, amit anyjuk elvesztése bennük hagyott...A temetésre a kisbaba miatt Istvánék nem tudtak eljönni, csak az újhelyi református templom harangját húzták meg az emlékére. István nehezen tudott megbékélni azzal, hogy nincs többé Borbálája, és a végső búcsúján sem lehetett jelen. Szomorúan járt-kelt frissen gyarapodott családja körül, aztán Éva egyik nap leült a klavikordhoz, és eljátszotta az urának Bach egyik darabját a szeretett testvér elutazásáról. Ennek visszatérő motívuma őrizte meg öccse számára nővérét, aki nemcsak testvére volt, hiszen nagyon sokat, mindent neki köszönhetett.

Kossuth Lajosnak Újhelyben négy év kellett ahhoz, hogy önállósulni merjen, és kibérelje a Szirmay-kúria melletti Rozgonyi-házat, ahol inast tartott és kocsija is volt, mondván, hogy ez munkájához elengedhetetlen. A Szapáry és Andrassy család ügyvédjeként ezt már majdnem meg is engedhette magának, de a rossznyelvek működtek körülötte: a szép Andrassy Károlynéhoz fűződő kapcsolatáról suttogtak, ami miatt a család visszavonta a megbízatást. Fiatalemberként elmerült a bálók, farsangi mulatságok forgatagában, és vármegyei karrierről ábrándozott. Mindig többet költött, mint amennyit keresett, és apja adósságait is magára vállalta, mert kötelességének érezte. Amikor meghallotta, hogy Kaestenbaum Márton zsidó kereskedő - jótékony célra - Zemplén vármegyére hagyta vagyonát, sóvárogva gondolt valamilyen csodás örökségre, de neki nem jutott semmi. Nem voltak gyakoriak az ilyen testamentumok, maga Vay Miklós alispán is könnyekkel a szemében jelentette be a közgyűlésen:

- Szégyenkezve állunk itt, ha e nagyszerű végrendelet tartalmát olvassuk, és szemrehányást tehetünk magunknak, hogy e nemes lelket félreismertük.

De egyelőre nem történt semmi az örökhagyó dolgával, mert ez az év is vésztyjósító volt: egész nyáron hideg volt, augusztus 4-én sűrű jégeső esett, és a föld megmozdult virágvasárnap kétszer is: hajnalban és este, de szerencsére az ijedelem nagyobb volt, mint az a kár, amit a félelmetesen morgó Magas-hegy okozott. Aztán Kossuth Lajost megválasztották városi ügyésznek, ami biztosabb anyagi hátteret jelentett és a vágyott hírnevet is meghozta számára, amikor elkészítette a város tűzoltási szabályzatát. Újhelyben még mindig a tűz volt az emberek legnagyobb ellenfele, hiába imádkoztak szüntelen a főtéri szoborhoz: *Szent Flórián, kérünk téged, távoztasd el tőlünk az égéseket!* Ennél hatékonyabb megoldásra volt szükség, és a 25 éves fiatalember agyából kipattant a megoldás: vészhelyzetben szavára majd 750 ember mozgult egyszerre tűzoltóként. A városban élő céheket használta fel ehhez, amikor 25 pontban

mindenkinek kijelölte feladatát. Amikor tűz esetén a vármegyeháza előtt posztoló várta elsütötte puskáját - azaz tüzet lőtt, ahogyan itt mondták - mindenki felbolydult: a bodnárok-tímárok vízzel teli kupákkal rohantak oltani, a kereskedők vizes pányvával terítették be a szomszéd házakat, asztagokat, a kovácsok-kerékgyártók vashoroggal, az ácsok-molnárok vasfejszével segítettek, a tartalék vizet meg a zsidó szekeresek hozták a helyszínre. Ekkoriban 1469 épületben 6 ezer ember élt itt, pontosan kiosztotta a feladatokat mindenkinek, hiszen az égő házból menteni kellett az értékeket, azoknak gondját kellett viselni, mert a mentés hevében sem kelhetett lába semminek. A tűzparancsnokok lóhátról szervezték a munkát, és ügyeltek mindenre, mert büntetés terhelte a céheket, ha a rájuk eső részt nem teljesítették.

Egy év múlva került sor Ferdinánd trónörökös megkoronázására Pozsonyban, ahol Zemplént Vay Miklós első alispán és ifj. Szirmay Antal táblabíró képviselte. A költségekre komoly összeget szavazott meg a közgyűlés, és 29 pontos követutasítást állított össze a számukra, amiben a régi rebellis zempléni szemlélet tért vissza. Azt kívánták, hogy a koronázási jelvényen magyar legyen a felirat, az új király segítse elő a borkereskedelem felvirágzását, a diétáról újságot szerkesszenek, vagy a jegyzőkönyvet küldjék meg kinyomtatva, hogy az ott folyó vitákról mindenki értesülhessen. Az utasítás azt írta elő a követeknek, hogy a kérések teljesítése nélkül ne szavazzák meg az adót, Pozsonyban azonban a francia forradalom hírei miatt nagy volt az egyetértés az udvar és a nemesek között, de csak a magyar nyelv használatáról lehetett tárgyalni, másra nem került sor. Bár az adók és az újoncozás ellen több megye is szót emelt, abban az összehozásban Vayék mindent elfogadtak. Mindez megtetéződött azzal, hogy ezen a nyáron egy helytartótanácsi tanácsnokot, gróf Mailáth Antalt neveztek ki Zemplén főispánjává, ami nagy felháborodást keltett az ellenzékiek körében. A főispáni beiktatás a vármegyeházán a szokott pompa közepette zajlott, a kenetteljes üdvözlő beszédek sorából csak a Kossuth Lajos által elmondott lógott ki. A feltűnően csinos férfi fekete magyaros ruhában és piros cipőben állt ki beszélni, eleganciája arányban állt szónoki tehetségével: ezzel átvette az ellenzéki öregektől a stafétabotot. A piarista gimnázium jelenlévő nagydiákjai tapssal jutalmazták beszédét, amit Ivolenszky és Tóth professzorok kedvence, Trefort Ágoston vezetett, akít az iskola tehetségeként emlegettek. Az új főispán csak feszengett, és megjegyezte Kossuth, meg a tapsoló ifjú nevét.

Zemplént ekkoriban már évek óta kegyetlenül sújtotta Isten haragja: az árvizek elvitték a vetést, a szőlő lefagyott, az állatok elhullottak, a szegénység megnőtt. Már az itt élőket is nehezen tudták életben tartani, nemhogy az ide vezényelt katonákat! A vármegye vezetői egymás után küldték beadványaikat a Helytartótanácsához, ami eleinte azzal könnyítette a terheket, hogy megengedte: a katonaság élelmezését szolgáló gabona egy részét árpával pótolják, áprilisban aztán egy századot áthelyeztek Abaújba. A vármegye minden földesurat keményen felszólított jobbágysági megsegítésére, az újhelyieket a vármegyei és városi alapból segélyezték, mert a szükség már nagy volt. Ilyen körülmények között jutott el a párizsi forradalom híre a városba, de nem vert nagy visszhangot, mert valójában arról senkinek nem volt arról pontos értesülése. A lengyel nemesi felkelés eseményeit viszont ennél nagyobb érdeklődés kísérte, s rokonszenvet éreztek irántuk a leveretés után is. A piarista diákok mindenkit megsüvegeltek az utcán, akiről elterjedt, hogy lengyeleket bújtat. Felforrósodott a hangulat, ami ellen tenni kellett! Amikor híre jött, hogy a kolera a megye felé tart, kapóra jött: a tanulókat egzámen nélkül hazaküldték, nehogy a zárlat miatt Újhelyben ragadjanak, de valójában az erősödő forradalmi hangulatot akarták ezzel lecsendesíteni. A vármegyeháza nagytermében viharos közgyűlés volt, melyen ismét a fiatal Kossuth volt a megyei ellenzék szónoka, és keményen megbírált a diétai küldötteket. Kazinczy a távollevő Istvánnak így számolt be erről:

Fölkele Kossuth Lajos és oly tűzzel, mintha kezében volna a zendülés szövétneke, két kezét csipejére rakván... mint egy dühre gyulladt Catilina...elképzelhetetlen vakmerőséggel tartá beszédét.

István azonban jogosnak tartotta Kossuth felháborodását, hiszen tagja volt a követutasítást kidolgozó bizottságnak, tudta, mivel indították őket útnak. Szirmay és Vay urak mégis megszavazták Pozsonyban az adót és a katonaiállítást, és elfelejtkeztek a vármegyétől kapott feladatáról: még a pusztító árvizek ellen sem kértek országos segítséget. Kossuth harcias beszédének a híre anyjához is elkerült:

- Kisfiam, vigyázz magadra, ne menj szembe a széllel!
- Anyámasszony mondja ezt, a Wéberek leszármazottja? Az ő vérük buzog bennem is, tudhatja...
- Kövy professzor jóslata óta féltelek fiam, ha így folytatod, valóban nagy országháborító lesz belőled!
- Az én sorsom már akkor eldőlt, amikor 7 évesen Anyámasszony elvitt ahhoz a félelmetes zsidó rabbihoz...
- Vámpiroktól rettegtél gyermekem, nem ettél, nem aludtál, sovány voltál, hetekig betegeskedtél, mi meg semmivel nem tudtunk megnyugtatni. Végül kétségbeesésemhez fordultam a csodarabbihoz.
- De amilyen félelmetes volt az imaleplébe burkolózó Rebe Mojse azzal a hatalmas szakállával, éppen olyan megnyugtató volt a hangja: *Gyermek - mondta - nincsenek vámpírok. Írok neked erre a cetlire egy amulettet, az megvéd téged mindentől.*
- Ezért volt merszed visszakérdezni, hogy honnan olyan biztos benne?!
- Attól a kis cédulától én bátorságot kaptam. A rebe akkor elnézett a távolba és azt mondta: *olyan leszel, mint aki meglátta az égő csipkebokrot, a szavad kiáltani fog, a seregek ura naggyá tesz, és hosszú életet ad neked Bábel vize mellett... És tudja mi a legfurcsább? Amikor a fiúkkal először jártam a zsólyomkai cigánylányoknál, az egyik más szavakkal ugyan, de ugyanezt jóslta nekem! Így hát kedves anyám, hogy Kövy professzor, a cigánylány, vagy Teitelbaum Mózes jóslata teljesedik be, egyre megy, mert valójában a bennem levő, az égből eredő lángok nem hagynak engem nyugton, azok hajszolnak!*

Széchenyi Hitel című könyvének megjelenése a zemplénieket általában felpaprikázta, csak néhányan érezték meg a benne rejlő lehetőségeket. Első változtatásként - egy viharos megyegyűlés délutánján - itt is megalakították a kaszinót, amelynek alapokmányát Kossuth Lajos készítette el: *„A Casinó díszesebb társalgásra szánt egyesület”* írta le bevezetéseként. Az első pillanattól kezdve az itteni radikális nemesek és a zsidók együtt vettek részt benne, és a helybeli iparosok közül is mind többen vállalták a részvételt és az azt jelentő tagdíjfizetést. Eleinte Balásházy János épülő főtéri házában jöttek össze, de amikor hitelezői elűzték őt a városból, Sennyey Károly házába költöztek át az Óhid utcába, ahol kényelmes díványokkal, fotelakkal otthonosan berendezkedtek: külön szobát alakítottak ki a kártyának, a pipának, a társalgásnak, és az olvasásnak. István is belépett a kaszinóba, de nem tartozott a hangadók közé. Nem szerette a gyűléseket, a felesleges vitákat, csak az egyre gyarapodó könyves szobát látogatta szívesen. Eleinte csak magyar nyelvű újságokat forgathatott: a Magyar Kurirt, az Erdélyi Híradót, a Mezei Gazdák Barátját, de aztán külföldi lapokat is megrendeltek, melyek közül az Allgemeine Zeitungot és a Spiegelt olvasta. Amikor aztán Kossuth elkezdte az Országgyűlési Tudósítások szerkesztését, azt is itt olvashatta el, mert Mailáth Antal császári parancsra minden eszközzel meggátolta annak terjesztését, csak a kaszinónak volt olyan összeköttetése, amivel kijátszhatta azt. Fontos új ismeretségeket nem is hozott számára ez a társulás, munkája révén kapcsolatban volt nemcsak a vármegyei, a városi vezetőkkel is. Egy dolgot mégis a kaszinónak köszönhetett: itt ismerkedett meg az ifjabbik Stentzel Danival, aki ügyvédként élt a városban. Beszélgetés közben kiderült, hogy apja az ő testvérének, Borbálának volt költőtársa. El is határozták, hogy szerveznek egy olvasóegyletet a kaszinóban, de az alakuló ülésen is csak ők ketten jelentek meg, a többieket a kártya jobban érdekelte, mint a literatura. A kaszinó híre Bécsig jutott, hála Vay Miklós jelentésének, aki szerint a zempléni ellenzéki gondolatok a szinte 250 actionariust

számláló Casinóban szoktak kifőződni. De nem tiltották be, hogy szem előtt maradjanak: akkor könnyebben meg tudják őket figyelni. A palatinus ezt a feladatot Mailáth Antal főispánnak osztotta ki, aki Újhelyben Dókus László főjegyzőt, Patakon Fáy Ferencet bízta meg a kaszinó belső mozgásának jelentésével. És valóban ez lett a rebellió fészke: a lengyel nemesi felkelés híreit poharazgatás és kártyázás közben gyakorta megtárgyalták. A nagy emberbarát Vécsey Pál két lengyelt is bújtatott Bodrogszerdahelyen, akik egyszer Kossuth vendégeiként Újhelybe is bejöttek. Amikor kiderült személyük, Dókus László visszatoloncoltatta őket Galíciába, mire válaszul egyre többen fogadtak be a menekülő lengyelekből udvarházaikba. Ami tilos, az mindig kívánatosabb annál, amit szabad.

Zemplént már 1830 decemberében értesítette a Helytartótanács a koleraveszélyről, de a vármegyei nagygyűlés csak január 24-én foglalkozott vele, igaz, a Zemplén Vármegye Epekörságot Elhárító Bizottmány előtte 3 nappal megalakult Szőgyény Ferenc főtáblabíró elnökletével, aminek Kossuth is részesévé vált. A megyegyűlésen olvasták fel először gróf Mailáth főispánnak és királyi biztosnak levélben elküldött rendszabásait. Készültek valamire, de még senki nem sejtette, hogy a nagy vész milyen gyorsan közeleg! Az intézkedések megtételét Meczner Pál vármegyei főorvosra hárították, és kijelölték az épületeket, melyekben - ha elzárásra kerül sor - veszteglő házakat alakíthatnak ki. A települést a könnyebb áttekinthetőség kedvéért 12 körzetre osztották fel, élükre egy nemes és egy gazdag polgár került felvigyázónak. Néhány hét múlva egy újabb bizottságot is létrehoztak Egészségre Ügyelő Központi Tekintetes Küldöttség néven, és a megyegyűlés a 6 felvigyázót - köztük Kossuth Lajost is - főfelvigyázóvá emelte. István június 24-én, a kisgyűlés után ki akart szaladni Parnóra, hogy ott lévő családját megnézzé. A vármegyeháza előtt összetalálkozott a Pestről hazatérő Kazinczy Ferencsel, aki az utóbbi időben újból bejárt az archívumba, hogy a vármegye napi béreseként az iratokat rendezze. De nem tudott vele beszélgetni, mert Dókus József, az újonnan megválasztott főispán ebédre invitálta Kazinczyt. Így hát nem volt előtte semmi akadály, a lovak gyorsan szaladtak, estére otthon volt családjánál. Örült, hogy felesége és fia szeretettel veszi körül és a lányokról is hallott híreket. Úgy tervezte, hogy hajnalban indul vissza. *Ember tervez, Isten végez!* A főispán sem ebédelt úgy, ahogyan gondolta: a táblabíró úr sietett haza régen látott családjához, így hát Dókus József visszatért a vármegyeházra és ott elsőként értesülhetett Rhédey László bodrogszói főbíró leveléből a hírről: a járvány már a megyében van, és Zemplént körbezárták, hogy a kór ne terjedjen tovább. Első reakciója nagyon is emberi volt: kocsiba vágta magát és családjához sietett, mintha magánember volna. Azzal nyugtatta magát, hogy a kolerabiztosok tudják, mi a dolguk, hiszen már hetek óta arra készülnek. Nem a főispán volt az egyetlen menekülő: Viczmándy prépost és az óhitűek papja egy abaúji fürdőbe, a piarista papok és némely nemesek meg a szülőikbe vonultak vissza, és senkivel nem érintkeztek. Szerencsére a hat főfelügyelő kézben tartotta az ügyeket: esténként összegyűltek a megyeháza kisebb szobájában, egyeztették tapasztalataikat, és a szükséges döntéseket helyben meghozták.

Aztán egy Tokajból érkező kereskedő Újhelybe is behurcolta a kórt: rövid, görcsös rángások szaggatták, a nyelve behúzódott, összekékiült az egész teste, a szívét fájlalta, hányt, ment a hasa, és kínlódva halt meg. Az emberek mindenütt megrettentek, a félelem nagy méreteket öltött: bezárkóztak, még a rokonoknak sem nyitottak ajtót. Csak hát az itteniek többségének nem volt tartaléka, napról-napra éltek: az első félelmek után újra benépesültek az utcák, hiába dobolt gyülekezési tilalmat a kisbíró. A Sarlós Boldogasszony napján esedékes aratási vásárt elhagyták, de a helyi piacok működtek Fekete Pál kolerabiztos ellenőrzése mellett, mert nagy szükség volt rá. A karantén igazán a szegényeket sújtotta, akik ilyenkor mentek az Alföldre, hogy az aratási munkákkal megszerezzék a család egész évi betevőjét. A vármegyében nem egy helységet saját vetésétől zárt el a kordon, miközben a majorsági földekre meg számos földesúr kihajtotta jobbágyait robotra. Az élelem fogyott, és mivel más vidékről nem jöhetett, a félelem dagadt a városban, a piacon az árak magasra szöktek. Ráadásul a már kint lévők sem jöhettek haza, csak a veszteglőházakban várhatták meg a zárlat feloldását. Az elzárás azonban

északon nem volt tökéletes: a lengyel nemeseket üldöző orosz katonákat átengedték rajta, és Sztropkónál hagytak egy átjárót a passzussal rendelkezőknek. A visszatérő Viczmándy prépost a félelmet akarta kihasználni, ezért kinyitatta a főtéri plébániatemplomot. Az első mise után azonban a felpaprikázott Kossuth Lajossal találta magát szembe:

- Prépost úr, a járvány miatt tilos a gyülekezés!
- Isten dicsőítését nem tilthatja meg semmilyen világi hatalom! - vágott vissza, de a feladatának lázában élő kolerabiztos nem hagyta magát:
- Ha misézni kezd, a kór terjedését segíti elő, ezért a rám ruházott hatalommal börtönbe is zárathatom magát!
- Isten hatalmasabb minden járványnál, és ha nem kérjük a segedelmét, mindannyian elveszünk! Egyházi feljebbvalóim, meg az főispán úr majd felment engem a tilalom megszegésének bűne alól!
- Most nem a főispán dönti el a kérdéseket, egyébként sincs a városban, hanem az azzal megbízott személyek... Felszólítom, hogy zárja be a templomot, tegyen eleget a városi határozatoknak...

Kossuth nem gondolta, hogy nem lesz szavának foganata, kocsiba szállt, s dolgai után haladt. Az a néhány öregasszony, akik a harang hívó szavára beült a templomba, várón tekintett a prépostra, aki Kossuth figyelmeztetése ellenére újabb misébe kezdett káplánjai segítségével. Mise végén a sértéstől pirosan vonult át a templom melletti parókiára, látszott, hogy örök haragost szerzett személyében a fiatal ügyvéd.

- Ki ez a kis senki? - tajtékozott - majd én megmutatom neki!

és máris fogást keresett ellenfelén. De Kossuth Lajos csak feladatait tartotta számon, amiből pedig ekkoriban sok jutott neki. A Bibércen tartott szemle után visszatért a Rozgonyi-házba, és reggelizés közben áttanulmányozta a tokaji orvos, Terhes Benjámint kolera elleni hatparancsolatát:

1. *Kerülni kell a meghűlést, a szabad ég alatt való hálást, a gyomortájékot és az egész testet reggel és este addig dörzsölni, amíg ki nem veresedik.*
2. *Savanyú ételek, éretlen gyümölcsök, saláta, tök, ugorka kerültessek.*
3. *A borral és a pálinkával való torkosságot el kell kerülni.*
4. *A gyomort, a beleket reggel ösztönözzék egy kevés pálinkával, vagy égetett borba kevert ánizsmaggal, köménnyel, vagy székfű, zsálya herbateával.*
5. *Tiszta, száraz és meleg lakás.*
6. *Kerülni kell a testi fáradságot, haragot, félelmet, lelki nyugtalanságot.*

Hát ezt nem lesz könnyű betartani - gondolta - amikor a baj megnöveli a lelki nyugtalanságot, és a szegénység meg éppen a tiltott salátán, tökön, ugorkán él... Minden esetre zsebébe tette, hogy a anyjának megmutassa.

Jól bereggelizett, mert hitt abban, hogy a teli gyomor, a főtéri patikus-Leó pora és a munka megmenti attól, hogy elkapja a kolerát. Aztán újra kocsira ült, végigjárta a veszteglőházakat és nekivágott a városnak, hogy a bejelentések nyomán intézkedjen. A mögötte járó kocsi a frissen megbetegedetteket az ideiglenes ispotályba szállította, azokat pedig, akik meghaltak, a halottszállítók emelték fel vasrudakkal kis szekereikre, hogy a katonaság által körülvárt koleratemetőbe vigyék őket. Mindez persze nem ment egyszerűen, mindig akadtak olyanok, akik nem tudtak elválni halottaiktól, és az emberek többsége meg akarta adni szereteteinek a végtisztességet. De a kolerásokat másféle temetés illette meg, olyan, amivel meggátolták, hogy a mirigyek tovább fertőzzenek. Ezért hát azok éjszaka zajlottak: a kiskocsin odahúzott holttesteket levetkőztették, a ruhát is elégették, a maradékot a sírba szórták, és mielőtt elföldelték őket, mindent leöntöttek mésszel. Akik ezt a munkát végezték, pénzt kaptak érte, de rabok voltak, nem léphettek ki ők sem az elkerített temetőből. Kossuth arról is gondoskodott, hogy legyen nekik elegendő égetett boruk, hogy azzal űzzék el rémképeiket. Mert nem volt ott harangzúgás, temetési ének, az elholtak megszentetlen földbe kerültek, mint a

pogányok. Kellott is ehhez a katonaság, a városszéli Bibérctől ők tartották távol az egészségeseket. Mindezek közben számtalan emberi tragédiát volt kénytelen megélni, hiszen nemcsak a betegség, a szegénység, az éhség is tizedelt a városban. Ez lett a legnagyobb ellenfele az ittenieknek, mert néhány hét alatt megcsappantak a készletek, a nyavalya gyógyításához szükséges Bysmuti Magisterium kifogyott a patikákból, és a fertőtlenítéshez elengedhetetlen mész is hiányzott. Megsürgette a postán az újabb rendelést, mert ha azok nincsenek, a döghalál kerekedik felül az életen. Attól is félt, hogy ha nem történik valami intézkedés, éhséglázadás is lehet, ezért a városi vezetés őt és Gönczy Sámuel felhatalmazta, hogy a jólelkű és tehetős lakosságtól kölcsönt kérjenek, hogy a szűkölködőket megsegíthessék egy-egy tál levessel. Ezzel a lázadást megelőzték, de nem győzték írni az elszámolásokat, hiszen minden közpénznek számított, amiről írásnak kellett maradnia.

Kossuth hihetetlen energiával dolgozott, ha összeesett valaki, a legközelebbi hozzátartozói is megijedtek, magára hagyták, még jó, ha őt értesítették! Bátran elment minden hívásra: megtanulta, melyek a bajra utaló tünetek, megkülönböztette őket a gyomorrontástól, vagy a vérhastól, mert az itteniek azonnal kolerát kiáltottak minden rosszullett nyomán. Amíg a betegszállító szekér megérkezett, beadta nekik Leó porát, és szóval tartotta őket, hogy a félelem ne legyen rajtuk úrrá. A nap 24 óráját ezzel töltötte, a városban mégis elindult a suttogás, hogy a felügyelők saját zsebre dolgoznak, hogy megvesztegethetők. Erre talán éppen ő adott alkalmat, mert minden halálesetet külön vizsgált, s akik nem a kolera áldozatai voltak, mint például Szepesy Józsefné, azoknak engedélyezte a rendes temetést is. A bizottság tudta, hogy a természetes halállal elhunytak nem fertőznek, de a szóbeszédet nem lehetett megállítani. Barátszeren járva szüleihez is benézett, de anyja nem szorult rá a segítségére: a vész első hírére tartalékokat gyűjtött, mint aki tudja, hogy mi vár rájuk. A különlakás ellenére nem romlott meg a kapcsolatuk: különösen Zsuzsannával, *ikerfelével* nőtt össze, mióta itthon volt, taníttatta, hiszen okos volt, de az iskolák csak a fiúkat vették fel. Amikor Chontó János ügyvéd felvásárolta apja adósságlevelét, amivel még Rácz Zsigmondnak tartoztak a házvásárlásból, megérezte, hogy ezzel akarja ellehetetleníteni apját. Gróf Török Józseftől kaptak ugyan egy kisebb összeget kölcsön, de a devalváció elvitte azt. A tokaji doktor hatpontját minden esetre nekik is odaadta...

Már 20 napja ilyen felfokozott életet élt, amikor a visszatérő főispán jelentést kért tőle a kolerahelyzetről. Mit írjon róla? Hogy rövid idő alatt 468-an betegedtek meg, és 154-en meg is haltak? Hogy Danielisz és Breznay doktorok fáradhatatlanul dolgoznak, de így sem bírják? Javaslatukra már kiengedték a vármegyei fogházban lévő Altser sebészt is, aki aztán magára vállalta a kolerakórházat, ott is aludt és derekasan kivette a részét a gyógyításból. Ezek a tények, de azért leírta megfigyeléseit is. A kórházba kerülteknél az őket megillető nagy figyelemre nincs ember, pedig akiket spiritusszal is átdörgöltek, nagyobb esélyt kaptak a gyógyulásra. Azt is megfogalmazta, hogy nyári dologidőben a város elzárása több bajt okoz, mint hasznot: az aratáshoz ki lehet vezényelni a mestereket, legényeket, de mivel nem szoktak hozzá az ilyen munkához, ott esnek össze a mezőn - munkájukban több a kár, mint a haszon. Jelentésébe - kis gondolkodás után - bekerült Dókus főispán távolléte is, hiszen emiatt késedelmesen hoztak meg némely intézkedéseket és ez által is gyarapodott a halottak száma.

Bár a főispáni válasz elismerte a kolerabiztosok munkáját, de a sok áskálódás miatt július 27-én Kossuthnak és társainak: Nagy Lászlónak, Fekete Pálnak és Lehotzky Lászlónak elege lett a városban kerengő puszogásokból, lemondtak tisztségükről. A városi tanács, meg Dókus főispán többször is felkérte őket a folytatásra. Még Viczmándy prépostot is megidéztek a bizottság elé, aki betegsége hivatkozva ugyan nem jelent meg ott, de egyik káplánja magára vállalta a miséket, amivel kimentette egyházi felettesét. Ezután a puszogások elcsendesedtek, és Kossuthék folytatták tovább a munkát a járványkórház szeptember 22-i bezárásáig.

Istvánhoz a kényszerű elzárás idején este az egyik jobbágya óvatoskodott be, híreket hozott:

- Egy újhelyi katona járja a vidéket, valami Maslei nevű, azt mondja, Pozsonyból vágtat lóhalálban, már 12 ló dőlt ki alóla..
- Ej, én őt ismerem, a vármegye házában szolgált hajdúként, de elcsapták, mert lopott!
- No, ez az ember egy méretes vasláncot mutat, hogy azzal fogja a méreggel étetőket felfüggeszteni, merthogy az urak, a papok és a zsidók összefogtak a népek ellen, és mérget öntenek a vizekbe, hogy kiirtsák őket.
- Csak fertőtlenítenek...
- Lehet.... Csak azért jöttem a tekintetes úrhoz, hogy tudjon róla: mi Parnón nem engedjük a népet fellázítani.

István előszedegette és megtisztította a kastélyban lévő vadászfegyvereket, amitől Éva asszony máris elfehéredett, és megfogadta magában, amint lehet, beköltözzék Újhelybe, ott talán biztonságosabb. Pedig félelemre nekik nem volt semmi okuk, jobbágyaik éjjel-nappal ott őrködtek a kastély körül.

Dókus József augusztus elején újból elhagyta a várost, néhány hétig Velejtén volt, ahol kisgyűlést tartott. A diétának innen küldött felirattal megpróbálták feloldatni a zárlatot, de a tekintetes karok és rendek nem engedtek, úgy vélték: Újhely mit sem nyerne azzal, a járvány meg tovább terjedne a többi vármegyére. A zempléni küldöttséget az Istenben való bizodalomra, és a férfiúi állhatatosságra intették, amiből azonban nem lehetett jóllakatni az éhezőket. Ráadásul Dókus Velejtéről alig tudott hazavergődni: Kistoronyára be sem engedték, kénytelen volt Csörgön meghálni, ahol egész éjszaka villás parasztok vigyázták, nehogy az éjszaka leple alatt mérget szórjon a kutakba. Amikor még Mihályiban is akart kisgyűlést tartani, a lasztóciák megmotozták, méltatlanságokkal illették, és még így is ő járt jobban, mert a Pestről érkezett seborvost és a segítségére siető megyei tisztikart meg is kergették az ottaniak.

Augusztusban már ott volt a lázadás a megyében, egyre több helyen támadt a nép a vármegyei kiküldöttekre. Viczmándy János szolgabíró saját jobbágyai kötözték meg, hogy kicsikarják ezzel a földesúri terhek könnyítését. De vele törököt fogtak: nem engedett az erőszaknak, és kiszabadulva törvényt ült a renitensek felett: pallosjogát felhasználva a főkolompókat azonnal kivégeztette. Terebesről 11 lovas paraszt ment el Izsépre, ahol a fogva tartott kiküldötteket addig sanyargatták, míg be nem vallották, hogy a vármegye parancsolatjából mérgezik a kutakat. Ezután a patikáriust, a felcsert, a tisztartót, a sóárus zsidót és a nótáriust lefogták, elhurcolták Terebesre, ahol megkínózták és egy lyukba zárták őket. Életüket az itt állomásozó Wilhelm-huszárok mentették meg: Ábrahám Károly parancsnok kiadta a lázadókkal foglyait, akiket Kassára menekített. A lázadás aztán Újhelybe is elért: a szóbeszédnek tartottak akkor bizonyultak valóságnak, amikor megjelentek a kapával-kaszával felfegyverkezett sztropkóiak és nagymihályiak. Félelmetes tömegként, de minden hangoskodás nélkül jöttek át a Ronyva híd előtti zárlaton, és a főtérre tartottak. A vármegye házában tartózkodókat félelem fogta el, a fegyveres megoldás esélyeit latolgatták, amikor a halottvivő szekereket kísérve Kossuth Lajos odaért: a Cerkőről vitték a Bibércre a kolera újabb áldozatait. Az kaszás-kapás emberek látványától nem ijedt meg, a kolerás napok előtt is bátor ember hírében állott. A vármegye háza ablakainak behajtott tábláit látva feismerte a helyzetet, és csak azon gondolkodott: felmenjen a nagyterem erkélyére, vagy itt szóljon a félelmetes vendégekhez?! Gyors elhatározással az utóbbi mellett döntött, fellépett a főtéren magasodó inszurgens emlékmű talpazatára, hogy láthassák. Érces hangjával, férfias megjelenésével és mondandójával elérte, hogy rá irányuljon a figyelem, szavai igazi nyomatékát pedig a halottaskocsi adta, amit beszédében is igyekezett kihasználni. Hamarosan melléje álltak főfelügyelő társai is, akik folytatták, és megerősítették az általa elmondottakat, és a Ronyva hídon túl egy tál meleg ételt is ígértek a mogorva embereknek. Vay Miklós azonban megrettent Kossuthtól: „diabolikus szónok” - jelentette róla Bécsbe - oda kell rá figyelni, mert aki képes egy ilyen tömeg lecsillapítására, az képes az ellenkezőjére is...

Kazinczy Ferenc nagy szerencséének tartotta, hogy sikerült a zárlat előtt hazaérnie Széphalomba, hiszen az a praedium nem Zemplénhez, hanem Abaújhoz tartozott: ha egy fél napot késlekedik, ki tudja mennyi ideig zárták volna el családjától! Ki sem mert mozdulni az udvaráról, nehogy azzal gyanúsítsák, hogy ő hurcolta be a betegséget. A postájáért sem küldetett Újhelybe, de a levélírást nem hagyta abba, mert úgy vélte, vész esetén kötelessége tudatni távoli barátaival, hogy mi a helyzet és leveleit Kassán adatta fel lovas legényével....Amikor a kolera megérkezett Széphalomba, felesége, Török Sophie házról-házra járva gyógyított, nem törődött a következményekkel, hiszen az itteniek is családjába tartoztak: a fél falut ő tartotta keresztvíz alá, a kovácsék gyermeke meg Eugénie tejtestvére volt. Így hát hazahurcolta a kórt, amit a legkisebb, a 11 éves Lajos kapott el. Lázás és kimerítő napok következtek: a beteg gyermekkel különvonult a legszélső szobába, ahova nem volt szabad senkinek belépnie, naponta többször átdörzsölte a lázas testet, cseppenként gyógyteákat csempészett a szájába, és az anyai gondoskodásnak megvolt az eredménye: talpra állította legkisebb fiát, amikor Újhelyben már minden huszonötödik, Tolcsván minden kilencedik, Olasziban, Sárán, Zsadányban minden negyedik ember meghalt.

Az ura eközben is írta beszámolóit a koleráról barátainak, Emil fiának pedig hosszú levélben fejtegette véleményét a katonai pálya előnyeiről és hátrányairól. Ám minden elővigyázat ellenére rajta is megjelentek a mirigyek, felesége ki sem pihenhette magát, vele folytatta a harcot, de szeretett társát már nem sikerült megmentenie. Legnagyobb lányával, Eugéniával kettesben ásták ki a sírt Iphigénia mellett a természet templomában, Kálniczky András kovácsvágási református lelkész jött elbúcsúztatására, és csak néhányan álltak körül koporsóját. Amikor elsőszülöttjük meghalt, a birtok kertjének egy darabkáját beszenteltette az ura, és engedélyt szerzett, hogy oda temetkezzenek. Kislánya sírjához kis kőlapot állított, gyakran sétált oda, olvasgatott mellette. Így most ő is oda kerülhetett, nem vitték el a koleratemetőbe. A temetés után az iratokat rendezve nagylánya észrevette, hogy apja a Mocsáry Antalnak szánt levelét nem fejezte be. Néhány sorral lezárta azt, ami a barátok számára közvetítette a tragikus hírt:

*Mély bánattal kell jelentenem szegény atyám halálát,
mely augusztus 23-án nekünk nagy szomorúságunkra
történt, a rettenetes kolera betegségbe esett 21-én,
s harmadnap múlva elhagyott bennünket örökre az ál-
dott, pecsételetlenül találtuk ezt a levelet, ez volt az
utolsó, melyet írt életében. A legmélyebb tisztelettel
maradok alázatos szolgálója*

Kazinczy Eugénia

Ezután gyászos napok következtek rájuk, a hitelezők kiforgatták őket a maradékokból is, mert néhány éve már a széphalmi birtokot haszonbérletben használták, de az özvegy nem tudta a díjat fizetni. A nehézségek ellenére egy esztendő múlva mégis került oszlop Kazinczy Ferenc sírjára, melyen Török Sophie búcsúját a barátok szavai egészítették ki. A gyermekek sorsa bizonytalanná vált, de a rokonok mellett a Magyar Tudományos Akadémia is az özvegy segítségére sietett.

Lajost Teleki József gróf, akadémiai elnök vette pártfogásába: vizsgái után a tullni császári utásziskolába küldte tovább. Görgey Artúr és Klapka György lett itt a legjobb barátja, akikkel együtt könnyebben viselte el a kiképzés rideg esztendeit. Amikor végzett, 20 évesen belépett a 9. császári huszárezredbe, Klapka György meg a testőrséghez került, így hát Bécsben sem kellett egymástól elválniuk. Lajos az ezredesének, Lichtenstein hercegnek lett a segédtsíztje, aki megkedvelte a nyílt egyéniségű, vidám fiatalembert, és meg akarta házasítani, hogy sorsát elrendezze. Klapkával rendszeresen összefutott a bálokon, a Burgban, vagy rendezvényeken, de Görgeytől eltávolodtak mindketten, hiszen a barátságot a közös élmények táplálják és azokban már nem volt részük: társuk leszerelt és vegyészetet tanult.

Istvánékhöz a karantén feloldása után elsőként Etelka és a férje érkezett Terebesről, az ottani véres események és a szállodgáló hírek elől menekültek. A szülők átadták nekik Parnót, ők pedig beköltöztek Újhelybe, a Cerkó utcára, ahol már korábban megépítettek egy házat. A kivezényelt katonaság gyorsan térdre kényszerítette a zendülőket, a törvényszék keményen ítélkezett felettük. A per iratai a vármegyei archívumba kerültek, István hüledezve olvasta az emberi butaság, hiszékenység és kegyetlenség dokumentumait. Legjobban a mernyiki mézszárlás rázta meg, hiszen Reviczky János főszolgabíró és családját személyesen ismerte, és Sulyovszky József luteránus pap is gyakran megfordult a városban lányával. Ő hívta ki Mernyikre a főszolgabíró, és meg is védhették volna magukat, hiszen fegyverük és élelmük volt elegendő, de Reviczky humanizmusa visszatartotta őket az időbeni cselekvéstől. A végén már ő is belátta hibáját, miközben töltögette a puskákat, azt ismételte:

- *Oda vagyunk öcsémuram, már megölnek bennünket!*

De először még hőködött: egyszál karddal kiugrott a tornácra, onnan kiáltozta:

- *Én a ti szolgabírók vagyok, hogy merészeltek rám rontani?!*

Amikor rájöttek, hogy nem hallgatnak rájuk, a kerülő által mutatott úton mezítláb menekültek a vízmosáson át a hegyekbe. Három lovas azonban utolérte és visszavitte őket a többiekhez. Sulyovszky az istállóban a lovását, Hamza Lajost - akit ő váltott ki a katonaságból - kérlelte, hogy mentse meg az életét, de az ráugrott, kivette a kezéből a puskát és rákiabált:

- *Én most nem vagyok Hamza, hanem kuruc!*

Néhány emberrel becibálta a házba, ahol Sulyovszky lánya, Dráveczky nótárius, az urasági kasznár felesége, meg egy szobalány rejtőzött. Reviczky borzalmas kínhalállal fizetett emberszeretetéért: mivel egyik lába rövidebb volt, egy baltával a másikat is megkurtították, és még élve a kolerás halottak közé vetették, halálsikolya sokáig hallatszott. Utána a nótáriust is megölték, majd két jesztrebi paraszt az ijedségtől elájult Sulyovszky lányt vette kezelésbe: *Ugyan derék lány vagy!* - mondták neki, és pipájukkal ágyékon szurkálták, lenyiszálták a melleit, és a végén karóba ültették. A szobalány úgy látta, hogy a borzalmasan megkínzott kislány még felkelt, a vértől előntött szoba egyik sarkába húzódott és kevés idő múlva ott halt meg. Ezek a félelmetes események Istvánt is megrázták. Tisztújításkor már nem vállalt munkát, visszahúzódott családja körébe. Nagyobbik lánya, Kiséva - férje halála után - hazaköltözött hozzájuk Szabolcsból két fiával, Etelka pedig berendezkedett Parnón, ahol mindig is jól érezte magát. Amikor István fiúk iskolás lett, nagy elhatározással nem házitanítókat hívtak melléje, hanem a református iskolába írárták be, majd a piaristákhoz mehet algimnáziumba, akkor együtt maradhat a család. Nem szabad elszakadnia kortársaitól, akkor talán az ilyen szörnyűségek nem ismétlődhetnek meg - gondolta Éva és István.

A kolera három hónapig tartotta a markában Újhelyt: hétezer lakosából majdnem kétezren kapták meg, egyharmaduk a Bibércre került. Hosszú időbe telt az is, amíg a régi rend visszaállt. A koleratemetőt a városi előírásnak megfelelően lezárták, és a helyet egy hatalmas kereszttel jelölték meg, hogy a majdani utódok ne feledkezzenek el róluk. Beszentelésére a város valamennyi felekezetének papja kivonult, hiszen a sírban is együtt pihentek a reformátusok, a zsidók, az óhitűek és a katolikusok. Visszatértek a városba a deákok is, de az ifjú Trefort Ágoston nem volt köztük: szülei a járvány áldozatává váltak, és gyámja Egerbe küldte tanulni. A vármegyei összeírás egyetlen jót talált ebben a korszakban: 1831-ben a megyében 9 ezer gyermek született, az Isten maga gondoskodott az elvesztettek pótlásáról...

A koleralázadókkal szemben kemény ítéletek születtek Zemplénben, az ítélkezők között ott volt Kossuth Lajos is, aki a járvány napjaiban nagy népszerűsége tett szert és félelmetes ellenségeket szerzett. Nem ezekkel foglalkozott, hanem a munkával: részt vett az országos felmérésben, az arról készített beszámolója nagy sikert aratott a megyegyűlésen. Zemplén szegénységéről írott latin nyelvű összegzése meg valóságos politikai röpirattá vált, még évek múlva is hivatkoztak soraira. De gyorsan növekvő népszerűsége már sokak szemét csípte: Vay Miklós nem felejtette ellene elmondott szónoklatát, Viczmándy prépost és Dókus főispán a

megszégyenítést. Így hát, amikor Róth Izsák terebesi zsidó kereskedő azzal állt elő, hogy Kossuth hagyatéki gondokként elsikkasztotta a Reviczky árvák borát, alkalmat láttak a leszámolásra. Nem maguk miatt teszik, a szerencsétlen árvák érdekeit védik, mondták, hiszen a 17 hordó borral Kossuth megkésve számolt el, de valójában a bosszú munkált bennük, amikor 1832. január 31-i közgyűlésen sikkasztással és hűtlen kezeléssel megvádolták.

Hiába tisztázta magát Kossuth Lajos, felfüggesztették városi ügyészi állásából, és a Szapáry-család ügyintézését is elvesztette. Vécsey báró - akinek eperjesi tanulmányait is köszönhetette - lett megint a megmentője, amikor maga helyett elküldte Pozsonyba, a diétára, de a család elleni támadások továbbra sem szüneteltek: Chontó János újra felmelegítette apja adósságának ügyét, és Ocskay Károly özvegye is keresetet adott be ellenük az árenda megfizetésének elmulasztása miatt. A tárgyalásokat egy ideig el tudta napolni Tomsics István, amíg Lajos újabb terheket vett a nyakába, hogy az eredetileg 300 Rft-t jelentő árendás adósságot - amely már csaknem duplájára emelkedett - kifizethesse. Minden követelésnek így sem tudott eleget tenni, szüleinél megjelentek a foglalók, de az országos szintésre kilépő Kossuthot egyre feljebb vitte a benne lévő égi tűz. Csak diákkori barátja, Schwartz Vili tartott vele, aki maga is irogató ember volt.

A zempléniek szerették volna, ha a kolera miatt abban az évben a diétát elhalasztják, de a Helytartótanács nem tartotta indokoltnak. Összehívták hát a követválasztó gyűlést Újhelybe, és először Dókus László alispánt és ifj. Szirmay Antalt indították Pozsonyba. Amikor menet közben kiderült, hogy az új szabályozások szerint alispán nem lehet követ, Dókus lemondott, helyette Lónyay Gábort jelölték, aki csak Kossuth meggyőző hatására állt kötélnak, hogy teljesítse barátja jóslatát: *a szűkkeblűség legyőzésében ismét fénylő legyen a megyék sorában Zemplén*. A követi tisztségről lemondó Dókus alispán királyi táblabírói megbízatást kapott, és hűségét bizonyítandóan a Wesselényi perben ítélezett.

Az új követutasítás szokás szerint a zempléniek sérelmét sorolta: a borkereskedelem visszaesését, a só árának magas voltát. Tiltakoztak a majorsági földek összeírása ellen, és azért is, hogy az adót aranyban, és nem a forgalomban lévő pénzben kellett megfizetnie a megyének. A kolera és az áradások miatt adókedvezményt, és a katonai beszállásolás csökkentését szerettek volna elérni. Sérelmezték, hogy a megyei döntéseket az udvari rendeletek semmissé tették, és azt is el akarták érni, hogy a Helytartótanács számoljon el azokkal a felajánlásokkal, amit a nemzeti lélek és nyelv gyarapítására alapítandó intézetre 1825-től országosan befizettek. Mindezekről a pontokról már a zempléni nagygyűlésen is nagy viták voltak, de a vármegye azt is elérte, hogy a követek és kísérőik költségéhez a nemesek is hozzájárultak.

A kolera után nem halogathatták tovább a vármegyei kórház ügyét sem. Régi szándék volt ez, még abból az időből, amikor a napóleoni háborúk idején a hadiszállítások nyomán maradt egy kis pénze a vármegyének, amit aztán Okolicsányi János első alispán, Sennyey János, meg Lónyay Gábor földbirtokosok meg is toldottak. De az egymás után alakuló kórházügyi bizottságok nem tudták eldönteni, hogy a Terebesen álló pálos rendházat, vagy a vármegyeháza hátsó udvarán lévő újhelyi börtön néhány szobáját hasznosítsák erre a célra. Meczner Pál vármegyei főorvosként sokat változtatott az itteni viszonyokon: Zemplénben is kötelezővé tette a himlő elleni oltást, és ebben is neki volt köszönhető az áttörés: javaslatára megvették Bretzenheim üresen álló hecskei sóházát és a mellette lévő szabad fundust, amiben 1833. szeptember 1-jén végre megnyílhatott az első állandó, 10 ágyas ispotálya a vármegyének. A két koleraorvos, Danielisz János és Breznay István lett a kórház főorvosa, Ary György helybeli gyógyszerész - patikanyitás fejében - kedvezményesen adta a gyógyszereket, Troll Leopold kereskedő beszerezte a kórházi eszközöket: a köpölyözőket, fogvonót, seblövetőket, érvágókat, az ezüst katétereket, amiért cserébe a fiát, Troll Árpádot nevezték ki alorvosnak. Az orvosok szerződtették Bohus Jánosnét ápolóként, Lányi Lajost és a feleségét pedig a vármegye bízta meg az ételmezés feladatával.

Kossuth távozása után az ellenzék vezetése a sógorok: Kazinczy Gábor és Lónyay Gábor kezébe került, akiket szabadelvűségükön kívül Ottilia, Kazinczy Gábor 11 testvérének egyike

kötött össze. Lónyay zempléni nagybirtokosként járt a megyegyűlésekre, ahol minden megbízatásában gondolkodás nélkül teljesített. Sógora és Kossuth barátsága azonban megváltoztatta nézeteit: 1830-ban lemondott vármegyei tisztségeiről és teljes erővel belevetette magát a zempléni ellenzék harcaiba: halála napjáig a nemzeti önállóság, a szabadság és az anyagi haladás ügyéért harcolt. Deregyői kastélya lett a kormánypárti erőkkel szemben állók szellemi központja, melynek könyvtára már korábban kivívta Kossuth elismerését. Szemere Miklós így örökítette meg magukat különös Mixturájában:

*Lónyay és bűnös cimborái,
Mind melcontent és carbonári,
Keresztet vessetek láttára,
Szent olajat ördög-chatjára.*

Az ellenzékiek szerették volna azt hinni, hogy olyan erősek, a kormánypártiakat már pusztán látásuktól elkapja a félelem, és kórusban vonítják:

*Jaj, jaj, fussatok, itt a veszély,
Kint zeng a csatás kukoriku,
Jaj, jaj, belénk egy zabszem se fér,
Boldog, ki az ágyba bebú.*

Nem volt e soroknak túl nagy irodalmi értéke, de az ellenzék tagjait lelkesítették: kívülről tudták valamennyien.

Kazinczy Gábor a pataki kollégium neveltje volt, kis megszakítással ő is 10 évet töltött falai között: betegeskedő, visszahúzódó gyerekből ott vált társai elismeréseként a joghallgatók Nándor vármegyéjének főispánjává, melyet a betiltott Páncél vármegye pótlására ekkoriban álmodott meg Szemere Bertalan. Társai nagyra értékelték szónoki tehetségét, pedig neki irodalmi ambíciói voltak. Nagy hatással volt rá nagybátyja, Kazinczy Ferenc, versei, novellái, fordításai az ő szellemében születtek. Tanulmányai befejeztével Pozsonyban és Pesten élt, de Újhelyben is otthon maradt, és Kossuth levelezőjeként az egyre jobban radikalizálódó Zemplénre irányította a figyelmet.

Kazinczy Gábor baráti köre főként a pataki diáki körből került ki: Tompa Mihállyal, Szemere Miklóssal és Csicseri Ormos Lászlóval ott ismerkedett meg, amit a közös élmények, a bennük mozgó alkotás vágya erősített meg. Szemere akkoriban még nem verselt, ő merész testgyakorlati próbáival vívta ki mindenki csodálatát. Erős támaszuk lett Evva András, Zemplén főjegyzője, főrendiek jogtanácsosa, akinek egyre gyarapodó gyermekei érdekében keményen meg kellett dolgozni a kenyérért. De rá is nagy szükség volt, hiszen nemcsak Pozsonyban dőltek el az események, Újhelyben is kellett szószóló - Kossuth még levelet is küldött neki, hogy a követutasításkor mire figyeljenek Zemplénben.

István, mióta beköltöztek Parnóról, egyre az újhelyi ház átépítésén törte a fejét, valamiféle várkastély jelleget szeretett volna neki adni, hogy illő legyen egy Batthyány Évához... Pityuval gyakran tervezgette, de a megvalósulás váratott magára. A fiú ekkoriban kezdte meg a piaristáknál az algimnáziumot, ahol remek barátokra akadt: már az első héten vérszövetséget kötött a Ronyva parton Andrassy Gyussival, Vay Lacival és Matolay Etelével. Matolay Gábor fiai: Viktor, Etele és Gyula az Andrassy fiúkkal: Manóval, Gyulával, Aladárral nőtt fel.

Nyaranta a Tóketerebes mellett lévő Páricsi várromon kardélre hányták az ellent, náluk mindig a magyarok győztek. Etele és Gyula gróf iskolába is együtt került az újhelyi piaristákhoz, itt bővítették baráti körüket Molnár Pityuval, meg még néhányval, hogy a vármegye fenegyerekei ők legyenek. A szelíd Matolay Etele a csínytevésekben nem volt mindig a társuk, pedig ő is rebellis családból született: dédapját hóhér végezte ki, amikor Rákóczi leverése után új felkelést

kísérelt meg, és apja ellenzéki szónoklatai is emlékezetesek voltak. De Etele nem volt ilyen harcias, többre becsülte a piarista atyák könyvtárának csendjét, mint a kardcsörgetést, vagy a merész lovas bravúrokat. A kisgimnázium pátere, Tamási Cal. József értett hozzá, hogyan kell latinul is magyar lelkeket nevelni a fiatalokból. 1834. október 15-én szép tiszta, szélcsendes idő volt, a szüreti kilátások is jók voltak. A piarista deákok hajnali misére mentek, és amikor a III. osztály tanára, Nagy Vince miséző lelkészként fel akart lépni az oltárhoz, térdre esett:

- Szaladjatok ki, fiúk, mert földindulás van! - kiáltotta, és Molnár Pityu, Andrásy Gyuszi, Matolay Etele egyszerre indultak, ők is érzékelték, hogy a mozgó föld hatására a templom boltozatáról hull a vakolat, az ajtó feletti kereszt meg össze-vissza lengedez. Zúgás és recsegés hallatszott az egész városban, ami még kísértetiesebbé tette az egészet. Akik a házban tartózkodtak, azt hitték, a padláson dörömbölnek: úgy, ahogy voltak, kiugrottak az ágyból, kimenekültek az utcára:

- Ejnye, hát nem szégyelli magát, pongyolában mutatkozik az utcán! - förmedt rá az egyik asszony a haragosára.

- Hát nagysád hogy van? - replikázott a másik, majd végignézett magán, és bele-vörösödött a látványba, de aztán a házról leomló kémény elől már egymás kezét markolva menekültek. Az utcán, meg a szőlőhegyeken is ugyanazt a hangot lehetett hallani, pedig ott az ég volt a padlás. Aztán kiderült: a Magas-hegy morgása hallatszott az egész városban, ami kísértetiesé tette a föld mozgását. Pedig ez a természeti csapás igazán csak a kéményeket nem kímélte, meg az emeletes épületekben tett nagyobb kárt: a piaristák házában a II. emeleten Páter Augustinus szobájában olyan nagy repedés támadt, hogy Matolay Etele gyermek-keze belefért. A vármegyeház ajtajában posztoló hajdú mellé föntről bukott le egy váza, és mély gödröt ütött a kövezetben. A nemesi archívum termeiben megrepedt a mennyezet, gerendázattal erősítették meg.

A földrengés utáni napon végre felavatták a Kaestenbaum által megálmodott korszerű zsidó iskolát. Rokonai nehezen fogadták el, hogy az a különöc Márton iskolaalapításra szánta vagyonát, a vármegye ki is fáradt a velük való birkózásban. A megvalósulást mégsem a lassú vármegyei ügyintézés, hanem a zsidó hitközség késleltette. Alkalmos épületet a zsinagógával szemben, az Óhíd utcában azonnal találtak, de a zsidó vezetők csak talmud iskolában tudtak gondolkodni. Schön Mózes zsidó bíró, hitközségi elnök lett az, aki véghezvitte a végrendelkező akaratát, így aztán Matolay Gábor, a vármegyei iskolák felügyelője avatóbeszédében már egyszerre jelölhette ki a szülők és a tanítók feladatát:

Atyák, szülék! Utasítsátok ide magzataitokat, de utasítsátok engedelemre, rendre, tisztaságra, szorgalomra, illendőségre...

Tanítók, oktatók! Békecséges tűréssel bánjatok tanítványaitokkal, minden egyesek megvetése, megsértése nélkül, szorgalommal, állhatatossággal, nyájassággal édesgessétek az oktatásra...

Vass Antal főszolgabíró, a vármegye főpénztárnoka ellenőrizte az alapítványi számadásokat, javaslatait mindig érdemes volt megfogadni, mert a sok paca ellenére - a tekintetes úr nem értett a lúdtoll megvágásához - ötleteivel gazdaságosabbá vált az iskola működése. De néhány év alatt így is elfogyott a pénz, egyre kevesebből lehetett gazdálkodniuk, aminek a minőség látta a kárát. Ez újra megnövelte a titokban működő talmud-iskolák népszerűségét, ahol azonban csak a vallási előírásokat tanították.

István - Szemere meghívására - a fiával ment el Lasztócra, akinek első dolga az volt, hogy az egyik ajtóhoz állítsa Pityut, és rovást csinálva a feje fölé bejelölje az atyafi gyerekek közé. A magasságát meglátva nem végezte el azonnal a szokott szertartást: végigjáratta rajtuk a szemét és megszólalt:

- Hej, ti, parnói Molnárok, de nagyon kinőttetek az Úr markából! Pedig nem rőffel mérik az embert!

A lányok: Ida, Mária és Vilma örömmel fogadták a vendéget: meséljen nekik a világról, ahova apjuk nem engedi ki őket. Lasztócon nem volt földrengés, a lányok álmélkodva hallgatták Pityu beszámolóját, István meg örömmel vitte haza feleségének a Szemerétől ajándékba kapott verset:

*Lássuk Újhelyt! Az öt bérc mint
Fellegverő öt sátor áll,
S lenn a tornyok harci örök
A sátorok ajtajánál.
És a vidám házcsoportok?
Dalló harcosok robajja.
Ilyen a szép Sátoralja.*

Etele már főgimnáziumba is Pestre került, amit bölcséleti és jogi tanulmányokkal folytatott, majd visszatért Eperjesre, hogy Kardos ügyvédnél legyen patvarista. A boldog gyermekkor Pityu számára is véget ért, amikor főgimnáziumba Kassára kellett mennie. Hogy ne nélkülözze családját, szülei is átköltöztek vele Kassára, anyja ott élő hűgának kastélyában kaptak néhány szobát. Pityu eleinte nem örült ennek, de aztán rájött, kényelmes az, ha anyja gondoskodik róla, és apja segít a feladatok megoldásában. Szerencsére a szüneteket Újhelyben tölthette, ahol a régi barátok igyekeztek szint vinni az ottani életbe: vidám és játszi kedvtelésüktől volt hangos a társasági élet.

Egyszer Andrassy Károlynéhoz nábobi gazdagságú szerecseny hercegek érkeztek, akik zempléni lányt akartak feleségül venni. Tiszteletükre bált is rendeztek a terebesi kastélyban, ahol mindenki ott illegette magát, hátha ő lesz a szerencsés kiválasztott. A bál nagyon vidáman zárult: a szerecseny hercegek egyszer csak eltűntek, lemosakodtak és a burnuszok alól Vay Laci, Andrassy Gyuszi, és Molnár Pityu feje tűnt elő. Az újhelyieket is megrézfálták, amikor elterjesztették, hogy a palatinus a városba látogat. Mindenki készülődésbe kezdett: a vármegyei rabokkal kitakarították a főteret, nagy megrendelések estek az esti ökörsütés ügyében, amikor kiderült, hogy ez is az ördögfiókák fantáziájában született meg. Ez azonban már anyagi kárral is járt, István és Éva hosszan elbeszélgetett legkisebb gyermekével arról, hogy a hírnevet tudással, úrlovas bravúrjaival, és a szegényekkel való együttérzéssel kell megszereznie, nem ilyen kétes cselekedetekkel.

A Pozsonyba kerülő Kossuth Lajos hamar felpörgette ott is az eseményeket. A terítékre kerülő témáról - a jobbágyok helyzetének megváltoztatásáról - eleinte csak zempléni barátainak küldte el országgyűlési tudósításait, ebből nőtt ki a Törvényhatósági Tudósítás, melyek a jurátus ifjak segítségével országosan ismertté tették a nevét. Vidám bajtársként gyakorlatiasan politizált, s a benne lévő tűzzel megperzselte környezetét: Kölcsey lemondása után ő lett a diétai ellenzék elismert vezetője, aki Wesselényi Miklóssal, Lovassy Lászlóval együtt az udvar ellenfelévé vált. Útban volt megint: 1837. május 4-ről 5-re forduló éjjelen letartóztatták, 21 hónapig bizonytalanságban tartották, csak 1838. február 23-án mondták rá ki az ítéletet. A királyi ítélőtábla 57 hónap börtönt adott lázításért, amit Végh Ignác, a hétszemélyes tábla ítélmestere még meg is emelt.

A zempléni kaszinóban több tiltakozó iratot is megfogalmaztak, de nem értek el eredményt. Pedig a végzés nemcsak Kossuth Lajost sújtotta, hanem családját is! 1836-ban apja, anyja, testvérei utána költöztek Dabasra, és a nyomor szélére kerültek: bérelt lakásukat sem tudták megfizetni. A zempléni kaszinóban Kazinczy Gábor ötlete nyomán gyűjtést rendeztek a számukra, amit aztán Deák Ferenc, akit akkoriban Zala bölcseként emlegettek, országos szintű nemzeti adózássá emelt, hogy Kossuth családja megmeneküljön. Schwartz Vili, amikor barátja börtönbe került, először Pesten nyomorgott, majd Kossuth ajánlására az Andrassy család

magához vette Terebesre, ő lett Manó nevelője. Ugyanebben az évben Wesselényit és Lovassyt is börtönbe zárták, akiknek élete ezzel tönkre is ment: az erdélyi ellenzék vezetője, az árvízi hajós megvakult, az ifjak vezetőjét pedig megőrjítette a bezártság.

1837. június 2-ra hirdették meg azt a diétát, ahova Zemplén Lónyay Gábor és Péterfy Károly táblabírákat akarta küldeni, de Lónyay Gábor - barátja bebörtönzése miatt - nem fogadta el a jelölését, helyette Fáy Ferenc ment Pozsonyba. A követutasítás megint Zemplén sérelmeit sorolta, amikor a folyók szabályozásának kibővítését, a zsidó emancipáció elfogadását, a telekre szorult nemes adómentességét, a banderialis rendszer szabályozását szorgalmazták. Felvetődött a reverzális felülvizsgálata is, és az adó és újoncozás megszavazását ahhoz kötötték, hogy a magyar nyelvre vonatkozó kérést elfogadja-e a diéta. De egyik kérdésben sem értek el eredményt, Kossuth és a többiek nélkül erőtlenségre és gyenge volt a diétai ellenzék. A királyi kegyelem három év múlva visszaadta Kossuth számára a szabadságot, de atyját már nem találta életben. Őt azonban nem tudták megtörni: a börtönbeli hónapokat tanulással töltötte, és felvértezve folytatta harcát Magyarország függetlenségéért, melyhez a Pesti Hírlap szerkesztőjeként változatlanul a toll fegyverét használta.

1841-ben Kazinczy Lajos még mindig Bécsben szolgált, parancsnoka kitöltötte minden pillanatát, amivel akarva-akaratlanul részesévé is vált a császári tisztek között meghúzódo ellentéteknek. Lichtenstein egyik riválisa Jakob von Haynau volt, akinek fősvénységéről sok hír keringett, ezt vette célba az ezredes, amihez eszközként segédtisztjét használta:

- Hadnagy úr! A mai ebédre Ön is hivatalos. Az a parancsom, hogy az itt látható forintokat vágja zsebre, és az ebédre való távozásakor adja az inasoknak. Leléphet! Kedélyes jó ebéd volt, az ezredes szakácsa jól tudta, mi kell a férfigyomorba, az inasok gyakorta töltötték meg a metszett üvegkelyheket borral. Lichtenstein herceg úgy intézte, hogy segédtisztje és Haynau együtt távozzanak. Kazinczy Lajos a kapott parancsnak megfelelően osztogatta a forintokat az inasoknak, akik azonban - ugyancsak hercegi parancsra - visszautasították azokat. Ezt látva Haynau bátran vette elő aranyait a zsebéből, odanyújtotta nekik, akik elfogadták, visszautasításukra nem volt ukázuk.

Ahogy kiértek a palotából, Jakob átkozódva szidta Lajost, aki nem értette ennek okát, de bezzeg megértették a bécsiek, amikor Lichtenstein jóvoltából kikerült a történet. Bárhol jelent meg Haynau, vicces megjegyzések és gúnyos mosolyok fogadták, amiért Lajost tette felelőssé, és ahol lehetett, belekötött. Kazinczy fia egy darabig bírta, majd huszáros vágással véget vetett az egésznek: javadalmazás nélkül megvált a szolgálattól és testvéréhez, Iphigéniahoz költözött Szabolcs vármegyébe. A fess fiatalember az ottani bálok állandó szereplőjeként élte tovább életét.

Szemere Miklós szerette maga köré gyűjteni barátait, és amikor az 1842-es vármegyei tisztújítás volt, nemcsak a zempléni társakat, hanem a távoliakat: Kuthy Lajost és Sárosy Gyulát is meghívta, utóbbi különleges szépségű feleségével, Arnoldinával érkezett. Az asszonyok Lasztócon maradtak, Szemere, Kazinczy Gábor, Kuthy, Sárosy és Tompa az öreg tolcsvai pincében együtt áldozott Bacchusnak. Szemere egyik szertartása ez volt, még okot is talált hozzá:

*Fiúk! A bor istenének
Anyja ki volt? Szemele!
Szemele volt édes anyja
Az apja meg Szemere.
Isten vére buzog bennem,
Úgy tekintetek reám!
Fel fiúk a boros kancsót,
Éljen Bacchus, az apám!*

A választások estéjén tartott vármegyei bál királynője viszont Arnoldina lett, szépségével, kedvességével nemcsak a férfiakat, az itteni lányokat, asszonyokat is meghódította. A bál után a vendégek azonban a sok kedves új ismerős közül csak Vas Paulinára emlékeztek, rá is csak Arnoldina jóvoltából: ő volt az, aki észrevette a 18 éves lányban a rokonlelket, a falusi szépségben felfedezte a szellemet. Ezt a történetet az élet írta tovább, mert amikor néhány hónap múlva Sárosy Gyula Arnoldinája váratlanul meghalt, a temetés után három hónap múlva megkérte Vas Paulina kezét, és 1842 szeptemberében feleségül vette az újhelyi református templomban, de a születendő gyermekek felől nem adott reverzálist, nehogy gyengének nézzék. Debrecenbe mentek nászútra, ahol a fiatalasszony megbetegedett. Az Aradon hivatalnokoskodó ifjú férjet várta a munka, Debrecenbe érkezett felesége ápolására egyik testvére, Palinája csak néhány hónap múlva követte őt, hogy Aradon ő legyen a bálók királynője

A következő diétára májusban Lónyay Gábor és Dráveczky Alajos táblabírák mentek, és 10 ifjút is kirendelt a vármegye tapasztalatszerzésre. Az erre az alkalomra készült vármegyei követutasítás már egészen radikális elemeket tartalmazott: az évenkénti országgyűlést és az ősiség eltörlését szorgalmazták a zempléniek. Természetesen szó volt a hegyaljai borkereskedelem ügyéről, a néptanítóképzés felállításáról, a nem nemesek hivatalviseléséről, és tiltakoztak a vármegyék nyakára küldött királyi biztosok ellen. Erről a diétáról aztán nagy elégedettséggel tért haza a küldöttség: megvédték a vegyes házasságból származó vallását, és a nem nemesek hivatalviselését is kiharcolták. Amikor a következő diétán a magyar nyelv vált hivatalossá, azt meg egyenesen saját diadalukként élték meg, hiszen ez a kezdeményezés Zemplénből indult ki.

Szeptemberében gr. Széchenyi István az országos közlekedési bizottság elnökeként járta a Tisza-vidéket, Újhelybe éppen akkor érkezett, amikor a Ronyva megáradt vize elvitte a hidat: alig tudott átevíckélni a Ronyva tengerén, hogy továbbmenjen Perbenyik felé. Az itteniek ettől a látogatástól azt várták, hogy gondjaik megoldódnak, de a felvidéki folyók szabályozására nem került sor. A kaszinót sem látogatta meg, Patakon időzött csak, Bretzenheiméknél a várban: Schwarzenberg Karolina régi ismerőse volt Bécsből, el nem mulasztotta volna megköszöntését, aki jelmezes előadást rendezett tiszteletére a várudvarban.

Szemere Miklós és Tompa Mihály - a sok unszolásra - végre elszánta magát egy pesti látogatásra. Szemere hintóját sok palack tolcsvai borral bélelték ki, hogy azzal kedveskedjenek barátaiknak. A Vörös Ökörben vettek szállást, mert annak kocsmájában enni is lehetett. Az Athaeneum szerkesztőségi szobájában találkoztak Vörösmartyval, és mintegy végszóra Petőfi is betoppant, akinek költői híre már messze túlnőtt az övéken. Paroláztak egymással, s a huncut költőtárs megcsipkedte őket:

- *A világ bizony kitárult, már a vidéki költők is feljárnak Pestre!*
- *Meghívásra jöttünk, nem magunktól - dörmögte Szemere.*
- *Na, persze, hogy a divatlapokban megjelenjen a képetek! Találatok már megfelelő rajzolót hozzá, vagy ismertesselek meg benneteket Barabás Miklóssal?*

A beszélgetés ebben a hangnemben folytatódott, Tompa Miska élvezettel riposztzott, de Szemere öröme már el volt rontva: vele akarja megismertetni Barabást, akivel beutazta Nyugat-Európát? Mit piszkálja őket?! Pedig nem akarta rosszat Petőfi, ilyen évődve beszélt atyai jó barátjával, Vörösmartyval is, de Szemerének már nem volt kedve a baráti társaságokhoz, minél hamarabb vissza akart térni Zemplénbe. Nem tudta élvezni a színházat sem, pedig magyar nyelvű előadást láthatott a nagyhírű Laborfalvy Rózával. Liszt Ferenc különleges hangversenyén is ott voltak, ami a zenekedvelő Szemerének titkos vágya volt, de mindezek ízét elvette Petőfi egyetlen megjegyzése. Kazinczy Gáborral összeakadva neki panaszkodott a sértésről:

- *Mit gondolnak rólunk ezután az emberek, a zempléniek, azt hiszik majd, hogy a hiúság hajt minket!*

- *Ne véld, hogy az emberek velünk vagy másokkal bajlódnak, nem figyelnek ők az írásaidra sem. Láthattad, hogy egy novellát, ha több szálon fut a cselekménye, 10 ember sem olvas el Zemplénben, valami vers, ha 20-25 sort meghalad, akkor már kevesen vágnak bele.*
- *De Petőfi mindent azonnal beletesz az újságokba, és a papír megőrzi azokat.*
- *Mindegy az! Hogy mi volt az egyik vagy a másik lapszámban, az újhelyiek annyira nem tartják emlékezetben, mint azt, hogy tegnap ki nyert a kártyán.*

Ez a pesti út így hát számára nem járt nagy örömmel, pedig Vörösmarty tőle verseket, Tompától meg kritikai írásokat kért, hogy híriüket keltse. Tompa elkészült kritikája aztán újabb sebet ejtett a szívéen, barátja ugyanis azt jegyezte meg róla, hogy *eszméi ugyan vannak, de verselése fogyatékos!* Amikor ez megjelent, hetekig hallgatott. Igaz, hogy az újhelyiek közül kevesen olvasnak literatúrát, de sokáig nem járt be sem a kaszinóba, sem a közgyűlésre, nem akarta ezeket a szavakat visszahallani. Magában fortogott, meg háza népét bántotta. Felesége ismerte hangulatingadozásait, de a lányai, nem tudva rosszkedve okát, állandóan ott csüngtek rajta, hiszen eddig ők voltak az apjuk kedvencei. Amikor pedig Tompa Miska jelezte, hogy szívesen meglátogatná, küldjön érte valami szekeret, gyors volt a válasza:

- *Kocsim ugyan vagyon, de lovaim kissé fogyatékosak!*

Tompa néhány nap múlva gyorsparaszttal Lasztócon termett: csak azért jött, hogy tisztázzák a dolgot. Szemere Miklós ettől megnyugodott és visszatért a kedve. Lányait - akik egymás után születtek, mint az orgonásipok - a szoba közepére állította, hogy saját versével köszöntsék Tompa Mihályt, aki család nélkül, egyedül élt. Olyan ajándékot adott barátjának, amit egész életében szívében melengethetett. Mihály napkor meg verses köszöntés is érkezett Lasztócról, amiben Szemere a pataki diákéveket idézte meg:

*Melpomené, cinge comam!
Koszorút fejünkre komám!
Mit babér,
Mit babér,
A bor ága többet ér!*

Mert nem volt haragtartó ember Szemere Miska, hanem áldott barát.

Ekkoriban került Schön Vilmos Újhelybe: a frissen végzett orvost a Chevra Chaddisa Egylet alkalmazta. Nagybátyja csalta ide, és nagy tervekkel érkezett, csak mikor a zsidó ispotályt meglátta, akkor szomorodott el. De nagy elszántsággal kezdett a munkához, hiszen az itteni zsidó közösségnek szüksége volt minden segítségre. Amikor Reich Simon hagyatékából az egylet pénzhez jutott, az ispotályt megerősítették, de Schön doktor álma egy igazi zsidó kórház maradt....

A negyedik parnói Molnár István 1846-ban fejezte be földi pályafutását, és az újhelyi református temetőbe került. A Molnár család nagy útját ő is bejárta: itt született, és debreceni, váci kitérő után ide tért vissza, hogy részese legyen a vármegye megújulásának. Az üres nemesi cím az ő jóvoltából telt meg tartalommal: ha az alapot a felesége hozománya jelentette, a növekedés az ő eszét és ügyességét dicsérte. Fia ekkor már joghallgatóként élt Pesten, és anyja sem volt egyedül: az özvegyé váló Kiséva fiaival már korábban hazaköltözött. Temetésére Debrecenből és Bagosról jöttek rokonok Újhelybe, apja nővérenek unokái: Sára és Dani, akikkel akkor találkozott először. Dani egy kis tarisznya bagosi földet hozott nagyanyja sírjáról, és elvitt neki egy kicsit István sírjáról: hogy melegítse közös föld a testvéreket. Már emiatt is szívébe zárta rokonait Pityu, mert Molnár Borbála minta volt szülei számára. Személyesen ugyan nem találkozott, nagynénje az ő születése előtt halt meg, de apja ki sem fogott dicséretéből, és anyja is sokra tartotta, írásait - verseit, episztoláit - maga is olvashatta.

Kazinczy Gábor még az 1847-es vármegyei választások előtt megalapította a zempléni *szegénylegény-társulatot*, ami nevével Rákóczi Törökországba kibujdosott kurucait idézte meg.

Tagjai a zempléni nemes ifjak közül kerültek ki, egyenruhájuk is volt: egyforma veres dolmányt, veres tollal díszített Kossuth kalapot viseltek, és öltözkük része volt egy az a díszkard, mely elszántságukat jelképezte. A tisztújításon - az újhelyi cigányoktól kísérvé - már összeszokottan énekeltek a változás dalát:

*No ti urak: a nagy diófáig,
Elég volt már a jóból idáig,
Azt kiáltja most Zemplén nemesé:
Ej haj, hulljon a férgese.*

Mert a választási harcot cigánnyal és borral vívták már évezredek óta Zemplénben, és nem rettentek vissza semmilyen eszköztől: amikor a választás napján megérkeztek a Bodrogközből, Hegyközből az ellenfél kortesei által felvezetett kisenemesek, közéjük keveredtek, és borral, cigánnyal, gulyással elcsábították őket a kormánypárti jelölttől. Így aztán Zemplén ellenzéki követeket küldhetett Andrássy Gyula és Lónyay Gábor személyében Pozsonyba, akik a sajtószabadságot, a közteherviselést, a magyar nyelv hivatalossá tételét hirdették. Az őket kísérő ifjak közé került Bajusz Józsi, a pataki kollégium joghallgatója. Amikor befejezte a vizsgáit, akkor kapta meg ezt az ajándékot, a hírrel úgy röpiült haza, mintha szárnyai nőttek volna: Pozsonyba indulhat gyakornokként a vármegye költségén! Édesanyja elszomorodott, féltette gyermekét, de apja büszkén sodorta meg kackiás bajszát: fia a hon érdekébe fog tevékenykedni, az már majdnem olyan, mintha harcolna érte, ahogyan ő tette inszurgensként.

A zempléniek sikerét látva a szomszédos vármegyék is a szegénylegény-társulattól kértek segítséget: Abaújba elég volt a cigányzenészeket elküldeni, az ellenzékiek kiharcolták maguknak Kandó Kálmán megválasztását, de Ung megyének a személyes jelenlétre volt szüksége. Harmincöten mentek oda egyetlen szál trombitással, mivel a választás ugyanazon a napon volt mindkét vármegyében. Ungvári bevonulásuk mégis látványos lett, hiszen az egyforma veres dolmányokat, Kossuth kalapokat fáklyákkal világították meg. Az Ung hídjánál lévő Korona Szállóban ütötték fel a főhadiszállásukat, majd elrabolták az ungi cigánybandát, és a Koronába cipelték. Ezzel Horváth Simonék zenészek nélkül maradtak, és ráadásul a gulyásukról is le kellett mondani, mert Andrássy Gyuszi és Bajusz Józsi belopakodott a helyszínre, és emberi ürüléket szórtak az ételbe. Az éhen maradt kurtanemeseknek a zempléniek által osztogatott túróval, borral és cigányzenével kellett beérniük. Ez aztán az ellenfeleiket is felbőszítette, a Korona felé tartottak és ordították:

- Öljük meg a zemplénieket! Hogy mertek megyénkire rárontani!

Komoly csetepaté alakult ki a szálloda körül, melyet már nem borral és cigánnyal, hanem botokkal, deszkákkal és kövekkel vívtak, nem maradt ép egyetlen ablak sem. De az ungiak itt is elszámították magukat, mert a köveket a zempléniek visszadobták, így aztán azzal a fegyverrel győzték le őket, amit ők adtak kezükbe.

Csak Kazinczy Bálintot találta úgy orrtövön egy kő, hogy vértől borítottan bukott le a lépcsőn, de gyorsan elvitték a tűzvonalból. A két tábor már egymást ütlegette, és a nagy kavarodásban még az ungiak is egymásnak estek. De ahogy vége lett a verekedésnek, a cigányok előbújtak a padlásról, pincéből, és ott folytatták a mulatást, ahol abbahagyták: Bajusz Józsi mindenkinek elhúzatta a nótáját, Marschalkó Tamás daliás táncával, nyalka bajuszával, Éles Géza szertelen ugrálásával, Nagy Imre megnyerő szelídségével, Zöldy Tóni drasztikus fellépésével az ördögök anyját is el tudta csábítani, az ungiak sem tudtak nekik ellenállni.

Másnap a vármegyeháza előtti cukrászdában gyülekeztek, de az ottaniak most észnél voltak: a gyűlésteremben nem engedték be őket. Akkorra a botokat már kiharcolták a kezekből, de előkerültek a kések, beregiesen a kutykorák: Bajusz Józsi majdnem megsúrta az egyik atyafi, de szerencséire Zöldy Tóni észrevette és félreütötte a kezét. Aztán amikor az egyik oldalajtón mégiscsak bezúdultak a folyosóra, újból verekedés támadt, de a gyűlésteremben Andrássy Gyulának szónoklata nyomán megfordult a hangulat és Ung vármegyében is az ellenzéki

jelölteket: Bernáth Zsigát és Tabódy Pált választották meg diétai követnek. Az ungiak a segítségükre siető zempléniakat tiszteletbeli táblabírákká nevezték ki, és a vármegye adminisztrátora meghívta őket vendéglői asztalához, ahol egymást érték a pohárköszöntők az ország szebb jövődjéről. Hogy milyen fontos volt ez a győzelem, az csak később derült ki: azon a diétán az országos kérdésekben egy-két szavazat döntött.

Kazinczy Gábor meghívására nagy hírű vendéget vártak az újhelyi kaszinóba: Petőfi Sándort. Ez volt az első és utolsó alkalom, hogy bál nélkül az asszonyokat is beengedték a Sennyey házba. Petőfi regényes szerelmi történetének híre Újhelybe is eljutott, így hát kíváncsian várták a költőt. Kazinczy Gábor Patakra ment át a vendégért, aki útközben közös ismerősüknél, a Bején lelkészknél Tompa Mihálynál tett látogatásáról számolt be.

- *Miután jól megbíráltuk egymás verseit, egy szép derült délután megnéztük Murány várát. Gyönyörűséges tájakon mentünk a nevezetes romhoz, hazánk várai közül talán ez van legközelebb a felhőkhöz, minden felől szédítő meredélyen fekszik.*
- *Romos vár itt is van, ha felnézel balra, éppen megláthatod. Felmászhatsz oda, az a körbástya még viszonylag ép, de mint látod, az újhelyi hegyek kicsit szelídebbek... Nem ismerlek rád, Barátom, az Alföld szerelmesét mégis elcsábították a hegyek?*
- *Hát ez az! Olyan látványban volt részem, amire nem számítottam: köröskörül a legmagasabb csúcsokon sötét fenyvesek, alatt a mélységes völgyben a kéklő köd alatt fehér juhnýjak és tehéncsordák. A nyájak kolompoltak, a madarak daloltak és fütyöltek, távolabb a hámorok zúgtak. Mindenütt életzaj volt, csak ott volt csend a bérceken, ahol egykor kardok csörögtek, ágyuk dörögtek. És ahogy én a táj páratlan föntségén, a múlt idők nagyszerű eseményein merengtem, hirtelen hortyogást hallottam, közös barátunk volt az, aki elaludt ...*

Újhely látnivalóit - a vármegyeházát, az inszurgens emléket - csak menet közben mutatta meg Kazinczy Gábor, mert a kaszinóban már türelmetlenül várták Petőfit, aki olyan frissen ugrott le a kocsiról, mintha nem lenne már hetek óta az utak vándora. Azt is pontosan tudta, hogy az összegyűlteket mivel veheti le a lábáról:

- *A Hegyalján jöttem keresztül, Szerencsnél volt legszebb a kilátás. Délre hosszú rónaság, le egészen a Tiszáig, keletre az egykori tűzokádó, a tokaji hegy, mely egymagában áll, mint a hadsereg előtt a vezér. Az alatta fekvő városokban laknak az öröm istenei, akik innen küldik szét a világba apostolaikat, a palackba zárt aranyszínű lángokat, hogy prédikáljanak a népnek, miszerint a föld nem a siralom völgye, mint ahogyan azt a vallás tartja.*

Ezután elmesélte a Hegyaljával való első találkozását: csak a szélét érintette, amikor nyomorgó debreceni színész korában gyalog és alkalmi szekereken, télvíz idején vágott neki a Pestre vezető útnak, hogy verseit megmutathassa Vörösmartynak. A jelenlévő hölgyeket megindította története, ők az ilyenekre különösen fogékonyak. Ezután egyik bordalát is felolvasta, hiszen az illett a hely szelleméhez. A kaszinó kocsmárosa fel is készült néhány butéliával, Petőfi ugyan elhárította a felkínált poharat, de a jelenlévő urak derekasan kóstolgatták azokat. Ezután vendéglátójára fordította a szót:

- *Kazinczy Gábor barátom valódi csodagyereke a természetnek a szónoklatban, csak alkalom kell, hogy Mirabeau-ja legyen Magyarországnak. És ha ír - folytatta hamiskás mosollyal - stílusa éppen olyan botránnyos, mint Kuthy Lajosé. Különös, hogy e két ember, kikben oly buján nő a gondolat, ugyanazon köntösbe öltöztetik irataikat, mint az eszmekoldusok: sallangos, puffogó dagályba.*

A jelenlévők többsége nem ismerte sem Kuthy, sem Kazinczy Gábor írásait, azt sem sokan tudták, ki volt Mirabeau, de a kétes dicséret kedvükre való volt: a literátus embereket nem sokra tartották. Szemerének megkeseredett egy kicsit a szája íze, de közben megérezte, ez Petőfi stílusa, nem akar ő sértegetni senkit. És milyen jól tudta emelni a közönség hangulatát! Nagy

lelkesedéssel beszélt a vasútról, amelyen Pestről Vácig utazott, látszott, hogy a jelenlévők mindegyike legszívesebben azonnal felkerekedne, hogy kipróbálja azt.

- *A vasúton bámulatosan halad az ember. Szeretném ráültetni az egész magyar hazát, néhány esztendő alatt tán kipróbálná, amit néhány század alatt elmulasztott a haladásban. Kár, hogy olyan rövid még nálunk a vasút! Mikor az ember azt gondolja, hogy még csak fölül, már akkor leszáll, mert ott van Vác.*

Bár még sok mindenről szívesen hallgatták volna, egy idő után a híres vendég szedelőzködni kezdett, folytatni akarta az útját Ungváron át Erdélybe, szeretett Juliskájához, akivel házasodni készül. A kaszinó tagsága sebtében közfelkiáltással Zemplén tiszteletbeli táblabírójának választotta a költőt, aki Kazinczy Gáborral és Szemere Miklóssal kocsiba ült és Széphalomba hajtottak. A szép út és a várható élmény lelkesítette Petőfit:

- *Széphalom megérdemli a nevét, de ma már lehetne Szenthalom a neve Kazinczy Ferenc miatt, és kötelessége lenne minden emelkedett lelkű magyarnak életében egyszer oda elzarándokolnia, mint a mohamedánnak Mekkába.*

Ám amikor megérkeztek az elhanyagolt portára, elnémult. A kocsit a szekérút szélén hagyták, és gyalog próbáltak feljutni a düledező, lezárt házhoz, de nem leltek ösvényre: a természet kész volt a terület visszavételére. Végre megtalálták a sírt, ahol már néhány éve Kazinczy mellett pihent felesége is, egy egyszerű fehér kereszt jelezte azt. Petőfi elkeseredetten mondta:

- *A pusztulás és feledés legszíveszaggatóbb, legelkeserítőbb képe ez. Legszívesebben letérdepelnék a sírra, hogy felemelt kézzel megesküdjek: nem teszek semmit azért a hazáért, amelyik így őrzi nagyjai emlékét!*

Ekkor csatlakozott hozzájuk Kazinczy Bálint, Kazinczy fia. Megálltak annál az akácnál, amit apja Tessedik Sámueltól kapott, és megcsodálták a házhoz vezető út körüli gyertyánost, a tölgyeket és fenyőket, melyen rigók, vörösbegyek, csúszkák énekelték Kazinczy dicsőségét.

- *Antal bátyám lakik a házban, de most nincs itthon, én is nemrég tértem haza Heves vármegyéből. Mi, Kazinczy fiúk még nem alapítottunk családot, csak a lányok mentek férjhez. Emil és Lajos leszerelt a katonaságtól, a rokonoknál mulatnak, a lányok meg - Thália, Iphigénia, Eugénia - Szabolcsban és Zemplénben élnek szerteszét.*

A szomorú séta után következett a búcsú: Petőfi Szemere kocsiján továbbindult Ungvárra, a vendéglátók meg visszafordultak Újhelybe. A költő még abban az évben megjelentette úti leveleit a Hazánkban: Kazinczy sírjának elhanyagoltságáról és a nemzet hűtlenségéről szóló sorai - és Kazinczyról írott verse - sokakat talált szíven. Az Akadémia is tervezgetett, de az elkövetkező események a szándékot elseperték. Sárosy Gyula és fiatal felesége éppen ebben a legizgalmasabb időben került Aradról Pestre: Sárosy a maga eszközeivel Kossuth harcostársává vált, és a férfiak körül forrt a levegő: esténként dicsekedtek a napi eseményekről. Vas Paulina egyedül unta magát, felelevenítette újhelyi barátságát Kossuth Zsuzsával, és a nappalokat együtt töltötték: szinte családtag lett Kossuthéknál. A lányok irigykedve gondoltak Szendrey Juliskára, aki mindenhova elkísérhette Petőfit, de Sárosy Gyula - miként Kossuth is - ragaszkodott a régi elvekhez: az asszonyoknak a konyhában a helyük.

Petőfi látogatása után volt az utolsó jótékonysági bál a kaszinóban a városi kórház javára, ahol Finta Sándor híres kisbögője mellett vigadtak a vármegye és székváros urai. A vármegyeházát a vármegyei rabok csinósították ki firhangokkal, viaszgyertyákkal - melyeket a koppantós asszony félóránként cserélt újakkal. Matolay Etele ekkor tette le az ügyvédi vizsgát, köz- és váltóügyvéd lett, és 22 évesen barátja, Andrássy Gyula magántitkára. Közéleti tevékenységét Zemplén tagosító bírójaként kezdte, nagy tapintattal és igazságérzettel működött a jobbágyból telkes gazdákká válók párfogójaként. Utálta a földmérő cirkalom használóit, a mérnököket, akiknek a kezében hol így, hol úgy mért a körző, aszerint, ahogy érdekeik kívánták.

Élete mégsem folyt a megszokott kerékvágás szerint, mert Zemplén vármegye őt is elküldte a következő diétára írónak a követeik kísérőjeként. Molnár Pityut - jogi tanulmányai

befejeztével - Zemplén tiszteletbeli jegyzőjévé választották és első feladatként a diétai követek mellé osztották be joggyakorlatra. Üres cím volt a tiszteletbeli jegyzőség, de fontos köteléket rejtett: a szülőföldét. Pozsonyban a forró hangulatú hónapok alatt őt is elragadta a lelkesedés, éjszakánként gyermekkori barátjával, Matolay Etelével és az akkor megismert másik jurátussal, a pataki Bajusz Józsiával az országgyűlési tudósításokat körmölte, és velük gyakorlatozott a diéta által felállított országos nemzetőrségben.

Színes volt a pozsonyi élet, Kossuthnak még Újhelyben németből fordított és átdolgozott színművét is előadták a jurátusok, amivel olyan nagyon elégedett volt a szerző, hogy a Zöldfa vendéglőből hozatott kosárnyi mandulás kiflivel megvendégelte a szereplőket. Közben a politikai harcok is sikeresek lettek: a két tábla megegyezett, és Kossuth vezetésével, aki ekkor már Pest megye követként volt jelen, küldöttség indult Bécsbe a diéta követeléseiért, akik éppen a forradalom napján érkeztek oda. Ez és a forradalom híre a pesti ifjúságot is feltűzelte, Petőfiék sem vártak tovább, a másnapi országos vásáron - március 15-én - megfordították az ország életét. A király nevében a nádor aláírta a diéta törvényeit, s a győzelmet Kossuth a pozsonyi Zöldfa vendéglő erkélyéről hirdette ki, és ott mutatta be Batthyány Lajost, Magyarország első, független miniszterelnökét is. Molnár Pityu büszke volt az anyja révén rokon Batthyányra, aki azonban nem sok figyelmet szentelt a család református ágának ismeretlen sarjára. Matolay Etele ekkor vált meg - sokadmagával - nemesi y-jától, hogy a szabadság-egyenlőség-testvériség jelszavának ne csak szavakban tegyen eleget.

Ezek a hírek március végére érkeztek meg Újhelybe: Balásházy Ferenc főbíró tanácsulést tartott, fellobogózták a várost, és itt is eltörölték a cenzúrát, ami a zempléniak szívügye volt. A nagy örömben megjelentek a rendbontók, a gyújtogatók, akik ellen statáriumot hirdettek és megszervezték a város ellenőrzését: a tizedeseket utcasonként állították ki, az éjjeli őrök közül kettőt felküldtek a főtéri plébánia templom tejére, ahonnan fertályóránként jeleztek a vármegyeháza előtt álló hajdúnak, aki füttyel válaszolt. A piarista diákok közül néhányan - Kossuth Péter, Liszy Ágoston, Krasznapolszky Ágoston - rendfenntartó csoportokat szerveztek, és 10 óra után járőröztek az utcákon.

A megalakuló Batthyány kormány Andrassy Gyulát nevezte ki Zemplén főispánjává, és Kazinczy András lett az első alispán. Márciusban érkezett egy miniszterelnöki felhívás a nemzeti őrsereg megszervezéséről, az itteniek azonban nem akartak a nép kezébe fegyvert adni, szokás szerint elfelejtkeztek róla, de az eseményeket nem tudták féken tartani. Az első szabad kormány, melynek pénzügyminiszterként Kossuth Lajos is tagja lett, törvénybe foglalta mindazt, amit tudott: eltörölték az úrbéri viszonyokat, a papi tizedet, közteherviselést hirdettek és elindult hivatalosan is a nemzeti őrsereg megszervezése, amit Újhelyben Matolay Viktor - Etele bátyja - és Farkas Lajos ügyvédek vettek kézbe.

A megszavazott áprilisi törvényeket Andrassy Gyula főispán elsőik között, már a május 10-i megyegyűlésen kihirdette. A mozgó nemzetőrség vezetőjévé Belosits őrnagyot nevezték ki, aki korábban a Sárospatakon állomásozó lovasezredben szolgált, de 1847-ben az egyik helybeli szépasszony kedvéért leszerelt. Amikor Sárospatakon összegyűjtötték a megyebeli nemzetőröket, az újhelyiek is oda vonultak át. Kiképzésükre a kollégium udvarán került sor, de puskájuk nem lévén, főleg a hátrálást gyakorolták. A nyári munkák miatt azonban nem szívesen vettek részt a foglalkozáson, pedig esetenként még Bretzenheim gróf is csatlakozott hozzájuk. A Pozsonyból hazatérő Bajusz Józsi, Matolai Etele, Molnár Pityu csodálkozott ezen a gyakorlaton, ők Pozsonyban másféle kiképzésen estek át. Azt meg már végképp nem értették, hogy a Patakon átvonuló Vilmos huszárok előtt miért kellett díszlépésben tisztelegniük?! De Belosits nem engedte át nekik a vezetést, és azt is megtanította, hogy a parancsnokkal vitázni nem érdemes.

A nemzetőrség szervezése gyorsan halad a vármegyében, mert az országos lelkesedés elért ide is. Nemcsak hazafias tett volt védeni a hazát, egyféle távlatot is kínált, mert a vármegye fizette a kiképzés költségeit, és a résztvevőknek ígérték egy ún. biztosító levelet is, hogy a családfő távollétében a háza népéről gondoskodnak. A pataki gyülekezőn a tüzéséghez is

lehetett jelentkezni, vagy 30-an benne is voltak, de amikor kiderült, hogy ott 3 évet, és nem 6 hetet kell aláírni, valamennyien otthagyták.

Mint ahogy a zsidó ifjakat nem vették be sehol az országban, Schön Vilmos doktor néhányad magával a megalakuló lengyel légióba jelentkezett, és elhagyta Újhelyt. A kisebb pataki diákok, ha csak tehették, kiszöktek szobáikból, hogy részesei legyenek az eseményeknek. A kis Fejes Pista Legenyéről arról ábrándozott, hogy beáll a nemzetőrök közé, és kisdobosként ott lehet majd a nagy csatákban. Tanára, Erdélyi János nagyon egyszerűen magyarázta meg neki, hol a helye: a kezébe nyomta az egyik gyakorló puskát, amit a 10 éves fiú nem sokáig bírt tartani. Magvas tanítás volt az a világ nehézségeiről, de tanára a vágyait is megértette. Azt javasolta neki: foglalja össze egy versbe mindazt, amit érez. Fejes Pista előtt ekkor egy új világ tárult fel: megérezte, hogy úgy is lehet verseket írni, ha az nem kötelező feladat...

Szemere Miklós az egyik vejével, Payzsoss Jancsival, meg Viczmándy Viktorral, az ifjabbik Vass Antallal lovas nemzetőr csapatot szervezett, a fiatalabb vármegyei tisztségviselők oda jelentkeztek. Szemerét ugratták a többiek, hogy azért ilyen buzgó, mert a lóval akarja megtoldani alacsony természetét, de amikor a csapatnak nem ő lett a vezetője, hanem Besze János, kikerült a célkeresztből. A lovasok zászlóánya Barkóczy Éva bárónő, az utolsó inszurgens kapitány gyermeke lett. Az események megosztották a családokat: viharos időkben a hátország sem maradhat ki semmiből. A Sennyeyek közül például a pácini Lajos jelentkezett a honvédseregbe, és végigharcolta azt. Pál a királyhalmeci kerület képviselője lett, de amikor az országgyűlés megszavazta a 100 ezer újonc behívását, lemondott mandátumáról: - A forradalom terére nem követhetem az országgyűlést - mondta, és visszavonult a birtokára.

Kazinczy Lajos is berukkolt: szolgálaton kívüli császári-királyi főhadnagyi előéletének köszönhetően a 18. zászlóalj utászszázadosa lett. Első feladatára Szenttamásra vezényelték, a déli végre: az ottani rác sáncrendszer ellen kellett kiépíteni a magyar ellensáncot. Az ellenség erős ágyútűzében olyan sikeresen hajtotta végre a feladatát, hogy a hadügyminiszter, Mészáros Lázár azonnali hatállyal alezredessé léptette elő. Ezután utászként végigjárta az összes hadszínteret, Tápióbicskénél hadosztályparancsnokként már legendás hírű: magas természetével és emelkedett lelkével nagy hatást gyakorolt katonáira.

Zemplén vármegyének arra nem volt pénze, hogy az előírt nemzetőr öltözéket megvarrassa a jelentkezőknek, csak a simléderes sapkáról és a szürke köpenyről gondoskodtak. Akinek volt pénze, kék dolmányt és csizmát is szerzett hozzá, de ők voltak kevesebben. A nemzetőrök zászlóját a Sennyey baroneszek varrták piros-fehér selyemből, és Sennyey Károly özvegye, Orosz Amália lett a zászlóánya, amikor a sárospataki katolikus templom előtt felsorakoztak az ünnepélyes eskütételre. Azok, akiknek megvolt az előírásos öltözetük, a templomba is bemehettek.

A pataki Sós József református lelkész mondta az avató beszédet, és maga is berukkolt táborig lelkészként, ahova az újhelyi Vályi Pál református tiszteletes is követte őt. Karsa Ferit és Endrét indulás előtt meglátogatta édesanyja és az utóbbi felesége, aki a tokaji Terhes Benjámint orvosdoktor lánya volt. Édesanyjuk megvarratta számukra az egyenruhát, így hát az eskütételnél a Karsa fiúk vihették be a nemzetőrök zászlóját a templomba. Bajtársaik a templomtérrel elénekelték Feri legújabb szerzeményét, amit Petőfi Nemzeti dalára írt - az újhelyi nemzetőröknek az lett az indulója. Búcsúzásakor édesanyjuk megcsókolta és megáldotta őket:

- Ne feledjétek, fiaim, kebletekben hordjátok most a nemzet becsületét!

Indulás előtt három századra osztották a zempléni mozgó nemzetőrök ezredét, mindegyikhez egy-egy cigánybandát is hozzárendeltek, hogy zenéjükkel lelkesítsék a hadba menőket. Október elején aztán mindenkit szekerekre ültettek és Bolosits őrnagy vezénylete mellett Szolnokra vitték őket, hogy ott csatlakozzanak Görgeihez, aki az elsők között jelentkezett a honvédseregbe. A rossz utak, az eső miatt a kocsisor nehezen mozgott, annyi sár ragadt a szekerekre, hogy minden 100 lépésnél meg kellett állni, hogy levasvillázzák a küllőkről a mocskot. Görgeit - aki márciusban megszabadult neve y-jától -, már nem találták Szolnokon, így

hát a három századot vonatra rakták, a többség életében először utazott vasparipán. Cegléden hallották meg az első győzelem, a pákozdi csata hírért, s amikor Pest külvárosába megérkeztek, bennük is lobogott a harci kedv, bár fegyverük még mindig nem volt ahhoz. Belosits őrnagy küldetése itt véget ért, mert a zempléni nemzetőröket - a hagyományoknak megfelelően - a főispán, Andrassy Gyula vette át, aki Pákozdnál már átesett a tűzkeresztségen. Budán végre felfegyverezték őket, és az állomány is kiegészült azzal a 24 erdélyi önkéntessel, akiket az ifjabbik Bethlen Gergely vezetett idáig Kolozsvárról.

Az utazás hajón folytatódott tovább: a tiszteket gőzhajóra, a legénységet és az ellátmányt schleppekre - marhaszállító uszályokra - ültették, amelyek megindultak a folyón felfelé. Menet közben átszervezték a századokat: kialakítottak egy negyediket is, ami Bethlen Gergely és az újhelyi Karsa Ferenc vezetése alá került, Bajusz Józsi is ebbe került át és izgatottan barátkozott az erdélyiekkel. Október 12-én Győrben kötöttek ki a hajók, gyalog mentek Mosonyig, ahol a német polgárházakban megháltak, majd újra szekérre ültették őket, és az éjszakai sötétben a parndorfi táborban találták magukat, ami nem is volt igazi tábor: egy kis szalmát kaptak ágy helyett, meg egy kis fát, hogy tüzet rakhassanak, s úgy-ahogy aludni tudjanak.

Az újhelyi lovas nemzetőrök másik irányba indultak: Erdélybe küldte őket a főkapitányság, hogy Bem seregeit támogassák meg, akinek ekkor csak erdélyi nemzetőrök sorakoztak a zászlója alatt. Az időközben megözevgyült Nagy Samu ott volt köztük a vejével, és a kolozsvári kollégium tanára, a híres rézmetsző ott maradt a csatatéren. Anyja annak idején szelíd olajágként a béke követének szánta, az is lett belőle, de nem vigyázott rá kellően Minerva: most elnyelte őt Mars hadisten, és holtteste nem jutott el soha a Házsongárdba.

Kovács Pali megmenekült, apósa halála után hazatért Kolozsvárra, összecsomagolta feleségét, és meg sem álltak New Jersey-ig, mert úgy tudták, Misu és Gerzson is odatart. A felmentő magyar seregek a hasznavehetetlen lovak miatt nehezen haladtak Erdélyben, és nem is értek el a kijelölt célig: Urban ezredes seregei állták útjukat. Nagy dicsőség nem lett ebből az összecsapásból: a nemzetőr roham még ki sem bontakozott, amikor Désnél az ágyútűztől megzavarodott szatmári lovas nemzetőrök megfutamodtak, és az általános zűrzavarban a zemplénieket is magukkal sodorták. Urbán hadicselnek vélte, nem is üldözte őket, így hát háboríthatatlanul visszatérhettek Kolozsvárra, ahonnan tovább hátráltak Gyalura, Somlyóra. Magyarország gyorsan tudomást szerzett erről a csatáról, mert Sárosy Gyulának az Arany Trombitában megjelenő versében az eredeti dési huszárból már zempléni huszár lett:

*Jó zempléni huszár! Ne szaladj oly nagyon!
Ki kötélre való: nem lövik azt agyon!*

Az idősebbik Vass Antal visszahúzódott Málcára, szégyenkezett a vers miatt, meg rettegett: legkisebb lánya még mindig Pesten van szájhős urával, Antal fia Erdélyben, az Isten tudja, mi van velük... A zempléni huszárok a veszteség után nem akartak tovább szolgálni, csak néhányan - Szemere Miklós, Dercsényi Kálmán, ifj. Vass Antal - léptek át az ottani Vilmos-huszárokhoz, a többiek hazafordították lovaikat.

A továbbbszolgáló Szemeréék Somlyónál találkoztak Bessel, első látásra nagy volt a megütközésük, az erőteljes hadfi helyett egy összeesett emberkét láttak, de már az első szemlénél kiderült a szakértelme. Szemere Miklós nevét elsőként jegyezte be kis fekete noteszébe, amikor hírvivőként átverekedte magát az oláh táboron. Kolozsvár visszavétele után téli ruházattal látták el a lovasokat, mert kegyetlen hideg volt ebben a decemberben: a csákóra fültakarót varrtak, a dolmány fölé székely zekét húztak. A köpenyt is kibélelték báránybőrrel, bár azzal nem jártak jól, mert ha megszívta magát nedvességgel, nem engedte őket mozogni. De a további harcban helytálltak! Amikor Szemere hazatért Zemplénben, nagybátyja megvizsgálta a

sebeit: fejen, karon, kezén - lábán talált kisebb-nagyobb vágásokat, elégedett volt, mert egy sem volt a hátán. Mint hajdani inszurgens, innen tudta, hogy unokaöccse derekasan verekedett.

A gyalogos nemzetőrök nem tudták, hogy pákozdi veresége után Jellasics Ausztriába menekült, közben Bécsben újabb forradalom tört ki, mely Windischgraetz erőit lekötötte. Ha a magyar erők a parndorfi táborból megindulnak, nem egyesülhetett volna Jellasics az osztrák sereggel, és a bécsi forradalmat megmenthették volna. Október 28-án Guyon őrnagy át is kelt a Lajtán, megtámadta Jellasics táborát, a falut elfoglalta, de a magyar seregben nagy volt a fejtelenség, amelyet a zempléni nemzetőrök saját bőrükön tapasztaltak meg: két éjjel is menetbe sorakoztatták őket, átmentek a határon, majd anélkül, hogy csatába kerültek volna, visszatértek Parndorfba. Közben hírek terjedtek arról, hogy a bécsi forradalmat leverték, de biztosat nem tudott senki, a tisztek nem voltak mesélő kedvükben.

Harmadjára október 29-én mentek át a határon Schwehatig, ahol azonban már az egyesült sereggel kerültek szembe. A harc még ki sem bontakozott, amikor a komáromi és gömöri kaszás nemzetőrök egy bombától megijedve futásnak eredtek, és magukkal rántották a sereg egészét. A fejtelenségben egymást tapodták a nemzetőrök, de a zempléniek becsületén a hátrálás ellenére sem esett folt: amikor az ágyúkat húzó lovakat eltalálta egy ágyúgolyó, a szekér kereke is eltört, Karsa Feriék átemelték a nagy súlyt egy másik szekérrre, és megmentették az ellentől. A második ágyúgolyó azonban Nagy Misut, az erdélyiek nótafáját is megtalálta, sebesülten magukkal cipelték, de megmenteni nem tudták, nagy volt a vérvesztése, ott kellett elhantolniuk egy erdőben. Amikor aztán magukhoz tértek az első félelemből, zavart tömegeből zászlóaljja fejlődtek, és rendezetten húzódtak vissza az ellenséges golyók elől: a többiek visszavonulását hátrvédként ők biztosították. Karsa Feri itt vette szárnyai alá a bátyja halála miatt elárvult Nagy Gerzsont, és a 13 esztendőes újhelyi cigány gyermekzenészt, Balázs Kálmánt, aki nagyszerűn hegedült, de a félelemtől meg sem tudott moccani.

A gyalogosokat ekkor két részre osztották, első felét erőltetett menetben indították útnak. A visszavonulás kegyetlen volt, napokig nem kaptak enni, vízhez sem jutottak, és reggel nyolctól este hatig a legsebesebb menésben voltak, amikor végre Köpcsény alatt megálltak. Egy óras alvás után Karsát és Nagy Gerzsont beküldték a faluba vízért és ennivalóért, de az kihalt volt, lakói az erdőbe húzódtak értékeikkel. Csak a kocsmában sütötték a húst, amiből félig nyersen mindketten bekaptak egyet, amiért a kocsmáros egy ezüsthuzsast azonnal felszámolt. Ezután a pincében megtöltötték a kulacsokat, otthagyták az érte járó bilétát, majd a csata után azért fizet a vármegye a kocsmárosnak, és siettek vissza a többiekhez. Csak Karsa dohogott egész úton:

- Micsoda világ ez, hát nem értük harcolunk?! Mi érezzük ennek nagyságát, meg terhét, de akikért tesszük, nem figyelnek a nemzet becsületére!

Mikor visszatértek, húst osztottak nekik is, hogy azokat nyárson megsüssék, de erre nem volt tüzüik, így hát sületlenül, sótlanul, kenyér nélkül marcangolták azt, kiéhezett volt a társaság. A további út aztán elképzelhetetlen fájdalommal járt: a szakadó esőben a szél iszonyú erővel fújt, a hideg rázta őket, a sületlen hústól meg hasmenést kaptak, a fél sereg kidőlt. Karsa Feri elvette Gerzsont puskáját, 600 lépésig vitte, hogy a bajtársán segítsen, aki úgy ment mellette, mintha a másvilágon járna: egyre azon járt az agya, hogy mondja meg testvére elvesztését az otthoniaknak?! De nem voltak jobb állapotban a többiek sem: ezt a lelki és testi sanyarúságot elképzelni sem tudja az, aki nem próbálta!

Hogy a vereség volt-e a nagyobb szégyen, vagy a visszavonulás, azt maguk a résztvevők sem tudták eldönteni, fejtelenséget és zűrzavart láttak mindenütt. Egész éjjel áztatta a zápor a zemplénieket, amikor végre egy iskolaterembe zsúfolták be őket. Gátán voltak, egy tiszta horvát faluban, ahol nagy ellenszenv fogadta a visszavonuló nemzetőröket, bezzeg az osztrákoknak nem restelltek zabot, szénát és lisztet szállítani, a járőröző Karsáék azonban lefoglalták azt. Vasárnap a kastély előtt, ahol a tiszteket szállásolták el, az újhelyi cigánybanda játszani kezdett, amire lassan előmerészkedett a falu népe, és ünneplő köntösben ropt a katonákkal a polkát és a

mazurkát. Este 9-kor a tisztikar rendezett mulatságot, de csak a fele, a másik felének ebben az ellenséges környezetben ébernek kellett maradnia. Ott is magyar ugrósokat, polkákat jártak, de az oda való műveltebb nők nem tudtak táncolni, ezért a tisztiek kénytelenek voltak parasztlányokat hívni a táncba. Jó is volt ez, mert egy pillanatra a katonák elfeledkezhetnek az előző napok kínkeservjeiről, és az ellenük hangolt civileket is meg tudták fordítani.

A magyar sereg másik fele Schwehattól Győrig hátrált, és az ottani sáncokban azzal az elszántsággal helyezkedtek el, hogy a vérük árán is megvédik azt. De a Duna jege befagyott, az ellenfél azon kelt át. Bajusz Józsi ugyanazon a helyen hasalt, ahol annak idején apja inszurgensként harcolt. Eszébe jutott kedves gyermekkori emléke: apja kardjának bojtjával játszva hallgatta a harcokról szóló történeteket. Nem tudott azokkal betelni soha! Később, a vármegyei tisztújításokra ő is bement apjával Újhelybe, első útjuk az obeliszkhez vezetett: egyedül Zemplénnek volt mersze emléket állítani az inszurgenseknek! Megsimogatta apja mellette fekvő kardját, megjárta vele Parndorfot, Schwehatot, jól szolgált, de a nemes eszméket nem tudták győzelemre vinni mégsem! Hát hiába ragyogott Pozsonyban az a márciusi szivárvány?

Amikor Győr megadta magát, Pestig vonultak vissza, de hogy Windischgraetz hadai odáig követték őket, északra fordultak, és a feldunai seregbe ágyazódtak be. Görgei nem szerette a nemzetőröket, a jobbakat átvette honvédeknek, a többieket hazairányította. Karsa Feri, Bajusz Józsi, Nagy Gerzson átlépett a gyalogsághoz, Bethlen Gergely a huszárokhoz, Matolay Viktor térképrajzoló, Etele meg utász lett. Ekkor kereste meg Etelét rokona, Lázár Vilmos őrnagy, és maga mellé vette segédtisztnek, és csatánként egyre feljebb emelkedett a katonai ranglétrán. Kazinczy Lajos a parancsnoki irodát is rábízta, a harcok szünetében azt is rendbe tette. Közben összebarátkozott egy Busch nevű írnnokkal, aki nagyon tehetséges festő volt, Etelét is lerajzolta, amit hazaküldött szüleinek. Azt javasolta Buschnak, hogy magyarosítsa a nevét - a Ligeti nevet is ő találta ki hozzá - művészként azzal jobban érvényesülhetne.

Amikor 1848. októberében Munkács felől betörés fenyegette Zemplént, az Országos Honvédelmi Bizottmány Boronkay Albertet nevezte ki belbátorsági kormánybiztossá. Zempléni volt ő is, Rákócson és Pelejtén volt családi birtoka. Szemere Bertalan rokonaként jutott ehhez a megbízatáshoz, de megértette a feladatát: első lépésként gabonát gyűjtött, és lefoglalta a csizmadiánál található összes csizmát, hogy azt a harcolókhoz eljuttassa. Néhány napja már érkezett ilyen parancs Kassáról azzal, hogy a begyűjtött lábbelit oda irányítsák, de Boronkay eldöntötte a vitát: harc idején mindig az utolsó parancs az érvényes.

A város aztán a hadi események közelébe került, amikor északról Schlick generális, a napóleoni háborúk tapasztalt veteránja 8 ezres seregével a Duklai-hágón keresztül benyomult, elfoglalta Eperjest, és két nap alatt Kassa alatt volt. Evva András nagy erejű szónoklatára újra megszervezték a nemzetőröket, ahova már a zsidókat is bevették, sőt: külön szakaszt alakítottak ki Frankel József vezetésével. Az 55 önkéntes gyalogos és a 14 lovas nemzetőr kiképzése megint Belosits őrnagyra hárult, aki azonban most sem állt a helyzet magaslatán. A Désről hazatérő huszárok közül néhányan csatlakoztak hozzájuk, őket futárszolgálatra rendelték. Gyorsan megérkezett a parancs, hogy indulni kell a kassai gyülekezésre, így hát a Mezősy százados vezette nemzetőrök sem voltak felkészültebbek, mint az előzőek.

Még el sem érték Kassát, amikor Belosits retirált: átment az ellenség táborába. A Pulszky Ferenc parancsnoksága alatt zajló kassai csatában nagy vereséget szenvedtek a magyarok: 200 halott, 400 fogoly, 10 ágyú, teméntelen fegyver és lőszer lett a győztesek zsákmánya. Kisebb bravúrokat itt is kapcsoltak a zempléniekhez: Horváth József őrmester a lengyel légió Konkoredzsi ezredesével három ágyút is meg tudott menteni élete feláldozásával, amiről bezzeg Sárosy már nem írt verset. A kassai csata után az újhely zsidó nemzetőrök közül többen átléptek a honvédseregbe, amiben nagy szerepe volt egyik honfitársuk, Heilprin Mihály magyar nyelvű versének is:

*Kaszához ki magyar!
Honunkba ellen ront!*

*Kaszához ki magyar!
Megmenteni a hont!*

Ők is magyarnak tartották magukat és hősiesen harcoltak: Friedlieber Mór és Jung Sámuel hadnagyságig, Ledermann Adolf tizedességig jutott el, de a közhonvédeknek: Goldberger Jakabnak, Friedmann Lőrincnek, Engel Jakabnak meg a többieknek sem volt oka a szégyenkezésre, kitarítottak március eszméje mellett.

Otthon, Boronkay parancsára a vármegyeház udvarán összegyűjtötték a háztartások ón és cink edényeit, amiből a helyi puskaművesek és legényeik próbáltak golyókat önteni. Újhely lányai és asszonyai hallatlan lelkesedéssel hordták edényeiket, nem azért, mert a kormánybiztos motozást és ezüstforint pénzbüntetést ígért, hanem mert minden családban voltak már katonák, nekik segítettek. Újhely háborús övezetben volt, saját védelméről is kellett gondoskodnia, de a Gyilkos kocsmánál, a Ronyva hídjánál és a Torzsáson felállított őrszemek nem sokat segítettek, amikor január 20-án északról bevonult Schlick tábornok hadtestének balszárnya. Ottstaett hadfogadó századost nem érdekelték a vármegyeház udvaron felhalmozott kacatok, sokkal inkább a vármegyei levéltárban őrzött arany és ezüstpénzek, azokat, meg a vármegyei pénztárt hadi zsákmányként lefoglalta és elvitte magával. Ennek a két napos megszállásnak a fenyegetettsége akkor is ott maradt az újhelyiekben, amikor a csapat tovább indult a Tisza felé, hiszen adót vetettek ki, raboltak, erőszakoskodtak és zsaroltak, ugyanúgy, mint ahogyan a labancok tették hajdanán...

Közben Olmützben nagy változások történtek: V. Ferdinándot lemondatták trónjáról, és a kijelölt örökös, Ferenc Károly is lemondott fia javára. Ausztria új császára a 18 éves Ferenc József lett, aki úgy hitte, ezzel Magyarország és az örökös tartományok uralkodójává vált. Néhány magyar város és vármegye gratulált is megválasztásához, és kérték tőle az alkotmány betartását. Kossuth azonban kemény beszédben fejtette ki, hogy a magyar korona nem hálósipka, amit egyik fejről a másikra lehet dobni. Szétküldte diplomatáit Európában, hogy segítséget kapjon a magyar szabadságharc, de az ifjú uralkodó kemény kézzel látott birodalma helyreállításához, s egyelőre sikerrel: Windischgraetz december végén elfoglalta Pestet, az országgyűlés Debrecenbe költözött.

A kassai vereség után a megmaradt hadakat Miskolc-Tokaj környékén vonták össze, melynek Klapka György lett a parancsnoka, aki január 12-én vette át az északi sereget. Január végén Kazinczy Lajost is a Tokaj környékén állomásozó első hadtesthez vezényelte Görgei Artúr, akinek parancsát a hadsegéde, Andrassy Gyula közvetítette. Újra összetalálkoztak hát a régi barátok, és együttes erővel helyreállították a megbomlott fegyelmet. A Tisza felé vonuló Schlick elleni harcra nagy tudatossággal készültek: a Desseffy hadosztály a Tisza síkján, a Gedeon dandár - amiben az újhelyiek is voltak - Tarcal és Keresztúr között, a Schulz dandár Szeginél, a miskolci vöröspántlikások meg Zalkodnál foglaltak állást. Klapka a Gedeon dandárt éppen tartalékba helyezte, amikor olyan sűrű köd ereszkedett a tájra, hogy 10 lépésre sem lehetett ellátni.

Már majdnem dél volt, de a köd még nem szállt fel, ami a nyugtalanságot okozott, mivel távolról fegyverropogás hallatszott. Csak néhány óra múlva érkezett hozzájuk lovas küldönc a tarcali győzelem hírével. Ezután Keresztúrba küldték őket, ahol házaknál helyezték el a katonákat. Bajusz Józsinak feltűnt, hogy az itteniek a győzelem ellenére is hallgatagon, csüggedten viselkednek, de nem foglalkozott vele, mert összetalálkozott a régi ismerőssel, Molnár Pityuval, akit ekkor Keresztúr hőseként emlegettek. Pityu személyes bátorságát akkor bizonyította be először, amikor kapitánya berúgott. Hivatásos katonaként ő sem szívlelte a nemzetőröket, és mindent elkövetett lejáratásukra. Pityu szálfatermetű, fiatal, vidám lényű különösen ingerelte, ezért egyedül küldte Keresztúr másik felé kikémlelésére. Esztelen ötlet volt, társai hiába könyörögtek, a parancsnok a részeg ember makacsságával fenyegetőzött a hadbíróssággal. Pityu dolmányát félvállra vetve elszántan indult az ellenség felé, s amikor meglátta

az előőrsöt, megállt, és kivont kardját úgy forgatta meg a feje fölött, mintha utána jövő társait vezényelné. A csel jól sikerült, akadály nélkül jutott el a kocsmáig, ahol terített asztalokat talált - ellenség nélkül.

- Vitéz uram - a vasas németek fejvesztve ugrottak fel, azt kiabálták, hogy a honvédek körbefogták őket - mondta neki a kocsmáros.

Pityu a kocsmáros szekereén visszavágtatott a csapatához, és a katonák gyors menetben indultak utána. Időközben a vasas németek is visszatértek, hogy félbehagyott ebédjüket befejezzék, amikor Pityuék bekerítették és elfogták őket. A részeg tisztet Kiss Ernő őrnagy lefokozta, Pityut a felderítésért hadnaggyá léptette elő. Ebben a tisztségében öreg bakákkal került össze, és egy sánc elfoglalására indultak, amikor sűrűn süvöltöttek, csapkodtak a gránátok. Amikor az egyik elvitte az őrmestert, az egész csoport megállott, sem biztatásra, sem fenyegetésre nem mozdultak. Pityu elesett bajtársa kezéből kiragadta a szuronyos puskát:

- Előre! - kiáltotta és rohant a sánc felé, a biztos halál torkába. Már 20 lépésnyire volt a céltól, amikor hátrafordulva látta, egyetlen honvéd sincs a nyomában. De a vad elszántság lángja vitte tovább, és egyszer csak éljen rázta meg a levegőt: a hátramaradottak egyetlen áradatként hömpölyögtek utána, levágták a tűzereket, védett helyre vontatták az elfoglalt ágyúkat és negyedóra múlva az ellenségre már saját fegyvereik ontották a gyilkos golyókat. Hát ez volt az ő hősiessége! Néhány napos pihenés után az újhelyiek fele dandárját a Patkókő csárdához vezényelték, majd sebes lépésben a 43. zászlóalj megsegítésére irányították őket.

Bajusz Józsi hadnagy már rutinosan adta ki a parancsot:

- Előre fiúk! Schlick meghal - a német elszalad!

A Bodrog jegén átjutva éppen ki akartak kerülni a folyómederből, amikor ismeretlen honvédek szaladtak eléjük:

- Mindennek vége! Őrnagyunk megsebesült, a legénység egy szálíg levágva, csak mi maradtunk!

Bajuszék bevonultak Keresztúrba, ahol a zűrzavar tetőpontjára hágott: menekülő honvédek, káromkodó huszárok, a visszavonulókat rendezni próbáló tisztek egyszerre kiabáltak. Hozták a 43. zászlóalj vigyázatlan őrnagyát is, összezúzott feje be sem volt kötve, a fiatal Lengyel doktor ugrott oda, aki még meg sem kapta az orvosi diplomáját, de már itt szorgoskodott, hogy gyorssegélyben részesítse a rászorulókat.

A zűrzavarnak Schulz Bódog alezredes vetett véget: a seregeket szétosztotta Keresztúr alsó és felső utcájára, és rohamra küldte őket az osztrákok ellen, akik a sarokházba fészkeltek be magukat. Bajusz Józsi a maga embereivel a Bodrog jegén az ellenség háta mögé került, a főutcán nyomulókat Hegymegi Samu, a pincénél támadókat Karsa Feri vezette. A rohamozókat azonban agyvelőt megrázó fegyverropogás fogadta, megállította Hegymegiéket, akiket az utánuk jövő fehérszíjasok szuronyal támadtak. Karsa éppen tűzparancsot akart kiadni ellenük, amikor kiáltást hallott:

- Ne lőjjetek! Mi a Don Miguelek vagyunk, Hegymegiék megsegítésére minket küldtek!
- Előre hát, fiúk! - kiáltott Karsa - ha le tudtátok volna löni azokat, akik megmentésére küldtek, löni tudtok tán a németekre is! Meg ne álljatok a falu végéig! Előre!

A közös roham sikerült, elfoglalták a sarokházat, de nem tudták megbosszulni bajtársaik halálát, mert az ellenség a ködben Bajuszék mellett csendben ellopakodott. Ezután megpróbálták elállni a visszavonulás útját: a Don Miguelek az újhelyi országút irányába, a honvédek Kisfaludra mentek, de nem találtak senkit, csak az ellenség hátrahagyott poggyászát: kenyérük, szalonnájuk és boruk volt bőségesen, és egy egész szekérnyi fegyvert is zsákmányoltak. A nép leírhatatlan lelkesedése mellett vonultak be Keresztúrba, a tegnapi közönyt ez a győzelem lemosta az arcokról: a katonák azt a vacsorát ették meg, amit tegnap még a sógorok rendeltek meg.

Tokajban, Radványi gyógyszerész nagy szobájában a tölgyfa alakú kályhánál melegedtek a régi pataki ismerősök: Szemere Bertalan miniszter, Kossuth kormánybiztosa és Bajusz hadnagy. Beszélgetésük Klapka György jelenlétében folyt:

- Józsi! - ha szeretsz engem és szereted a hazádat, két embert hozz ide nekem Zemplénből: Belosits-ot, aki átszökött az ellenséghez, és Ottstaettet, aki vármegyéteket szétkergette és a vármegyei pénztárt lefoglalta.

Egy nyolcadrésnyi diósgyőri papírra megírta a nyílt parancsot, amit mind a ketten aláírtak. Furcsa háborús világ volt ez, bátorságot, elszántságot, óvatosságot, terep - és emberismeretet igényelt minden feladat, ami Bajusz Józsiól nem hiányzott. Legényével gondolkodás nélkül útnak indult: átkelt a Bodrogon, Zalkodon, Vissen, Kispatakon keresztül hazatért nagypataki házukba, ami 1848 szeptembere óta üresen állt.

Szülei egyetlen hét alatt haltak meg: fiúk és a haza sorsa miatt aggodalom ölte meg őket. Öreg gazdasszonya beszámolt a pataki történésekről, Belosits-ról is tudott: a gazdag Pavleticséknél volt kvártélyon. Amikor Józsi az utcai ablakon kitekintett, a pataki utcán egy kassai fiákerest látott, akit jellegzetes drapp köpenyéről ismert fel. Legénye utána settenkedett, és kiderült, hogy a kocsi a Galgóczy köznek fordult. A Pavletics háznál meg is találták a tót fiákerest, aki bevallotta, hogy Belositsot hozta, és még az éjjel visszafordulnak. A szobában az áruló és a kereskedő nagy elszámolásban voltak, amikor Bajusz hadnagy belépett:

- Őrnagy úr, kérem egy szóra!
- Nekem nincs az úrral semmi dolgom!
- Nincs? De van nekem! Kettő között választhat: vagy követ önként, vagy pedig azok a nemzetőrök vagdalják szét, akiket a kassai csatában elárult, megcsalt, elhagyott. Tessék választani!

Belosits nem válaszolt, helyette az öreg Pavletics szólalt meg:

- Herr Obrist Washmeister! Seinen Sie gescheit, gehen Sie mit dem herr!
- Hát hova menjünk? - kérdezte eltorzult arccal Belosits.
- Ahova vezetem!

Megindultak gyalog, a fiaker a Pavletics-ház előtt maradt. A városi kaszinó felé fordultak, ami a Kovácsok utcájában, a Kardos-féle házban volt. Bajusz Józsi azt gondolta, talál ott valakit, aki segít neki előfogatot szerezni. A kaszinóban a kandalló előtt ült Hegedűs László református lelkész, Katona Zsigmond földbirtokos, és Fogarassy (Constantin) György szolgabíró, akitől - nyílt parancsát felmutatva - fogatot kért a fogolyszállításhoz. A szolgabíró azonnal elküldte a szolgáját a város majorjába, hogy András kocsis az ernyős szekérbe fogjon be.

- És hova parancsolja a szekeret?
- A kaszinó elé! Még az éjjel Tokajba viszem a jelenlévő őrnagyot, aki fagyos arccal, mint egy roskadó szobor állt mellette.

Amikor a szolgálta eltávozott, a szolgabíró megszólalt:

- Most már vége lévén a hivatalos aktusnak, engedj meg édes öcsém, hogy a régi bizalmas hangot használva felkérjelek: jöjjetek hozzám a nálam étkező őrnagy úrral, hiszen vacsora után is elmehettek.
- Ha az őrnagy úr óhajtja, nekem nincs ellenvetésem!

A szolgabíró háza a kaszinótól nem volt messze, átsétáltak, ahol megterített asztalt találtak, a többiek már a levesnél tartottak. Amikor beléptek, a rokon vénkisasszony felvisített, zokogva a díványra rogyott, ahol összecsomagolt holmija hevert. A szolgabíró kínálását Belosits visszautasította, kínos csendben ültek, és ahogy előállt a kocsi, elindultak Olaszi felé. Az őrnagy egész úton hallgatott, a veséjét fájlalta, csak a vámosújfalui dombtetőn szólalt meg:

- Az úr nem érti a szabályzatot!
- Meglehet, hogy nem készültem katonai pályára, és csak addig fogok szolgálni, míg a hazának szüksége lesz rám. De azt mégis szeretném tudni, miben szegtem meg azokat?
- Ha foglyot ejt, azt nem szabad kínoznia! Az kínzás, hogy egy 56 éves törődött embert, aki ma Kassáról ezen a rossz úton idáig rázatta magát, éjjel is utazni kényszerítse. Háljunk meg Liszván, ahonnan korán elindulva Tokajban lehetünk.

Bajusz Józsi 20 éves ifjú volt, megszánta az öregembert, kérését teljesíthetőnek vélte. Abban a faluban a bírót és a kocsmárost jól ismerte, mind a kettőt jó hazafiaknak tartotta. A vendéglős készségesen fogadta:

- Meleg szobát kérek éjszakára, Guttmann úr!
- Ez az első szoba meleg, most mentek ki belőle a tisztok - mondta és integetett is, de Bajusz hadnagy nem vette észre. Bementek, és az őrnagy rögtön vetkőzni kezdett. Pár perc múlva azonban Józsit a kocsmáros kihívta a szobából:
- *Hadnagy uram, meneküljön! A falu tele van swalizersérel, az aranyosi völgyön keresztül most jöttek és háztól-házra járnak.*

Bajusz Józsinak helyén volt az esze, a kocsiszt arra utasította, hogy a kertek alatt induljon a komphoz, maga meg átugrott a szembe házba, ahol a bíró lakott. Amikor Papp Mihály is megerősítette a hírt, és segítséget ígért, visszatért az őrnagyhoz, aki méltatlankodva vágta az arcába:

- *Hát ilyen a magyar ember adott szava?*
- *Őrnagy úr! Elhíheti, hogy fontos ok nélkül nem zaklatnám, de innen mennünk kell! Ne kényszerítsen erősebb fellépéssel!*

A vendéglőt hátul hagyták el, a Bodrogon lévő hidason a kocsisal együtt átkeltek. A révészt kifizetve megtiltotta neki, hogy visszatérjen a másik oldalra.

- Uram! Tudom én, mi járatban van, és ha nem adott volna egy garast sem, akkor se mennék át, nem akarom én a németeket hurcolászni! Isten vezérelje!

Öreg éjszaka volt, mire Zalkodra értek: két hete házas barátjához tértek be, aki a liszcai bíró szép lányát vette feleségül. Kopogására gyorsan ajtót nyitottak, vacsorával kínálkoztak, de az őrnagy szó nélkül befeküdt a fiatalasszony még meleg ágyába, a férfiak meg reggelig beszélgettek. Nem kellett el sem mondani, mi járatban vannak, ismerte az előzményeket, a többit meg kitalálta hozzá. Reggel a pataki kocsiszt hazaküldték, barátja meg elvitte őket a Tiszának ahhoz a részéhez, ahol a sekély vízen gyalog is át lehet menni. Csak hát az őrnagy megmakacsolta magát:

- Tehet velem, amit tetszik, de magamat önként vízbe nem ölom!
- Nézze, milyen kicsi itt a víz, a csizma közepéig sem ér!

Amikor aztán szép szóval nem ment, jött az erőszak: felnyalábolta a derekánál, és hol az ösvényen, hol a jégtáblán nagy nehezen átráncigálta. Mire kivirradt, Tokajban voltak, kíváncsi tömeg kísérte őket a Radványi házig, ahol Bajusz hadnagy jelentette megbízóinak, hogy a parancsot teljesítette, és átadva foglyát visszatért övéihez. Belositsot Tokajból Nagykállóba szállították, ahol a véstörvényszék Miskolcra küldte, majd Debrecenbe került, ahonnan a népharag elől megszökött.

A keresztúri csata csak a nyitány volt, ezután következett a tavaszi hadjárat, amit Kazinczy Lajos és Klapka György, a régi barátok együtt harcoltak végig. Ebben a seregben volt Kossuth újhelyi barátja, Schwartz Vili is, aki első között jelentkezett a honvédseregbe, és számtalan bravúr fűződött a nevéhez, Irányi Dániel még az életét is neki köszönhette. Amikor Molnár Pityut küldöncként Gödöllőre küldték, meglátogathatta édesanyját, aki az újra férjhez ment Kiséva családjánál húzta meg magát. A hatalmas ebédlőasztalnál talált anyját a jobbágyasszonyokkal: tépést csináltak a harcolóknak, gyorskötözőket, hogy a sebeiket elláthassák addig, amíg a hadiorvosok kezébe kerülnek.

A rokonok és ismerősök körberajongták a csata után főhadnaggyá előléptetett fiút, csak anyja borongott, hogy István ezt nem élhette meg. Amikor Pityut a csatákról faggatták, magáról nem akart beszélni, inkább Andrásy Gyuszi bravúráját mesélte el:

- *Amikor az isaszegi csatában Jellasics megszorította Klapkát, Damjanich serege sietett a segítségére, amelynek főhadnagya volt Andrásy Gyuszi. A Gödöllő felől jövő ellenséges ütegek két huszárcsapatot is fenyegettek, Damjanich személytelen parancsa az volt, hogy figyelmeztetni kell őket. Gyuszi szó nélkül pattant fel Bársony nevű*

fekete telivér paripájára, az ellenséges tűzben odavágtatott, átadta a parancsot, majd hogy mozdulataikról elterelje a figyelmet, díszlépésben ment vissza azon az úton, melyen az előbb vágta. Csapkodtak körülötte a golyók, társai meg lélegzetvisszafojtva nézték vakmerőségét. Egy negyedóraig tartott az útja, a huszárok eközben elmenekültek. Damjanich megrázta a kezét bátor tisztjének, akit riadó éljenzéssel köszöntöttünk, nagyon büszke voltam kenyeres pajtásomra.

Áprilisban Kossuth és az országgyűlés Debrecenben nagy lépésre szánta el magát és a Nagytemplomban bejelentették a Habsburgok trónfosztását. Csak Sára volt ott az istentiszteleten Gyurkával, meg a két fiával, apja és anyja már nem éltek, az ura és bátyjai meg egy szabadcsapatban harcoltak valahol. Gyurka a trónfosztásról plakátokat nyomtatott, amit elirányítottak minden városba és Kossuth küldött belőle a külképviseleteknek is. Ez az esemény Kossuth helyzetét is megváltoztatta: kormányzó lett belőle, a király helyettese, de úgy gondolta, a Coburg-házból kaphat Magyarország új királyt, hiszen annak tagjai uralkodtak a polgárosuló mintának számító Angliában, Belgiumban. Magyarország új címere az ún. Kossuth címer lett, melynek tetejére a korona helyébe karddal átdőfött koszorú került.

De nem volt idő a diplomáciai lépésekre, Ferenc József császár Varsóban találkozott I. Miklós orosz cárral, és kézcsókkal fejezte ki köszönetét a cárnak, hogy segít Magyarország eltiprásában. Igaz, hogy az nem a terve szerint történt, mert a cár nem 60-70 ezer orosz katonát rendelt az osztrák tábornokok alá, hanem 400 ezres sereggel megindult, hogy egyedül megtegye azt, ami eddig az osztrákoknak nem sikerült. Palmerston angol miniszterelnök nem fogadta Kossuth követeit, de saját nagykövetén keresztül gyors győzelmet kívánt az orosz cárnak. A harcoló Magyarországnak nem voltak szövetségesei, Kossuth a magyar trón lehetőségét végső megoldásként megsillantotta az orosz cár veje előtt is, de az orosz seregeket már nem lehetett megállítani.

Karsa Feri rábeszélte Gerzson, hogy menjen velük Újhelybe. Az egyre jobban megemberesedő Balázs Kálmán - mióta megmentette az életét - le nem szakadt róla, együtt könnyebben megmenekülnek tán. Gerzson - bátyja halála óta - olyan elárvultnak érezte magát, Karsa segítsége jelentette számára az életet, így hát ment Újhelybe, Karsa rokonai befogadták őt is. Balázs Kálmánnak eleinte az itteni bandákban volt helye, aztán maga alapított egyet, amivel bejárta a világot. Élete végéig Karsa Feri házi muzsikusának tartotta magát, hiszen ő mentette meg az életét. Gerzson nem találta Újhelyben a helyét, pedig apja ott született, de nem ismerte itteni rokonait, s a hegyek látványa még erősebbé tették honvágyát.

Komárom felszabadítása után Kazinczy és Klapka útjai elváltak: Kazinczy Lajost 1849 áprilisában megbízták egy felvidéki hadtest megszervezésével: Zemplén-Máramaros-Ugocsa megyékben 12 ezer fős sereget szedett össze, amivel Bem megsegítésére Erdélybe ment, de az oroszok útját állták, nem sikerült egyesülniük. Kossuth kormányzó levele tábornoknak címezte ekkor - ő lett így a honvédsereg legfiatalabb tábornoka - dicsekedett anyjának az egyik hazatérő bajtársával küldött üzenetében-, de az erről szóló hivatalos értesítés kiküldésére már nem jutott idő.

A Szemere kormány későn fogadta el a nemzetiségi törvényt és a zsidók emancipációját, a fellázadt románok Erdélyben szélteben-hosszában gyilkoltak osztrák tisztek parancsnoksága alatt, vagy azok uszítására. Görgei Bethlen Gergelyt - helyismeretére építve - Tordára küldte, aki bravúros győzelmeket aratott, s közben egyetlen emberét, egyetlen lovát sem kellett feláldoznia. Kolozsváron benézett anyjához, hiszen már csak ő élt, aztán visszatért Magyarországra. További szolgálattételre Görgei tartotta maga mellett, mert Andrassy Gyusztit Törökországba küldte Kossuth. Bethlen Gergely lett a fővezér követe Rüdiger tábornoknál, aki azonban a fegyverletétel után átadta őt is az osztrákoknak, hogy Aradra kíséressék. Az oda vezető úton azonban sikerült megszöknie, Szerbián keresztül Franciaországig menekült.

Matolai Etelét Nagykőrösön nevezték ki századossá, és az oroszok elleni szőregi csatát valami csoda folytán élte túl. E csatavesztés után Kossuth többször is utasította a fővezér

Dembinskit, hogy Aradra vonuljon vissza: az összecsapáshoz használja ki a Maros természetes védvonalát, az ottani várat, az elérhető magyar seregeket, és azt, hogy ott a lakosság többsége magyar. A Monti vezette olasz légió fedezte a visszavonulást, de nagyon lassan haladtak, mert Dembinski bevárta Kmetty és Vécsey csapatait. Augusztus 9-én kimerülten és demoralizáltan érkeztek meg a várba, ahol a frissen kinevezett új fővezér, Bem tábornok vette át a parancsnokságot és ellentámadást indított. Intésére a temesvári csata nagyszabású ágyútűzzel indult, ahol a 108 osztrák ágyúra 120 magyar ágyú felelt, de egyszer csak elfogyott a lőszer, mert a tartalékot Dembinski már korábban elvezényelte, csak erről az átadáskor elfelejtett Bemnek szólni.

Ezután az embereken volt a sor, hiszen Haynau Szentandrás, Lichtenstein Arad felől nyomult előre. Bajusz főhadnagy a csapatával a faluvégi száraz malomnál foglalt állást, de a felvonuló Haynau serege, mint a tengerár öntötte el őket: a közelharcban minden centiméterért meg kellett küzdeniük a császáriaknak. Amikor elfogyott a golyó, maradt a szurony, sok volt a véráldozat, ami a honvédek harci kedvét egyre apasztotta. Amikor végre a küldöncök a Lugosra való visszavonulásra hoztak parancsot, Bajusz Józsiékra hárult annak fedezése. Történelmi emlékeire hagyatkozva Dózsa nevét kiabálva lelkesítette bajtársait, bár maga is lelkesítésre szorult: nem volt talán egyetlen olyan porcikája sem, ami nem sajgott volna, saját és ellenfelei vére mindenét pirosra festette.

Bem tábornok éppen Bajuszék felé vágatott, amikor lova felbukott és a földre került. Kísérői ott termettek mellette, felemelték a vállpercét eltörő tábornokot és hátravitték, ezzel a magyar sereg azonban központi irányítás nélkül maradt, minden vezér saját feje után ment. Desseffy a maradék lovassággal próbálta megállítani az előretörő ellenséget, akik a megszólaló osztrák ágyúk miatt meghátráltak. Perczel tábornok válaszul a császári tüzérekre lövetett, de csak egyetlen sortűzre volt ereje, amit azok sokszorosan viszonztak. Az új ágyútűzre kitört a pánik: a magyar seregekben felborult az a rend is, ami eddig volt, a katonák eldobálva puskájukat menekülni próbáltak, s egyenesen Haynau karjába futottak: Temesvárnál annyian estek fogságba, mint az előző 6-8 csatában összesen. Amikor Haynau elfoglalta a várat, a harc további folytatása lehetetlenné vált.

Lázár Vilmos - aki mellett Matolai Etele szolgált - összetartotta szabolcsi huszárait, akik egy-egy lövésre beszaladtak ugyan a mellettük lévő kiserdőbe, de zárt hadrendben tértek vissza Lugosra. Itt hallotta meg a hírt, hogy Görgei a muszkák előtt letette a fegyvert. Lázár Vilmos nem akarta elhinni, Bemtől kért kihallgatást:

- *Tábornok úr! Mi a hadsereg nevében jelentünk meg itt, hogy megtudjuk, igaz-e a fegyverletétel híre?!*
- *Őn csak a maga nevében beszélhet - torkollta le a kis ember, és amikor Lázár Vilmos szabályszerűen bemutatkozott, egy kis noteszbe akkurátusan feljegyezte a nevét.*
- *Most szóljon!*
- *Az egyetlen magyar tábornok, Desseffy elhagyott minket...- kezdte, de Bem a szavába vágott:*
- *Mit fecseg Ön?!*
- *Tábornok úr, én soha nem fecsegek, csak azt mondom, amiről meg vagyok győződve.*

Bem Desseffyért küldetett, és követe gyorsan visszatért, mert nem találta a helyén. Maga elé rendelte Lázár Vilmost, aki újra nekiszegte a kérdést:

- *Mondja meg, igaz, hogy Görgei letette a fegyvert? Ezen sereggel helyt állni itt már nem lehet, és nekem, mint parancsnoknak, meg kell védenem embereimet. Rablócsapatban szolgálni nem akarok!*

Nem kapott választ most sem a kérdésére, a tábornok az előtte lévő térképekbe mélyedt, majd parancsolt:

- *Uram, én most Önt ezredesi kinevezéssel seregével a Vaskapu védelmére küldöm!*
- *Tábornok úr, Ön nem ismer engem, s mégis ilyen nagy meglepetésben részesített.*

- *Ismerem Önt... most induljon! - és a tábori pénztárból ezer forintot azonnal kifizettetett a költségekre.*
- *Nem fog bennem csalódní - szalutált a friss ezredes, és elköszönt a rokon Matolai Eteletől, aki Bem elesett hadsegédének lépett a helyére.*

A lovasok úttalan utakon érkeztek meg Szekulra, de a császáriak és az oroszok közrefogták őket, Bem parancsát már nem tudták teljesíteni. Az előőrsök felszólítására Lázár Vilmosék is letették a fegyvert, az ezredes elbúcsúzott katonáitól: előbb Lugosra, aztán meg Aradra küldték a császári tisztek. Azt a gesztusát, hogy nem az oroszoknak, hanem a császáriaknak adta meg magát, nagyra értékelték, ezért október hatodikán elsőként végezték ki. Ez volt Haynau kegyelme.

Kazinczy Lajos parancsát Matolai Etele kapta, hogy a Törökországba menekülő Bemet segítse. Mielőtt elindultak, a Temes partján még egyszer ki akarta rántani a kardját, de aztán csendben letette, átöltözött, mert honvéd élete ezzel befejeződött. Egy darabig ő is Törökországban húzta meg magát, ahol Andrassy Gyula nagykövetként várta őket. Bajusz Józsiék mindvégig megőrizve harci alakulatukat Lugoson tették le a fegyvert. Csak fegyvereiktől váltak meg, a zászlót már korábban felszabdalták apró darabokra, hogy megőrizhessék. Az apai kard sem volt a fegyverek között, azt elásta az erdőben, és mielőtt útnak indultak, sikerült magához vennie. Legényével és néhány zemplénivel ment haza Patakra, a kertek alatt, rejtett ösvényeken jártak, és majdnem mindig kaptak segítséget a helybeliektől: jó szót, ruhát, híreket, mindennek megvolt a maga értéke.

Patak már a csendőrség volt az úr, de öreg gazdasszonya a padon remek búvóhelyet készített neki és kardjának, meg hírekkel is ellátta. Testi sebei gyorsan begyógyultak, ám a lelkiek jobban fájtak, mint valaha. Az üres házban bujdosolva döbbsent rá szülei hiányára, a haza sorsára, magányos volt és tanácstalan. Kossuth Lugoson csatlakozott Bemhez, és amikor minden elveszett, ő is török földre menekült. A menekülés első hevében itt tette azt a nyilatkozatát, hogy Görgei áruló, mert nem teljesítette a parancsát - nem is sejtette, hogy milyen folyamatot indított el ezzel. Molnár Pityu százados Kossuth Törökországba való menekülését az Al-Dunáig hátrédként biztosította. Kossuth szekereét egy fiatal honvéd, Nagy Dani hajtotta, aki nyakába akasztva hordta tarisznyáját, melyben legfőbb kincsét, tárogoatóját őrizte. Amikor túl voltak a határon, megismerkedtek egymással, és a világ is belerengett felismerésükben, hogy rokonok: Dani Molnár Borbála bagosi unokája volt, Pityu meg Borbála testvérének, Istvánnak volt a fia. Pityu nem felejtette el az apja temetésére egy tarisznya bagosi földet hozó rokont, de mindketten gyerekek voltak akkoriban, azóta megemberesedtek. Milyen kicsi is a világ! A feladat végrehajtása közben egyre jobban összebarátkoztak, számba vették rokonságukat, s kiderült, a család férfitagjainak vére nem ecetesedett meg: mindenki harcol valahol.

- *Hanem Samu bátyánk fia, Misu már nem él, Schwehat alatt maradt. Gerzson meg Karsa Feri barátom magával vitte Újhelybe, ki tudja, merre járnak azóta!*
- *Apám azért adta a nevemet, mert azt mondta, nagy idők jönnek, megint oroszokkall kell harcolni. Hát jól sejtette, bár mindezt nem érte meg: még 1845-ben megbicskálták Bagoson, amikor a verekedőket szét akarta választani.*
- *Akkor ő is a közért halt meg!*
- *Igaz, de magukra maradtak anyámék. Borka a falu bábája, ő lett Bagoson az első tanult asszony, és nagy a becsülete...*
- *Na, akkor a testvérének sincs szégyenkezni valója! De veled most bajban lennének!*
- *Hogy érted ezt?*
- *Nem azért adta atyád neked is a nevedet, hogy okos legyél? - incselkedett vele a megtalált rokon - hiszen az Írás szerint csak azok fénylenek...*

De ilyen zűrzavarban nagyon nehéz okosnak lenni! Dani nem is ezen gondolkodott, csak a kapott parancsra: Kossuth menekítésére figyelt, egyik napról a másikra élt. Egy darabig Pityu is Törökországban maradt Kossuth Lajost társaságában, akít itt értesítette miniszterelnöke,

Szemere Bertalan és Duschek pénzügyminiszter, hogy a koronázási ékszereket Orsovánál elásták, térképet is mellékeltek róla a kormányszónak, de a hadi helyzet már nem adott időt a cselekvésre. Az osztrák rendőrség ekkor már létrehozta azt a bizottságot, aminek a korona és a többi koronázási jelvény megtalálása volt a feladata, de csak évek múlva járt sikerrel a lázas keresgélés, amikor Budára vitték a megrongált kincseket. Andrássy Gyula egy idő után Londonba tette át székhelyét, Molnár Pityu vele tartott, de nem érezte ott jól magát, ahogy lehetett, hazaindult Magyarországra. Megtehetette, de barátja nem: őt távollétében halálra ítélték, és jelképesen felkötötték.

Kazinczy Lajos Désen át Zsibóra vonult, az ottani haditanácson a további erdélyi harcokat értelmetlennek látta és seregével a Királyhágón át Magyarországra akart vonulni. Mielőtt megtehetette volna, itt érte Görgei parancsa a fegyverletételről. Serege egy részét megmentette a fogságtól azzal, hogy hazafordította őket, kisebb részével meg a Wesselényiek zsigódi kastélyának udvarán az oroszok előtt letette a fegyvert. 14 lovas csatában használt kedves paripáját Timasev parancsnoknak adta át, pedig egy osztrák őrnagy, aki az oroszok mellett volt összekötő, 150 aranyat ígért érte. Nem volt egy fillére sem, de nem akarta, hogy kedves lován egy gyűlölt osztrák ficánkoljon. Az orosz hadak azonban - a cári ukáznak megfelelően - foglyaikat átadták az osztrákoknak.

Kazinczy Lajost először Váradra, majd Aradra vitték, ahol a várban helyezték el a többi fogoly tiszt között, a honvédfőhadnagy Swartz Vilivel került egy zárkába, de Haynau ekkor csak a főtisztekkel foglalkozott. Lichtenstein herceg, most már feldmarsall beizent Kazinczynak, hogy megpróbálja kieszközölni Dessewffy tábornok és az ő szabadon bocsátását. Kazinczy fia naplójában bizakodva írt erről, de kihallgatása lassan folyt: tábornoki rangját nem ismerték el, mert nem kapta meg hivatalos kinevezését, és így kevesebb figyelem esett rá, mint a főtisztekre. De amikor Dessewffyt kivégzése nyilvánvalóvá vált, megsejtette, mi vár rá:

Előérzetem jött, hogy néhány nap múlva engemet is hasonló sors fog érni, mert ismerem én ezt a Haynaut, akinek kedvtelése, hogy ölessen...

Október 5-én végigjárta bajtársait, elbúcsúzott tőlük, és este azt írta naplójába:

Érzem, hogy engem is így fognak kivégezni, mint a többit. Azt tudom, hogy úgy fogok meghalni, mint egy igaz katonához illik, mert én, aki 27 csatában vettem részt, soha nem tudtam, mi a félelem, de ott voltam, ahol a legnagyobb volt a veszély. És most mégis milyen csúnyán végzem életem.

Társai a 13 tábornok kivégzése után bizakodva köszöntötték őt 29. születésnapján, amikor négy nap múlva, október 24-én este a császári csapatok főparancsnoka maga elé rendelte. Jakob von Haynau tábornok volt ő, a régi ismerős, aki ördögi gúnnyal az arcán maga olvasta fel halálos ítéletét:

Magyarországi, Zemplén vármegye, Széphalom helységbeli Kazinczy Lajos, ki 29 éves, vallására nézve református, nőtelen, 1846 óta cím nélküli hadi szolgálaton kívül levő. Az ellen felhozott bűnvád rendén bevallotta, hogy ő az 1848. október 3-i manifesztum kihirdetése után Magyarországon a király elleni fegyveres pártütéshez csatlakozott, s miután a pártütő kormánytól őrnagynak, később alezredesnek kineveztetvén, ezen előléptetéseket elfogadta. A pártütő sereg érdekében egy szakasz árkász, Magyarország északi részében pedig egy hadsereget állított föl, és ezáltal éppen abban az időben, midőn Magyarországnak a monarchiától elszakadása kimondott, nagyon veszélyes munkásságot fejtett ki, mi okon nevezett Kazinczy Lajos a folyó évi október 3-án tartott hadita -

nács által, felségsértési bűntényeit, a fennálló törvények értelmében lőpor és golyó által leendő kivégzésre ítéltetett, mely törvényszéki ítéletet a magyaroszági és erdélyi hadak fővezére, tábornoszernagy báró Haynau ő nagyméltósága megerősítette.

- *Kazinczy Lajos úr! - kérdezte gúnyosan a bécsi ismerős - Meg van elégedve, mert ha nem, rám van bízva a további intézkedés!*
- *Hogy értsem ezt?*
- *Úgy, hogy én nem főbe lövetem, hanem felakasztatom. Ezt azért a forintos huncutságáért kapja, amivel a hercegnél az aranyakat kicsalta a zsebemből. Ráadásként megfosztom a dicsőségtől is, hiszen nem ismerem el tábornoki kinevezését, mondhatnám, le is fokozom!*
- *Jogában áll, megteheti!*
- *Kérjen kegyelmet, azt is hatalmamban áll megadni!*
- *Uram, elfelejti Ön, hogy Kazinczy Ferenc fia vagyok, aki Kufstenben raboskodott 7 évig az elveiért?*
- *Én ezt a lehetőséget nem adom meg! Halt rechts mars!*

De Kazinczy Lajos nem teljesítette az utolsó parancsot: nem szalutált, csak megfordult és szobájába ment, ahol már várta az ezred református papja, Baló Benjámín, hogy előkészítse a halálra. Lichtenstein csak annyit segíthetett, hogy nem akasztották, hanem katonához illően golyó által végezték ki. Amikor felsorakozott az aradi várban a kivégzőosztag, Baló tiszteletes karonfogva kísérte őt a sáncok közé, majd félrevonult. Egy katona lépett melléje fekete kendővel:

- *Jobb is, ha bekötik a szemem, - mondta - legalább életem végpillanatában nem kell szembenézniem hazám hóhéraival. Isten, ne hagyj el szerencsétlen hazámat!*

kiáltotta, és anyja, apja, testvérei arca, a széphalmi kert képe jelent meg lelki szemei előtt - ezzel búcsúzott a földi élettől.... Haynau tábornoszernagy - arcán az ördögi vigyorral - az emeletről nézte végig halálát.

- *Mégiscsak megalázta! - gondolta - nem adta meg a kivégzéshez a társakat és nem ismerte el a rangját sem, ami pedig a katona egyetlen éke...*

Annyi bátorsága azért nem volt, hogy szemtől szembe maga vezényeljen sortüzet, de a visszavágás kéjes érzése így is megborzongatta. Ugyanezen a napon indított útnak egy lefokozott honvédtisztekből álló századot Itáliába, köztük volt Schwartz Vili, aki hatalmas nyelvtelenségével akár karriert is csinálhat a császár soknyelvű seregében.

Újhelyben az orosz megszállás június 30-án délben kezdődött meg: Pikov tábornok néhány száz kozákkal, még a Napóleontól zsákmányolt ágyúkkal és 360 gyalogossal átvonult a városon, és a pataki országút mellett táborozott le. A vármegyeházára a tábornokot egy magyarul törve beszélő tiszt kísérte, az erdélyi Tordai Bernát fia volt ő, aki érdeklődve járt-kelt ősei földjén, és igyekezett enyhíteni a dolgokat ott, ahol lehetett. De egyébként is másféle volt ez a megszállás, mint az osztrákoké: amit az oroszok vásároltak, kifizették, és a katonáknak megtiltották a tábor elhagyását, ha rajta kaptak valakit, azt személyesen Pikov tábornok verte meg. A megszálló sereg azonban éhes volt, és amit találtak, mindent felfaltak: tököt, ugorkát, éretlen szőlőt, voltak, akik a moslékot is kikanalazták.

Néhány nap múlva továbbmentek, helyükre aztán megérkezett a Ludwig-gyalogezred zászlóalja Puchiera őrnagy vezetésével, és megkezdődött az osztrák katonauralom. Herr Major Puchiera hirtelen haragú spanyol volt, Haynau tábornoszernagy helyi képviselőjeként nem maradt el mestere mögött. Első lépésként összeszedte a fegyvereket: azok selejtesét Kassára szállították, mert legszebbeket magának tartotta meg, de így is 21 kocsival küldött, hiszen a vadászfegyvereket és a díszkardokat is be kellett szolgáltatni. Csend borult a várostra, még a kutyák sem ugattak, Puchiera azokat agyonverette, amikor az egyik a délutáni szendergéséből

felébresztették. - Itt vannak helyettük a *Kossuth-kutyák!* - mondta, és *Kossuth Hund* lett nála mindenki neve.

A tisztségviselőket mindenütt leváltatta, és helybeliekből szervezte meg a rögtönítélő bíróságot azokból, akiknek nem volt 48-as szerepük. Volt ebben is egy jó nagy adag cinizmus, hiszen újhelyiekkel mondatott ítéletet az újhelyiek fölött. Így került nehéz rabságba id. Vass Antal, mert bíró volt, így mentek Munkácsra azok a papok, akik a templomban kihirdették a trónfosztást. Puchiera betiltotta a kaszinót, még a bútorokat is elárvereztetette. A könyveket Papp Ferencnek kellett megsemmisítenie, amit szó nélkül meg is tett, de szerencsére az értékesebbek már nem voltak a Sennyey házban, azokat a piarista tanárok időben elrejtették saját könyvtárukbán.

Nehéz időszak következett: július elején az újhelyi főbíró már megtiltotta a gabonavásárt, mert annyira megcsappant a készlet, attól félt, az ittenieket éhínség fenyegeti. Pénz sem volt a városban, ezért a helyi forgalomhoz kistételű váltócédulákat bocsátottak ki, a forgalmat azzal próbálták szabályozni. Puchiera szinte vadászott a hazatérő honvédekre, akiket besorozott 8 évre az osztrák seregbe. Egy névtelen bejelentés nyomán még a longi erdőbe is kiment, hogy az öreg bükkfánál bujdokolókat begyűjtse, de nagy bosszúságára ez a hír nem bizonyult igaznak. Nem talált ott senkit, mert azokat a honvédeket a vajdácskaiak már megmentették, és ahogy a helyzet megengedte, hazatérhettek. Csaplár Ignác piarista tanárt - aki tűzoltószázadosként harcolta végig a szabadságharcot - áthelyezték Felsőnyékre, ahol senki nem firtatta előéletét, Füzeséry Gyulát és Vass Istvánt meg a család bújtatta, ezért megúszták a kényszerbaka sorsot. De hírük megmaradt, s róluk nevezték el az öreg bükkfákat *Háromhonvéd fának*.

Az osztrák seregbe besorozottakkal elindulás előtt még *Te Deum*-ot is tartatott Puchiera a forradalom legyőzésének megünneplésére. Az ünnepséget is az itteniek szervezték: Papp Ferenc szolgabíró a megyeháza és a templom közti teret fáklyákkal kivilágította, és arra is volt gondja, hogy az inszurgens emlékművet gondosan elfedje. A főtéri plébániatemplom középső ajtaja fölé Vitéz Vince esperes transzparenst feszítettett: *„Vesszen a bűn - győzött a haza”* felirattal, de a beszédet a fiatal segédpapra, Palásty páterre bízta, aki jól összefogta azt: *„Ezen isteni tiszteletünk legyen engesztelő a múltért, legyen könyörgő a jelenért.”* Ámen - mondták rá a katonák, és mindenki a saját szájíze szerint értelmezte e szavakat is, miként a transzparenst. Ugyanilyen hálamisét kellett tartani Zemplén minden templomában, amit minden pap a maga egyénisége szerint teljesített. A bátrabbak a *lukai pap* imáját idézték, akinek Szemere Miklós foglalta versbe II. József királlyá választásakor mondott szavait:

*Áldd meg uram a magyar királyt!
Ne nézd uram, hogy ő német.
Óh, ne nézd azt, kérünk téged,
Mert őt is te alkotád.*

A krajnai részeken gróf Szirmayt Szveczényivel váltották fel, aki már az 1846-os galíciai lázadás idején is kerületi biztos volt, és közepszerű műveltségét olyan nagyképpen osztogatta, hogy senki nem tudta őt elviselni. Azóta a paragrafusok vak emberévé vált, aki a vidék tudatlan, nyers tömegeit a bukás után is fellázította: seregestül tódultak hozzá a tót parasztok, földet, erdőt, legelőt kértek és ő a császár nevében mindent megígért. A vármegyei archívumot naponta ostromolták a községek küldöttei, hogy az urbárium tabelláit megkapják.

- Dehát azok minden község ládájában ott vannak!
- De nem a jók! A császár nekünk többet adott, a helység ládájában lévő tabellákat a magyar urak készítették és elcsalták.
- Nem tehettek ilyet, ők is a császár parancsa szerint dolgoztak!

- *De a császár kiküldötte, Szveccényi nagyságos úr nekünk ennél többet ígért, azt követeljük!*

És a Szveccényitől felbízott krajnyaiak követeket küldtek Kassára, ott is követelésekkel álltak elő: a császár a magyar nemesek földjét nekik ígérte. Szveccényit leváltották, a szájásabb tótokat lezárták, ami elcsendesítette a forrongást, csak titokban várták vissza Szveccényit, hogy lépéseket tegyen az érdekükben.

A császári közigazgatás a megye élére először Dráveczky Alajost helyezte, akit egy idő múlva Kapy Istvánnal váltottak fel. Vele kezdődött az új rend: a kormányzat vármegyei elnökének utasítására minden tisztségviselőt elcsapott, Dienes Istvánt nevezte ki főbírónak, kezdetét vette a német világ, ami még a város nevét sem tartotta fontosnak: *Sata-ratya Uhel* szerepelt az ide érkező iratokban. Bevonták a Kossuth bankókat, visszaállították az úrbéri szolgáltatásokat, és a forradalomhoz hű elöljárókat, papokat és tanítókat elmozdították. A harcok alatt a kényszerű élelmészésre kifizetett nyugtákat ugyanúgy félresöpörték, miként az újhelyiek panaszos beadványait.

Megérkeztek a zsandárok is, az új rend fegyveres fenntartói, akiknek a Cerkó utcában lett a székhelyük. Zeplikál nevű morva csendőr volt közöttük a legkegyetlenebb, pedig hajdan piarista diák volt. Rosszindulatú működése miatt mindenki óhajtása az volt, hogy megszabaduljanak tőle. Régi cimborái egy alkalommal addig itatták, míg le nem részegedett. Cigányt hívtak, jelenlétében és vele, a tiltott utcai muzsikával hurcolászták fel s alá az utcákon, természetesen minden lépésnél az egészségére koccintottak vele. Ő pedig ivott, és amikor végre a megyeháza mögötti szűk utcában eldőlt, a fiúk szépen otthagyták. A botrány miatt kénytelenek voltak elhelyezni, mert bárhol jelent meg, nevetés fogadta. A pataki zsandárok élére is egy kibukott diákot, Kajdi Jóskát helyezték, aki embertelen volt régi társaival, mintha azzal meg tudta volna változtatni korábbi sikertelenségét.

De nemcsak a diákokat üldözte és ez lett a veszte: amikor az egyik vásáron egy parasztlány piros pántlikás haját tövig levágta, a nép megrohanta és agyonverte. Ez az időszak mindkét településen kemény volt. A házkutatáshoz elég volt egyetlen névtelen feljelentés arról, hogy valaki tiltott könyvet olvas, Kossuth képet rejteget, vagy az emigrációval levelez - a zsandárok megjelentek, mindent felforgattak, vasra verték a kompromittáltat, és törvényszékre vitték. De az újhelyi törvényszéki elnök, Szőgyényi Imre egyetlen politikai bosszút sem engedélyezett, gyakran felmentette az elhurcoltakat, igaz, a feljelentőknek sem derült ki soha a személye. Kapy István megyefőnök így is tajtékozott, feljelentette Szőgyényit, de a császár oltalma alatt állott, mert a bátyja Bécsben volt főtanácsos.

Amikor Karsa Endrét Tokajba internálták, Gerzson is vele tartott. Tokaj közelebb van Erdélyhez, mint Újhely, onnan talán hamarabb hazatérhet. Aztán megszerette Tokajt, a kilátástalanság ellenére élvezte a csendet, amit Terhes doktorék hegyoldali borházában élt át. Erdélyiként hozzászólt a magas csúcshoz, az itteni azok kisöccse volt csak, de a csönd, a nyugalom balzsam volt lelki sebeire. Körülötte megélné a hegyoldal, sok honvéd nyert a borházakban megnyugvásra. Esténként összegyűltek, a hogyan tovább - gondját együtt próbálták megoldani. Amikor a csendőrök egyre gyakrabban feljöttek a hegyre, a bujkálás nehezebbé vált. Gerzson Karsa Endre feleségének kisebbik húga vállalta fel vőlegényeként, és a fiatalember számára ez nemcsak a várt menedéket jelentette, a szerelmet is meghozta, ami révén új világ tárult fel előtte. Naplójában rögzítette ennek folyamatát:

*A nők ereje gyengeségükben áll, gyöngeségük szeszélyükben.
A férfi meghajlik előtte. Fogadjuk annak barátságát, szeretetét, szerelmét úgy, amint adatik, s nem boncoljuk, hogy ne ismerjük meg egészen. Megpróbáltatások idejében a legférfiasabb jellemnek is szüksége van oltalmat és bátorságot keresni egy nőszív közelében. Nincs nagyobb kincs egy szellemes nő társaságánál, melyet éles ész és finom modor emel mások fölé, aki nem szín-*

lel, nem hódítani vágy, de szíve nemes hevével bájt terjeszt egész körére és bűvös hatalmával leköti mindazokat, akiket jó szerencsésük társaságába visz.

Ez a szerelem elterelte a figyelmét arról, hogy még mindig semmit sem tud az otthoniakról...

Hogy az Újhelybe vezényelt katonaság a polgári osztállyal egybesimuljon, január 20-án nagy táncvigalmat rendezett Liszy Ede, a harmadik aljegyző. Ez lett a *schwarzgelb bál*, aminek az volt a különlegessége, hogy csak lányok mentek táncba, a fiúkat elvitték mellőlük katonának. A lányok - nyíltan tüntetve a forradalom mellett - nemzeti szalagokkal díszítve jelentek meg, és nem táncoltak az osztrák katonákkal, csak fel-le sétáltak a vármegyeháza feldíszített nagytermében, és az újhelyi cigányok húzták a régi dalokat. Az összesimulás elmaradt, de ez a bál lett nyitánya a váltásnak: a megyei tisztviselőknek ettől kezdve egyenruhában kellett dolgozniuk. A szilárd jellemek ezt már nem vállalták: Szőgyényi Imre, Dókus József lemondott, s megjelentek helyettük a *beamterek*, a cseh-német hivatalnokok, akik mellé egy-egy magyar is belépett.

Evva András is visszavonult a közélettől, a Kazinczy birtokok ügyvédjeként a hagyaték gondnoka lett, és Andrássy Gyula híve maradt. A pataki Schwarzenberg Karolina sem tagadta meg 48 alatti lelkesedését, és amikor bátyja lett az új miniszterelnök, megszakította vele kapcsolatait, hiszen lelkében már magyarnak érezte magát. Bretzenheimnek volt annyi pénze, hogy ezt megteherelte, a magyarok meg megszerették őket, hiszen már korábban is igyekezett lehetőségeit környezete javára fordítani. A Schwarzenberg-kormány a zempléni Sennyey Pált kérte fel az igazságügyi tárca élére, aki 24 óráig töltötte be ezt a tisztséget. Azon az ülésen mondott le, ahol elhatározták a volt honvédek kényszerbesorozását.

- Magyarországon a rebellió a mai napon megkezdődik - mondta a császárnak. Nem akartam a nemzetgyűlést a forradalom útján követni, nem szolgálhatom felséged kormányát sem a forradalom útján. A honvédsereget át kell venni, azzal meg lehetne oldani az immár aktuálissá váló porosz kérdést. De úgy kell átvenni, ahogy van - így őrzí meg harci értékét.

Sennyey Pál következetes maradt: sem 48-ban, sem 50-ben nem tett semmit konzervatív elvei ellenére. A nagy feljelentgető Vay Miklós koronaőrrel, császári- királyi kamarással sem jártak jobban: őt akarta a király Magyarország helytartójának, hiszen Habsburg hűségéhez nem fért kétség. Legnagyobb megdöbbenésükre nem vállalta el: a szabadságharc idején a Szemere kormánnyal volt kapcsolata, mire a munkácsi börtönbe - ellenfelei közé - zárták. Munkácson nagy volt a zsúfoltság, Vay Miklós egy cellába került Horváth Pius kegyes atyával, akit a szabadságharcban való fegyveres szolgálata miatt 6 hónap fogházra ítélték. Beszélgetésekkel ütötték agyon az időt, s amikor Vay kiszabadult, az atyát is hozta magával Újhelybe, aki büntetése 6. hónapját a piarista kolostor cintermében ülte le, miközben tanított.

A Munkácson raboskodók közül egyedül Boronkay Albert nem tért haza: még 1849-ben ott halt meg. Emlékét Szemere Miklós verse örökítette meg:

*Éj borul a honra, rabbilincs lett a sorsod,
A közös bánatot megosztottuk veled.
Hajnalodik! Vajha miként együtt búsúlt,
Együtt örülhetne most kebeled.*

1850-ben próba-népszámlását tartottak, amiben Újhelyt és Patakot tótnak nyilvánították, és hivatalos nyelvként a németet jelölték ki. Mindkét várost ellepték a cseh-osztrák-magyar beamterek, a Bach huszárok: a 48-as szellemű elöljárókat elmozdították, közadózást vezettek be. Az adóösszeírást a legnagyobb szigorral készítették el, egy malackát sem hagytak ki, és mindenre *emésztési adót* vetettek ki. Az újhelyi zsidókra - 48-as érzelmeik miatt - a meglévő adók mellé külön hadisarcot róttak. Az *önkéntes nemzeti kölcsönnek* elnevezett adóból

Zemplénre 1 millió forint jutott, amit kíméletlen adóprésszel szedtek össze. Ha valaki szót emelt, hamar megkapta a választ Ritter von Seppenbergától: ha nem tetszik, fel is út, le is út, mehet Amerikába.

Amikor Karsa Endrének feloldották a büntetését, visszatért Újhelybe, de ekkor Nagy Gerzson már nem tartott vele, Terhes Kata végleg megkötözte a szívét. Szép csendben összeházasodtak és a bolygó zsidó életnek ezzel vége szakadt. Kínzó kérdésére - *szabad lélekkel és szabad akarattal lehet-e élni rab hazában?!* - ez lett a felelet. Hálát adott az Úrnak, amiért nem engedte, hogy az örültség köde agyára ráboruljon. Új élete megszabadította emlékeitől, a szőlőben végzett munka meg visszaadta testi erejét, kétágúzni csak úgy lehet! Száz csatornán keresztül is érdeklődött apja, sógora és testvére sorsáról, de nem jött rá felelet, Tokajban kellett megtalálnia új életét. Aztán ahogy a lehetőségek engedték, rézmetsző lett belőle, hiszen apja mellett ezt a szakmát tanulta ki Kolozsváron.

Mindenkit azért nem lehetett mégsem megfélemlíteni! Viczmándy Viktor bár császári tiszt létére huszárként harcolt a szabadságharcban, Komárom védőjeként Klapka menlevelét bírta, nem nyúlhatott hozzá senki. Fialat volt, folytatni akarta félbeszakadt életét, hát megházasodott: a Reviczky árvák legfiatalabbját, Zsuzsannát vette feleségül, aki ekkorra szép hajadonná serdült. Rendes lakodalom nem lehetett: nem engedélyezték sem a mulatozást, sem az utazgatásokat, ezért Viczmándy János egy időre átadta a fiataloknak Kozmát, maga meg az újhelyi szőlőbe húzódott vissza.

A bújkáló Sárosy helyett a feleségét vitték be a börtönbe: az Újépületbe, de amikor látták, nem tud semmit, hazaengedték. Közben azonban kirabolták a lakásukat, egyedül maradt idegenben a gyermekét váró fiatalasszony. A Vass család segítette: hazakerült Újhelybe, ahonnan apja kivitte magához Málcára. Ez a család alaposan megszenvedte a bukást: id. Antal börtönbe került, ifj. Antalt besoroztatta Puchiera, és útnak indította Itáliába, ahonnan soha nem tért vissza. Vass Antal másik fia, Gyula, magának való öreglegény volt, a harcok alatt is otthon volt, és amikor a húga hazaérkezett, megmozdult benne valami, de nem tudta kimutatni, mert mindannyiójukat letartóztatta a városparancsnok.

Sárosy Gyula olyan listán volt, hogy aki elfogta, nagy emelkedésre számított. Puchiera, amikor hírét vette, hogy Sárosyné hazaérkezett, azonnal Málcán termett, letartóztatta az ott lévőket, és a vármegyei börtönbe zárta őket, hogy megpuhuljanak. Sennyey Lajos ifjú Antallal került az osztrák seregbe, rajta keresztül torolta meg Puchiera az újhelyi Sennyey Jánost, aki ugyan nem harcolt, de nagy szeretettel vendégelte meg a hazatérő honvédeket. Bár Antival egy századba kerültek, de olyan ritkán találkozhattak, hogy nem sokat tudtak egymásról - a rebellis magyarokat tudatosan elszigetelték egymástól - így hát azt is csak később tudta meg, hogy bajtársa elesett.

Szemere Miklós csak barátja feleségét tudta kiváltani, aki Újhelyben lakó nővérénél húzta meg magát, és ott született meg Sárosy Gizella, Vas Paulina és Sárosy Gyula költő lánya. Aztán Szemerét is letartóztatták, Kassára hurcolták, és a fiatalasszonynak ilyen körülmények között egyedül kellett helytállnia. Amikor apját és bátyját kiengedték a börtönből, velük ment Málcára, és megpróbáltak életben maradni.

1852-ben Ferenc József császár Grüne generálissal járt Zemplén vármegyében: Ungvárról jött Nagymihályba. A Latorca hídjánál Vitéz Vince újhelyi apát és főesperes megyei tisztviselőkkkel, és pataki-újhelyi professzorokkal várta. Kapy ugyan a lányos nemes házakat felszólította, hogy Nagymihályban jelenjenek meg, hogy hölgykoszorú fogadja a vendéget, de az itteni koszorú csak öt csenevész lánykából állott. A császár néhány magyar szóval köszönte meg Vitéz Vince dikcióját, Sztáray grófnő kastélyában megebédelt, majd Kassa felé folytatta az útját. A vármegye négyes fogatának alkalmi kocsisa Komáromy Laci lett, aki saját lovaival állt be a szolgálatba. A fiatal császárnak tetszettek a lovak, és beszélgetést kezdeményezett a fiatal kocsissal:

- Hogy vannak otthon?

- Józsi bátyám jelenleg börtönben ül....

- kezdte a választ, mire a császár leült, és ettől kezdve nem volt kedve beszélgetni. De ebben az évben a császári sereg megszabadult a kényszerbakáktól, mert a bosszú megbosszulta önmagát: az osztrák közlegényként besorozott volt honvédtisztek még a nem magyar ezredekben is tekintélyt szereztek, akaratlanul és szóltanul is a szabadság ügyének lettek apostolai.

Mivel attól féltek, hogy fellázítják a seregeket, és Itáliában nem tudnak kellő erővel szembeszállni az olaszokkal, megszabadultak tőlük. Először csak szabadságra küldték haza őket, aztán akinek volt 600 forintja, attól véglegesen, akinek nem, attól ideiglenesen szabadultak meg, azaz tartalékba helyezték. Sennyey Lajos érdekében ekkor már mozgott az egész rokonság: Sennyey Károlyné Mailáth gróftól Nádasdy igazságügy miniszterig mindenkit bejárt, aztán elegendő lett a 600 forint lefizetése. Schwartz Vili, aki nem tudott fizetni, tartalékba került. Mindegy, a fő az, hogy újra Újhelyben lehet!

Ekkor jött haza az emigrációból Matolay Viktor és Etele, Kazinczy Gábor, Kazinczy Bálint, és még sokan, vége lett a rémuralomnak. Sennyei Lajos nagyon megváltozott az eltelt évek alatt, visszavonult mindentől, csak jótéteményeiről meséltek. Rácz Rudit, a 11 éves cigányfiút is a szárnyai alá vette, aki meghálálta ezt neki: amikor 20 évesen zenekarával eljutott Amerikába és bejárta az állomokat, minden alkalommal emlegette pártfogóját. Akkoriban ott többször forgott a neve, mint Zemplénben. A hazatérő Matolay Etele belső száműzetésbe vonult: Dantét, Tassot, Manonit olvasott, és Szemerével vitázott arról, hogy ki a jobb költő: Petőfi vagy Vörösmarty? Újhely történelmi múltja izgatta, sokat összeolvasott arról is, de ezzel a tudásával sem kérkedett, leginkább Platont idézte: *minél többet tud az ember, annál jobban érzi, milyen kevese van.* Amikor 1855-ben meghalt Bretzenheim Ferdinánd, feleségének, Schwarzenberg Karolinának ő lett a jogtanácsosa: csak ha Patakra ment, akkor cserélte le frakkra mindig viselt magyaros atilláját. Etele számára nemcsak menedék lett az ügyvédek, létszükséglet is, amivel elfedte nagy veszteségeit, a haza sorsát és sajátját: özvegy Szőgyéni Ferencné, Battha Lili már a menyasszonya volt, amikor egy nyári záporban meghült és meghalt.

Sárosy Gyulát bejelentés nyomán fogták el Gyöngyösön, ahol álnéven élt: a hírhedt Újépületbe került, és a bírói ítélet nyomán Königraetz börtöne várt rá. Paulinát és kislányát egyik sógora felkísérte Pestre, hogy találkozhassanak. Hosszú úton törték magukat, hogy a világ végéről Pestre juthassanak, de a kegyetlen katonai törvények 10 perces találkozást engedélyeztek a férfinak, aki két és fél éves kislányát most látta először. Paulinának ez a 10 perc is sok volt, az elmúlt hónapok alatt nagyon messze került az urától, aki talpig vasban volt, katonák vették körül, mintha ők meg tudnák szöktetni! Amikor mondta Lajnáknak, hogy csókolja meg apjaurát, a kislány nagyon készségesen közelebb ment, de csak a láncig jutott el: azt illette kis szájacskájával.

Aztán visszatértek Málcára, a nyugalomba, ahol Gyula bátyja örködött felettük: kislánya úgy csüngött rajta, mintha ő volna az apja. Sárosy a német börtönből pénzkérő levelet küldött, meg parancsolgatott, egyszer meg nem kérdezte, miből élnek, hogy vannak. Igaz, Paulina már régen függetlenítette magát, a gyermekkor színhelyén újból zemplénivé vált, a szűkös lehetőségek között élve is megtalálta önmagát, és a régi barátnőket. Sárosy csak egyik sógorának panaszkodott feleségére:

Palina nem követte kérésemet, hogy Lujza először németül tanuljon, meg vagyok győződve arról, hogy az én szellemes Palinámtól inkább ezt tudná tanulni, mint az anyanyelvet. Mert inkább szeretném, hogy a lányom ne is tudjon magyarul, mint a-múgy rosszul, zempléniesen.

Ez volt az a levél, ami Paulinát végleg eltávolította Sárosy Gyulától, de csak Szemere feleségének panaszkodott:

- Még azt sem tudja, mi a neve a lányának! Itt küszködünk, ha Gyula bátyám nem segítene, nem is élnénk, s csak maga miatt panaszkodik minden levelében!

- Nem csak a cenzúrát akarja megtéveszteni?
- De ha úgy is van, mi a baja a magyarsággal? Mi itt nem zempléniesen beszélünk, hanem magyarul. Ez volt a mániája házasságunk kezdetétől, hogy bugris parasztok vagyunk, a világ végén élve nem tudunk semmiről!

De a népes Vass család Sárosy Gyulát is segítette pénzekkel, és amikor kikerült a börtönből, hívták Zemplénbe, hogy legyen együtt a családjával. Pólika ettől nagyon megrettent, de szerencsére Sárosy visszautasította az ajánlatot, nem akar elszakadni az irodalomtól – mondta. Anyát és lányát már nem is nagyon foglalkoztatta, mi van vele, amikor egyszer Újhelyen járva Pápai Mihály keményen felszólította az asszonyt, hogy az apától ne zárja el gyermekét. Délután Palina és a lánya leültek a verandán, és megszületett a levél:

Kedves Atyám!

Pápai Mihály kegyes felszólítására írom ezen pár sort, hogy élek, téged szeretlek, és jó anyám vezetése mellett töltöm egyszerű napjaimat.

Kezedet csókolja tisztelő lányod

Gizella

A Vass-családdal megmaradt Sárosy kapcsolata, de feleségével és lányával nem találkozott többet.

Kapy megyefőnök elszámoltatta a hivatalnokokat, majd sort kerített az ügyvédekre is: 34 prókátorból csak 10-et mentettek fel a cenzúra alól, a többiek, mint kompromittáltak, elmozdították. Bajusz Józsefet sem igazolták, ami azért volt érdekes, mert szinte az iskolapadból került bele a harcokba, ügyvédi életét meg sem kezdhette: sem gyakorlata, sem vizsgálja nem volt meg hozzá. Eleinte a családi házban élt Patakon, ismerősök, barátok nélkül, és életét is veszély fenyegette, amíg élt Kajdi Jóska. Margit néne, öreg gazdasszonya féltette őt, ki sem engedte, nehogy felismerjék és besúgják. Ennivalójuk volt, de Józsinak nem volt kedve a földet túrni, jogászként akart boldogulni, de egyelőre nem tudta, hogyan teheti. Kapy a zavarosban halászott, örökösen nemzetközi forradalmat vizionált, még a zempléniek nótázásában is összeesküvést gyanított. Bajusz Józsiékat többször is előállította, amikor Finta Sándor híres kisbőgője, vagy valamelyik újhelyi cigányzenész mellett érte őket. Nemcsak a nótázó nemeseket akarta megrendszabályozni, sajnálta azokat a kurta filléreket, petákokat, márvásokat is a cigányoktól, amiket tányérjaikba hullajtottak, pedig ennyi volt a megélhetésük.

Bármilyen is volt a módszere, Kossuth megyéjét térdre kényszerítette, és megyefőnökként elmenetele előtt még nyilvános lefejezést is produkált Újhelyben! Igaz, csak egy méregkeverő szobalányt tudott felmutatni, de ez mégis megmozgatta az újhelyieket: a szabadságharc bukása óta ez volt a város első nyilvános eseménye. Kárász Rozália Csáky grófnő szobalánya volt, aki feleségül ment az újhelyi Bacsinszky Márton ácsmesterhez, és rövid idő múlva az ura és annak 8 éves fia kolerában meghalt. Az orvosi igazolást Czillik doktortól kapta meg a fiatalasszonyt, de hamarosan szállodáltak a hírek, hogy ő volt a szeretője, miatta kellett Bacsinszky uraméknak meghalnia. Kiásták a holttesteket, a doktort is lefogták, és a fiatalasszony bevallotta: ő etette meg arzénal a családját, mert kiderült a múltja.

A doktort szabadon bocsátották, mert nem tudtak semmit rábizonyítani, de a lánynak nem volt szabadulása. A siralomházat ellepték a nézelődők, még virágot is vittek az elítéltek. A csörgői úton építettek meg a vesztőhelyet, akit az Egerből hívott hóhér másnap lefejezett és az ott megásott sírba került teteme. Kapy 1853. augusztusában jókor reggel úgy ment el Újhelyből, hogy a kapufélfától sem vett búcsút: megtette a kötelességét és kegyvesztett lett. Meg sem állt Pestig, ahol fia – Pest megye főnökeként – nagy becsben állt, apjának is kijárt 1000 forint nyugdíjat. Kapy Újhelyben a rossz emléken kívül csak kielégítetlen számlákat hagyott: a Teich Zsigmondtól hitelbe vett fűszerek kifizetésére nem lett volna elegendő nyugdíjának éves összege sem.

Kapty Markovics követte Újhelyben, aki neve szerint horvát volt, de érzéseiben magyarabb volt elődjénél. Kedvenc mondása volt: *Háromszor iszik a magyar, mind a háromszor jót akar.* Alatta újra magyarnak érezhették magukat az újhelyiek, pedig az igazi *beamter világot* ő honosította meg Zemplénben. Azt is fennen hangoztatta, hogy Sennyei Lajos megszabadulása neki köszönhető, s ha ez így nem is volt igaz, tény, hogy főnöksége idején enyhült a nyomás a negyvennyolcasok felett. Az idegeneknél loyálisabb beamterek lettek a Viczmándyak, Reviczkyek, Lehoczkyak, akik már nem a magyarok üldözésében találták meg maradandóságuk biztosítékát. De *pecsovicso*k voltak ők is! Szemere Miklóst bántotta, hogy egyik rokona is hivatalt vállalt, s amikor meghalt, sírversében sem kímélte:

*Hidd el utas: nem is magyar
Nyugszik itt e hant mellett,
Mert nem ilyen gazemberre
Illik e szép nevezet,*

*Hanem tolvaj, zsvány, lopó,
Kormányát ugató kopó,
Honfiai maró pára,
Utas: r..... a sírjára.*

Amikor Molnár Pityu hazatért, már nem találkozott az anyjával, mert Batthyány Éva belehalt a fiáért való aggodásba. Az örökségként rájutó Kelecsényben akart gazdálkodni, a kincset érő teheneket - apja büszkeségeit - azonban a zsandárok elhajtották adó fejében. Nehéz napok virradtak rá, de élt, fiatal volt és volt ereje az újrakezdéshez, amihez nővérei segítségét is adtak. Kazinczy Bálintnak nem volt vagyona, csak a neve, amire honvédként sem hozott szegényt: a harcok végére főhadnagy lett. Katonai élményeiről írott naplóját a szabadságharc alatt Vachot azzal a felvezetéssel jelentette meg, hogy Kazinczy fia írta, de benne nem mozgott semmi abból, ami apját éllette. Lajos kivégzése nagyon megrázta őt, miként a testvéreit, a *legkisebb megtette magát bátyánknak* - idézték emlékére Jókai mondatát. Bálint nem tudott magával mit kezdeni, a család unszolására megnősült: Homoky Matildot vette feleségül, aki hozzá hasonlóan vagyontalan volt. Saját házuk nem lévén, végiglakták a rokonokat: Ferenc fia Csegén, Lajos fia Nyíregyházán született, amikor Antal hazahívta őket Széphalomba. Gábor fiúk ott született meg, de akkorra Bálint már nem volt velük: feleségével megromlott a kapcsolata, önállósult, de így sem talált rá sehol önmaga helyére.

1854-ben az újhelyi *társas bíróság* nevezetes ügyet tárgyalt: a húgával és annak kislányával Szobráncon fürdőző Vass Gyula elvesztette a tárcáját. Szerencsére nem volt benne minden pénze, maradt annyi, hogy hazatérjenek Málcára. Előtte azonban elment a zsandárokhoz, bejelentette a veszteségét, hátha... Már egy hónapja otthon voltak, amikor egyik nap az újhelyi zsandárok megjelentek náluk:

- Ez a tárca a magáé?
- Igen, hát mégis csak megkerült akkor!
- A kocsmában dicsekedett vele a tolvaj...
- És a benne lévő pénzzel mi van?
- Az 50 dolláros Kossuth bankóval?!

és Vass Gyulát vasra verve vitték be Újhelybe. Stentzel Dani lett az ügyvédje, aki sok reményt nem fűzött már az elején sem a perhez: Kossuth aláírásos a dollár, azt nehéz lesz megúszni...

- De nem az enyém, majd bebizonyítjuk!

A tárgyaláson aztán pattogtak a kérdések, de Vass Gyula csak azt ismételte, hogy a pénz nem az övé.

- Nem volt Kossuth bankóm, hiszen azt be kellett szolgáltatni!
- De ez nem az itthoni pénz, hanem Kossuth aláírásával kibocsátott 50 dolláros, Magyarország megsegítésére adták ki az Egyesült Államokban.

- Ilyenem sem volt, nem is hallottam róla...
- Csak nem gondolja, hogy a tolvaj tette bele?
- De maguk sem gondolhatják, hogy ha én Kossuth bankót tartok a tárcámban, bejelentem az eltűntét!

A szobranci zsandároktól aztán megérkezett az igazolás a tárca eltűnésének bejelentéséről, Vass Gyula hazamehetett. Stenczel Dani kérdezte a titkot, de neki sem mondta el: övé volt az a pénz, a bátyjától kapta, minden negyvennyolcas őrzött belőle. Amikor eltűnt a tárcája, gondolta, hogy eljuthatnak hozzá a nyomozás során, bejelentette - és lett alibije. Amikor Szemere visszatérhetett a kassai börtönből, bezárkózott Lasztócra, nem akarta, hogy bárkit is gyanúba keverjen pusztán azzal, hogy meglátogatja. Faragott, festett, verselgetett, de a gazdasággal most sem törődött, azt ráhagyta a feleségére, Máriássy Annára, eddig is ő tartotta kezében a dolgokat. Még dicsekedett is azzal, hogy az apja is ilyen volt, nem esett messze a fájától... Nehéz idők voltak ezek: ha Lasztócról Tolcsvára mentek a szőlőbe, passzust kellett kiváltania, de azt is túléltek, mert közben rátalált saját játékára: titkos csatornákon eljuttatta leveleit barátainak, kijátszotta az ezer szemmel őrködő ellenfeleket.

Schön Vilmos is évek múlva jött vissza Újhelybe, a Chevra Chaddisa Kórházában megörültek neki. A harcokban megférfiasodott: magyaros bajuszt és zsidó körszakállt növesztett, de légies egyéniségét látva az újhelyiek el sem tudták képzelni, milyen nagyszerű katona vált belőle. Ő sem sokat mesélt ezekről, belevetette magát a munkába: életcéljának tekintette hitsorsosain való segítséget. Nemcsak orvosi eszköze kötelezte őt erre, hanem az átéltek is: ha a harcok nem jártak sikerrel, akkor jöjjön az az út, amit a tudás és a szeretet vezet.

Minden érdekelte, ami kapcsolatos volt az újhelyi zsidókkal, ezért aztán nagyon meglepődött, amikor az inszurgens emlékmű talpazatán, ahol a koldusok kéregettek, zsidót talált. Igaz, nem kaftánban, elnyűtt honvéd ruhában volt, s amikor közelebb ért, Engel Jakabra ismert. Este megkereste a zsidó koldusok szállását a Kővágó utcában, melyet a Chevra Chaddisa tartott fenn, de nem találta Engelt, tovább kellett mennie az Óhíd utcában, ahol családjával élt.

- Bátyám - szólította meg - miért nem segítyt kér az egylettől, miért koldul?
- Ez az én utam: végigharcoltam a szabadságharcot sok ezer zsidó társammal, de a keresztények gyorsan elfelejtettek mindent.
- De maga nincs rászorulva arra, hogy kolduljon!
- Minden alamizsnát elviszek a Kővágó utcába, az újhelyieket a jelenlétemmel akarom figyelmeztetni minden nap arra, hogy egyenrangúak vagyunk, ha a gyökereink mások is...

Amikor a szabadságharc után a vármegye meghirdette a Kaestenbaum iskola igazgatói állását, Heilprin Mihály nyerte el: 48-as múltja, költői híre nem zavarta az ittenieket, talán nem is tudtak róla, mint ahogyan arról sem, hogy ez a szerény, magyar ruhát viselő fiatalember valójában lengyel. Nemcsak Szemere Bertalan belügyminisztériumának volt ő az első zsidó tisztviselője, magyarul írott forradalmi versei is megjelentek a szabadságharc alatt. Nyugat-európai bújkálás után hazatérve a miskolci könyvesboltból nem tudtak megélni, családja éhezett. Így hát tanítói képesítést szerezve Újhelybe tette át a székhelyét, de az itteniek közül talán csak Löw Jeremiás és Schön Vilmos ismerte fel a tudását.

Mivel az iskola vezetésére szabad kezet kapott a vármegyétől, mégis felforgatta a közösség életét. Helyettesként megnyerte magának a fiatal orvost, Schön Vilmost, és modernizálta az iskolát: a tanulóknak nemcsak németet, hanem latint is tanított, mint a keresztény iskolákban, s kirándulni is kivitte őket a hegyek közé, hogy a természet szépségére ráébressze őket. Szombat délutánonként tanítóit saját otthonában készítette fel a munkára, nekik és az érdeklődőknek tudományos előadásokat is tartott a héber irodalomról, bölcsletről, és a világról. De a zsidó hitközség ortodox vezetőivel nem talált hangot, és arra is rájött, hogy a kisvárosi lét túlságosan szűk a számára.

Második fia megszületésekor elhatározta, hogy kivándorol, Kossuth javaslatára Amerikába készült. Sajátos módszereivel hozzákezdett az angol nyelv tanulásához: hajnali 2-3

között megtanulta az angol szótárt, és olvasni kezdte Gibbon angol nyelven írott könyvét a római birodalomról. 1856-ban elhagyta Újhelyt, és amikor a hosszú utazás után megérkezett New Jerseybe, már 12. nyelvét is birtokolta: amerikai életüket angol nyelvű írásaiból tartotta fenn..

Bajusz Józsi végül Matolai Etele javaslatára folytatta félbeszakadt életét: Stenczel Dániel lett a principálisa, aki nem égette meg magát a harcok alatt. Nehéz volt a helyzethez alkalmazkodnia, hiszen az elmúlt években megszokta, hogy ő parancsol, most meg alárendeltje lett valaki olyannak, aki éppen csak túlélte az eseményeket. Amikor a kijárási tilalom megszűnt, Etelevel és a többi negyvennyolccassal járt össze, az átélt élmények láthatatlan, de nagyon erős kötelekkel egymáshoz kapcsolták őket. Aztán 1857-ben letette az ügyvédi vizsgát, és végre önállósulhatott: eladta pataki házukat és átköltözött Újhelybe, a vármegyei székhelyre.

A Pataki út 201. szám alatti kétszintes ház a város szélén volt, csak öt ablaka nézett az utcára, a többi része hosszan nyúlt a Kertalja utca meghosszabbításából kinövő Gubás utcáig. Szűk bejáratán éppen csak befért egy kocsi, de belül tágas volt, mindennek helye lett benne. Öreg gazdasszonya, Margit néne és Sós Pityu, a legénye is vele tartott, szülei bútoraiból átmentett annyit, ami az új házba kellett. Pityu lett a kocsisa, a kis homokfutóra nagy szükség volt, hiszen a városban is sokat forgolódott és munkái gyakran szőlítették el a Hegyközbe és a Bodrogközbe. Cigándra gyakorta betért, anyja rokonai éltek ott, meg Kovácsy Natália - akivel felújította barátságát és 1868 karácsonyán megházasodott, tanúja Matolai Etele, a régi bajtárs lett.

Az emeleti szobák váltak családi életük színterévé, a földszintre került egy kis fogadószoba a klienseknek, és a konyha és kamara mellett itt kapott helyet Margit néne, Pityu, és Natália asszony Cigándról hozott szobalánya is. Amikor Pityu és Terjék Jolánka egymásra találtak, még praktikusabban tudtak a földszinti szobákon megosztózni. A kiegyezés után megélénkülő vármegyei élet Bajusz Józsefet is magához vonzotta, Matolai másodalispánysága hivatalos megbízatásokat hozott számára. De nem akart közhivatalnokká válni, látta principálisa kiszolgáltatottságát, az ő szabadságszeretete azt nem viselte volna el.

Molnár Pityu is megnősült, a Temes megyei Nyéky Leonát vette feleségül, akit a harcok közben ismert meg. Kétévenként születtek gyermekeik: Viktor, Leona és Gizella, akik a családi élet örömeivel vértették fel őket a nehézségek ellen. Nyugodalmat élveztek: Pityu, aki lassan Istvánná vált, távol tartotta magát a politikától, hiszen nyüzsögtek körülötte a besúgók, de kelecsényi kastélya a régi bajtársak menedéke lett, akik inasként, kocsisként, vagy gyermekek nevelőiként ott rejtőztek. Viktor csak vizsgázni járt be az újhelyi pianistákhoz, a lányokat meg ők taníttatták. Hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy rejtőzködés nélkül kialakuljanak a baráti kompániák. Ennek folyamatát igazán névnapjai jelezték: az évek múlásával azok egyre népesebbé váltak, akiknek az újhelyi Mányi cigány húzta el a nótájukat. Ez is 48-as szál volt: gyermekzenészként ő is elkísérte az újhelyi nemzetőröket, majd mikor hazakeveredett a harcokból, saját bandája lett, és Pityu segítségével összehegedült magának egy birtokot.

Nagy Gerzson végre hírt kapott az otthoniakról, de ez nem szolgált az öröme. A kolozsvári református tiszteletes számolt be apja haláláról és Zsuzsannáék amerikai emigrációjáról. Tudott Misu haláláról is: Bethlen Gergely Párizsból értesítette a családot, amit azonban már nem tudtak kézbesíteni senkinek, ezért ragadt a levél a parókián. Gerzson magányosságát már enyhítette saját családja, gyökértelenségét megváltoztatták gyermekei: Samu és Zsuzsika. Sógora megajándékozta egy könyvvel: Jósika Miklós Abafijával, amikor nagy honvágya volt, azt lapozgatta. Nem annyira Abafi Olivér szenvedélyei vonzották ebben, hiszen ő egészen más jellem volt, hanem azok a leírások, amelyek otthonát idézték meg számára: Jósika Miklós nagy mestere volt a vadregényes erdélyi tájak, a várak, az épületek leírásának. Gerzson még a fegyverek bemutatását is élvezte, hiszen gyermekkorában az erdélyi öltözet fontos tartozéka volt a díszkard...

Karsa Endre ezzel a könyvvel Gerzson vágyakozását is elindította: feleségével és a gyermekeivel el kell jutnia Kolozsvárra, hogy megmutassa szereteteinek édes Erdélyt... Jósika is

erdélyi volt, ahogy számolgatta, még találkozhatott is vele gyermekkorában Kolozsváron, de még a forradalom előtt átkerült Magyarországra. Endrétől hallott regényes szerelméről: megbomlott házassága miatt egyedül volt már, amikor összetalálkozott Podmaniczky Júliával, aki 10 évig várt arra, hogy Kállay Lizitől - négy fia anyjától - elválva feleségül vehesse. Most ők is emigrációban vannak Belgiumban, a grófnő csipkeboltot nyitott Brüsszelben, hogy megélhessenek. Senkinek sem könnyű! Újabb Jósika regényeket is talált, azokba menekült, de az Abafi, az első könyv élményét egyik sem tudta többet megismételni...

Már újhelyi gimnazista volt Viczmándy Győző, amikor a család Lasztócra költözött. Egy időre megszabadultak apja és nagyapja befejezhetetlen vitájától: hogy Kossuth vagy Görgei árulta el a hont? Ekkoriban fedezte fel Szemere Miklós bátya társaságát, és sok időt töltött el az Öreggel, ahogyan magában elnevezte. Eddig is ismerték egymást, de apja megtiltotta a vele való találkozást, óvta tőle, mint a tüztől. A lázadás korát élő ifjú ennek okát kiderítendő ment el először Szemeréhez, és nem került nagy fáradságába, hogy felfedezze Kossuth-pártiságát. De nem politizálni járt oda, hanem beszélgetni: az Öreg mindenkit személyesen ismert, aki valamire való verset írt magyar nyelven, és ízesen mesélt a velük való találkozásokról.

A megismételt apai tiltás ellenére sok időt töltött el a Szemeréék udvarházában, ahol a tornácon ülve az újhelyi Magas-hegyet is látni lehetett. Természetesen első verseit is neki mutatta meg, aki nemcsak véleményezte, de azt is megmutatta, hogyan fejlesztheti tovább gondolatilag és formailag. Barátját, a szintén verselgető Szabó Endrét is elvitte, mert Szemeréhez mindenki beállíthatott: mindig nagy társaságot találtak a lasztóci kúriában. Külön szeretettel fogadta a fiatal nemzedék verselgető tagjait, amiért Győző ki is nevezte őt a *költők nagyapjának*... Szemere szívesen figurázott ki mindent és mindenkit, Mixtúrájának sorait ismerték megyeszerte, Győző, aki maga is fogékony volt a csipkelődésre, sokat tanult ezen a téren is a magyar *Juvenálistól*. Szemere bátorítására nagygimnazistaként legyőzte félszességét, és a kiválasztott verseket elküldte értő ítéseknek Pestre.

- Ne a saját nevedet használd, akkor nem fognak megsértődni a Viczmándyak! - mondta ifjú barátjának, és születési helyét, Darmát javasolta költői nevéként.

A Viktor nevet anyja tette hozzá, attól várta az ura megenyhülését, de csak olajat öntöttek a tűzre: ha Görgei és Kossuth ügyében nem is volt apjával egy véleményen, abban nagyon is egyet értettek, hogy egy Viczmándyhoz méltatlan a versírás. Ekkoriban már nem laktak Lasztócon, nagyapja Kassára költözött, így hát szülei visszamehettek Kozmára. Amikor felvette a kapcsolatot Tóth Kálmánnal, akivel Szemerénél ismerkedett meg, Szemere címét adta meg neki, félt az otthoni reakcióktól,

Matolai legjobban a kegyesrendiek társaságában, a hozzá hasonló tudású - és szerénységű - atyák körében érezte jól magát. A refektóriumban tilos volt vallásról és politikáról vitatkozni, zavarba is jött, amikor hitvallásáról kérdezték:

- Rövid az öcsém - mondta. Meg hosszú is. Ahogy tetszik.
- Hát válaszoljon tetszése szerint!
- Akkor nótában fogom elmondani:

*Legyen úgy, mint régen volt,
Legyen úgy, mint régen volt,
Süvegélje meg a magyart,
Süvegélje meg a magyart
Mind az oláh, mind a német, mind a tót...*

De a vágyak teljesülése még messze volt, addig is élni kellett. A római katolikus egyházi tanács világi elnöke lett, és ettől a tisztségétől akkor sem vált meg, amikor a vármegyében jutottak neki feladatok. Egyetlen vasárnapi miséről nem hiányzott a főtéri templomból, érces hangján együtt énekelt a néppel.

Amikor 1857-ben a császár és felesége Itáliából visszatérve átutazott Magyarországon, Markovics megyefőnöknek jutott az a megtiszteltetés, hogy a császári párt fogadhatja Zemplénben. Sokat vártak ettől a látogatástól, hiszen Ferenc József az olaszoknak amnesztiát hirdetett. Mitrovicsot azonban nem izgatták az országos érdekek, maga miatt akarta tökéletesé tenni a látogatást: amikor tervei szerint Tokajban kiszáll a császári pár a Pannónia gőzhajóról, kocsis viszi őket *Erzsébet királynő útján* Miskolcig. Az útra diadalkapukat helyeztek az egyes települések, melyek közül messzire tündökölt a tokaj-hegyaljai zsidók gönci hordókból összerakott, sóval csillogóvá tett piramisa. Markovics bodrogi és szerencsi parasztleányokból lovascsapatot verbuvált, akiknek ruhája a császári színeket egyesítette a magyar nemzeti színekkel.

A császári pár zempléni látogatása azonban elmaradt, Zsófia lányuk halála miatt siettek Bécsbe, a hódolókat Albrecht főherceg fogadta a nevükben. De nem maradt el az általános amnesztia: Andrássy Gyula 9 éves száműzetés után hazatérhetett Párizsból Terebesre. Minden mozdulatát Bécsből fizetett titkos ügynökök hada leste, így hát nem mozdult ki otthonról, élvezte a családi életet Kendeffy Katával. Régi barátai közül Matolai Etele gyakran meglátogatta, hiszen ő volt a család ügyvédje, és Molnár Pityu sem maradt távol, barátságuk erre kötelezte. Az elsőszülött Tivadar születését valamennyien együtt ünnepelték, és mire az ifjabbik Gyula, azaz Duci gróf is megszületett, már másként fújtak a szelek.

Vas Paulinának Szemere Miklós juttatta el Málcára Sárosy Gyula versét, ami Látogatás Balassi Bálintnál a török fogságban címmel akkoriban jelent meg a fővárosi lapok egyikében. Pólikát nagyon felkavarta ez a vers, mert az utolsó találkozásukat idézte meg az ura, aminek keserősége még ma is égette. Nagybátyjával osztotta meg a gondolatait:

- Mi köze neki Balassihoz?
- Képletes beszéd ez is, az *arany trombitás* így játssza ki a cenzúrát.
- Most bezzeg szent lett a lánc a lányunk csókjától, de akkor azt mondta, *három lánc is van: a honszerelemé, a börtönbeli, meg a családé!* Én azt már akkor sem a szeretet jeleként értékeltem...

Ebben az érzésében maga az ura erősítette meg, amikor a megjelenő kötetét - a Vass-családnak dedikálva - abba rejtett üzenetével elküldte Zemplénbe:

*Az egyszeri házasság még
Meg lehet bocsátva,
Hanem már a másodszeri
Gyakran Isten átka...*

Pólika előtt ezután ki sem lehetett ejteni Sárosy nevét, számára megszűnt létezni. Pedig nem is tudta, hogy ura nem tartotta magát rabláncon, már a börtönben epekedett az éppen ott raboskodó nők után, hazatérve meg egymást érték gáláns kalandjai. Ő csak azt tudta, hogy amikor együtt éltek, állandóan tökéletes Arnoldinájával hasonlított össze, azt sem tudta már, hogyan viselkedjen, hogy elnyerje tetszését. A *holtomiglan* kötelékét ez a vers végleg leoldotta róla.

Az osztrák hadak vesztesre álltak Itáliában, de ez igazán akkor derült ki mindenki számára, amikor a szárd-piemonti sereg legyőzte őket Solferinónál. Ebben a győzelemben nagy szerep jutott egy erdélyi tábornoknak, Bethlen Gergelynek, aki párizsi emigrációjában találkozott össze a magyar légiót szervező Klapkával, és Itáliában is vállalta a harcot Magyarország szabadságáért. A győzelem után újra leszerelt, és mert Erdélybe nem mehetett, visszatért Párizsba, ahol szegényen, de a világtól elzárva morzsolgatta a napokat. Ekkoriban újból csendőrök kísérték Szemere Miklóst a Cerkó utcára, elfogták ugyanis Karol Velkinszki magyar nyelven neki küldött levelét, és az összeesküvés szálait azonnal fel akarták gombolyítani. Szemere nem volt megijedve, magyar huszár volt ő, s ahogy a kezébe adták a levelet, annyira

elkapta a nevetés, hogy percekig nem tudott megszólalni. Az írásképből rájött, hogy Nagy Károly barátja adta a fejét versírásra, aki Varannón élt, s a környezet hatására kifacsarta a magyar nyelvet:

*No de nem unlak töbet Miklos pajtás
Csag elmondom egyszer igaz ohajtás
Isten áldjon téged minga jokat iljen,
Bubanat, cseh, német házába ne tirjen,
Fejed Borostan ikitse sok soru,
Virulja Lasztóczba boldogság-koszoru.*

Természetesen nem fedte fel a levél íróját, így hát nem lett az összeesküvésből semmi. Csak azt sajnálta, hogy a neki szánt levelet lefoglalták, mint bűnjelet, nem oszthatta meg annak szépségét *ileted párjájá-val*, Annával, aki - Karcsi szerint is - *a ház gondja táncot csak egyedül járja...*

Hogy Sárosy Gyula meghalt, azt a Vass család csak az újságból tudta meg. Egy verset olvastak, ami arról szólt, hogy milyen hálátlan a világ, az Arany Trombita szerzőjéről hogy elfelejtkeztek: csak Szerdahelyi Kálmán leselejtezett fejféja jutott neki.

- Megérdemli - gondolta magában Paulina - ő volt az, aki eldobta magától a családját. Önző volt egész életében!

Reviczky Zsuzsival, gyermekkori barátnőjével a családi rendezvényeken gyakorta találkoztak, gyermekeik egyidősök voltak, sokat rohangáltak együtt, míg az illem el nem szakította Lajnáti fiúpajtásától, aztán Győző az újhelyi piaristákhoz került iskolába. Zsuzsi is csak neki tudta elpanaszolni, hogy apósa és az ura késhegyig folyó csatákat vív egymással Kossuth és Görgei miatt. Apósának soha nem tudta megbocsátani, hogy meg sem született fiúkat is megátkozta eltérő nézeteik miatt. Gizella ezt nem értette, míg bölcs Gyulájuk meg nem magyarázta:

- Viczmándy János uram Kossuth barátja volt, amikor itthon élt még Zemplénben, Viktor meg Görgeivel együtt tanult Tullnban, máig híve maradt.
- De miért esnek egymásnak?
- Egyszerű ez hugám: az a fő kérdés mostanában, hogy ki tette jobban tönkre a hont: Kossuth, aki elindította a rebelliót, vagy Görgei, aki letette a fegyvert és megalázkodott?
- Miért kell még most is ezen gondolkodni?
- Ki tudja?! A magyarok mindig bűnbakot keresnek! Görgei házát mindenki leköpdösi, ha arra jár, Kossuth meg külföldről osztogatja jótanácsait, fogalma sincs, mi van itthon!

Az osztrák önkény már elviselhetetlen volt Újhelyben, még az Itáliában elszenvedett vereség sem térítette őket észhez az itt állomásozókat. Lóvásárt tartottak a vármegye háza előtt, kimustrált katonalovakon akartak túladni, de amikor az egyik zsidó kupec meg akarta vizsgálni a lovak állapotát, Loy főhadnagy odament hozzá és lovagló ostorával arcul ütötte:

- Itt nem lesz licitálás, nem engedem a további árverést!

- Solferinónál kellett volna vitézkedni! - válaszolt bátran a kereskedő, amire mindkét oldal tettelegességgel akart válaszolni, de az egyik törvényszéki kiadó hirtelen mozdulattal belökte a vármegyeháza kapuján a főhadnagyot és bezárták azt. A megyefőnök megjelent az erkélyen, és néhány újhelyit felkért: menjenek jegyzőkönyvet írni az esetről. Evva András, Nyomárkay József és Matolai Etele került be a sebtében összeállított bizottságba, s még bemenetelük előtt kiderült, hogy nem ez volt aznap az egyetlen ilyen eset: egy császári altiszt és egy szabadnapos kapitány négy hosszúlázi gazdát vesszőztetett meg ok nélkül az Óhíd utcán. A jegyzőkönyvbe ez is bekerült, de nem a hatalmukkal visszaélők, hanem Matolaiék ellen indult vizsgálat rémhírterjesztés miatt, csak az októberi diploma kiadása mentette meg őket az ítélettől.

Ebben az évben került sor Kazinczy születésének 100. évfordulójára, amit mind Patakon, mind Újhelyben országos ünnepséggel köszöntöttek. Kazinczy halála után kertje, háza

pusztulásnak indult, megmentésére létrehoztak egy alapítványt, Evva András mindent megtett, de nehezen gyűlt a pénz. Amikor Arany János 1855-ben Széphalomban járt, elkeseredett a pusztulás miatt és az Akadémiát mozgósította: a házat meg a környékét megmentették a haza számára. A kúria olyan rossz állapotban volt, hogy nagy részét le kellett bontani, a maradékot Ybl Miklós beépíthetőnek vélte az emlékcsernekbe, aminek a tervét még akkor elkészítette, de egyelőre nem volt rá pénz.

Az évfordulón, 1859 decemberében, Széphalomban és Patakon Szemere és Erdélyi János jóvoltából nagyszabású ünnepséget tartottak a költő emlékének felidézésére, amin nemcsak rokonsága, hanem a magyar irodalom legjava is képviseltette magát. A Cerkó utcát - amelyen a költő gyakorta besétált, vagy bekocsizott Újhelybe - átkeresztelték Kazinczy utcává, a nevet a kiindulópontját jelentő inszurgens emlékmű oldalába vésték be. Kazinczy Bálint fia, Gábor, az unokaöccse már évek óta mindent elkövetett, hogy nagybátyja életműve megjelenhessen, ezt is felgyorsította ez az ünnep, ami a szabadságharc bukása óta az első nagyszabású nyilvános rendezvénye lett a vármegyének.

Kossuth ekkor már Sumenben élt, ahova Szerbián keresztül megérkezett a felesége, majd a gyermekeiket is kiengedték hozzájuk. Legalább a család együtt volt! De hogy a kiadatását szorgalmazó Ausztriát leszerelje a török kormány, a Kossuth emigrációt a távoli Kütahyába, Kis-Ázsiába internálták, ahonnan csak évek múlva szabadultak ki. Kossuth eközben is megpróbált mindent, hogy híveit rákényszerítse a harc folytatására, de a fegyveres kísérletek sorra elbuktak, s még Zsuzsannával, iker-felével is megromlott a kapcsolata: neki sem hitte el, hogy nincs már semmilyen fegyveres lehetőség a haza felszabadításra. Ráadásul másik testvére, Karolina is megneheztelt rá: fia elvesztését az ő számlájára írta. Ifj. Breznay István huszárhadnagyként vett részt a harcokban, majd a bukás után a Hegymegi Soma vezette fegyveres ellenállásban, és amikor letartóztatták, bécsi börtönében öngyilkos lett. Karolina másik fia elvesztését már nem tudta testvéreire kenni: Geyza vándorszínész lett, ő sem maradt meg Újhelyben.

Bátyja élete sem volt könnyű: végigjárta Angliát, USA-t, hogy támogatókat és híveket szerezzen a harc folytatásához, de ha személyét ünnepelték is, segítségre nem számíthatott: Európának nem volt szüksége az önálló magyar államra. 1861-ben Kossuthék Barraconéba, Olaszországba költöztek, ami kivívta az osztrákoktól a függetlenségét. Első látogatójuk egy újhelyi barát, Matolai Etele lett, aki híreket és pénzt hozott Zemplénből. Amikor Matolai bekopogott a Kossuth-házba, egy kis török bej nyitott neki ajtót, aki a vendég ruháját meglátva, színtiszta magyarsággal köszöntötte:

- Isten hozta a tekintetes urat!

és örvendezve kalauzolta a szőnyegekkel kibélelt szobába, ahol a faragott asztalnál ott ült Kossuth. Dús szakálla, nagy haja a régi formáját mutatta, de már nem vetette szét melle a ruhát, lötyögött az rajta.

- Etelém, édes egy komám! Hát ide találtál! ... Dani, papramorgót!

A török bej immár hófehér surccal a török bugyogója előtt hozta a pálinkás butykost és a poharakat. Poharazgatás és beszélgetés közben Kossuth beszámolt a maga és családja keserű sorsáról, majd még mielőtt teljesen elkeseredhetett volna, elkurjantotta magát:

- Dani, a nótámat!

És a kis bej most tárogatóval a kezében jelent meg, mert nem török volt ő, hanem a bagosi Kis Dani, barátja, társa, védelmezője, zenésze és szakácsa Kossuthnak, akivel együtt menekült el Magyarországról. Még Kütahyában megházasodott, egy fekete szemű török szépséget vett feleségül, de nem lett hűtlen, most családjával együtt szolgált a volt kormányzót. A tárogató édes-bús hangja visszahozta számukra Magyarországot is.

Solferinó után megéledt a megyei közélet: az októberi diploma helyreállította a vármegyei rendszert Zemplénben, Andrassy Manót nevezte ki a császár főispánnak. Azonnal bizottság alakult a 48-sokból, amit nem fogadtak el, de a hagyományok így is megéledtek:

Balásházy Ferencet, 1848 főbíráját választották meg újra főbírónak, és az új idők jeleként a zsidók közül Schön Zsigmond és Kun Frigyes is bekerült a városi tanácsnokok közé. Decemberben aztán alkotmányos tisztújítás volt a vármegyében, és ott is a negyvennyolcasok győztek: Komáromy József, Ferenc József alkalmi kocsisának bátyja lett az első alispán, Evva András a főjegyző, Karsa Endre a főügyész, Karsa Feri az árvaszék élére került, alszolgabíró ifj. Vass Gyula lett, Parnói Molnár Istvánt Terebesen választották szolgabírónak.

- És mi lett a Bach huszárokkal? - kérdezte meg évek múlva a császár *Andrássy Gyulától*.

- *Ha a posványt lecsapolják, a békákra nem gondolnak - hangzott az egyenes válasz.*

Az 1861-es országgyűlés még jól indult, ahova Zemplén *Andrássy Gyulát*, a szép akasztottat küldte követként. A megyében a Felirati Párt hívei voltak többségben, csak két képviselője lett a Határozati Pártnak: Lónyay Gábor és Kazinczy Gábor, a radikálisok itthon alulmaradtak a mérsékeltekkel szemben. *Andrássy Gyula* és *Kazinczy Gábor* bekerült az Ausztria és Magyarország közjogi viszonyát megvizsgáló albizottságba, *Andrássy* elnöke is lett annak, de *Teleki László* öngyilkossága után a király feloszlatta az országgyűlést, és a kezdeményezések elhaltak. Az alkotmányosan megválasztott vármegyei tisztikar november 15-én lemondott, jött a provizórium *Lehoczky László* főispáni helytartóval, folytatódott az elnyomatás.

De Zemplén ekkor is megmaradt rebellisnek! *Komáromy* a szuronyoknak sem engedett, amikor az adóhátralék behajtására fegyveres erőket vezényelt ide a Helytartótanács: a *Schmerling*-ezred egy különítménye elfoglalta a fő-és alispáni hivatalt, és *Wéber Károly* vezetésével a zsandárok is felsorakoztak. Mivel semmilyen felszólításra nem hagyták el a termet, *Andrássy Manó* feloszlatta az ülést, és *Bajusz József* javaslatára a megyei vezetőség átvonult a piaristák rendházába, hogy ott tanácskozzanak. De a csendőrök oda is követték őket: a bejáratot elfoglalták, és nem engedték be őket az épületbe. *Andrássy Manó* tiltakozó levelet küldött a Helytartótanácsához, de akkorra már vége volt az alkotmányosságnak: a februári pátenssel visszaállt az alkotmánytalan állapot és az önkény.

Bajusz szívesen magára vállalta a negyvennyolcasok jogi képviselőségét, saját bőrén is megtapasztalta, milyen az, amikor a zsandárok betörnek az otthonába, szétverik azt, és egy névtelen feljelentés nyomán *Kossuth* leveleket keresnek. Amikor *Karsa Feri* újból piszkálni kezdtek, természetes volt, hogy ő fogja védeni, és a tárgyalás napján öltözékével meghökkentette nemcsak kliensét, a bírakat is: lobogó gatyája, borjúszájú gyolcsinge, piros bujtásokkal kivarrt mellénye jócskán elütött a *Bach*-huszárok zsinóros ruhájától. Fején lévő pörge kalapját árvalányhaj díszítette, és még egy fokost is cipelt, pedig a vaskos iratcsomót is vinnie kellett. De mindenki megtudhatta, hogy *Bajusz Józsi* egy jottányit sem enged *negyvennyolcból* - büszkesége és bátorsága a többieket is megerősítette. Szükség is volt a példájára, mert Újhelyben mindenki ki volt téve az önkényeskedésnek. Nem is kellett ehhez rebellisnek lenni! Amikor *Zelényi Lajos* főjegyző *Kükemezey Zsigmond* telekkönyvvezetővel kilépett a *Barátság* elején lévő házukból, önfeledten folytatták az utcán is vitájukat *Napoleonról*. De egy arra tartó policáj fülét megütötte a beszédük:

- Was Napoleon? Das ist scandal!

A két összeesküvőt közrefogták a járőrök, és bevitték a vármegyei börtönbe. Otthon mindkettőt várta a felesége, azt hitték, kinn ragadtak a pincéknél, de amikor másnap reggel sem jelentkeztek, nagy volt az ijedelem. Lótás-futás, kérdezősködés után *Zelényi* felesége elküldte a fiát:

- Eredjl! Nézd meg, nincsenek-e a hivatalban?

Ott voltak, de fogva - egy kisbíró őrizte őket. Ahogy meglátták a küldöncöt, ebédet hozattak vele, aztán *Szilvási Tóbiás* polgármester tisztázta őket és este már otthon vacsoráltak az összeesküvők.

1863 novemberében szüreti bálra készülődtek Zemplén vármegyében, az első bálós lányok nagy bemutatkozására. *Andrássy Manóné* nőegyesületi gyűlést is összehívott arra a napra, hogy a vármegye új zászlóját felszentelhesék. A meghívó hírére *Parnóra*, az *Andrássy* kastélyba

azonnal megérkezett egy század katonaság, hogy az új zászlót elkobozza, de hiába túrtak fel mindent, nem akadtak a nyomára. Délután a vármegye nagytermében összegyűlt a nőegyesület, ahova Bodroghköz hölgyei Szirmay Józsefné vezetésével a Rákóczi indulót játszó cigányzenészekkel vonultak be, miközben a kirendelt katonaság az udvaron őrködött. Hadik Béláné, Barkóczy Ilona szép beszédét nem akadályozták meg, de zászló hiányában a zászlószentelés elmaradt. Az estére meghirdetett bált sem mondták le, díszesebbnél díszesebb ruhában érkeztek a bálozók: az asszonyok nehéz selyemszoknyában, aranyos főkötőkben, csillogó ékszerekkel, a lányok könnyebb öltözékben: csipkeingvállakkal, köténnyel, pártákkal. Az urak is mind nyalka atillákban feszítettek. A bál megkezdése előtt azonban a közép-re lépett Károlyi Ede:

- Ha nincs zászló, nincs okunk ünnepelni, hiszen a tánc, a jókedv az öröm kifejezése.

Ennek most nincs itt a helye, hallgassunk helyette csendben zenét.

Mányi Lajos állt a táncterem közepére, személye szimbolikus volt: régi magyar hallgatókat játszott, amire néhányan megpróbáltak táncolni, de látva a többség arcát, abbahagyták. Az elsőbálosoknak be kellett érniük azzal, hogy néhányszor átsétálhattak a termen az erre az alkalomra készült ruhájukban, és táncrendjükbe feliratkoztak a fiúk, *mintha* el is táncolták volna azokat... Vacsora után csendesen szétszéledt a társaság, és a városra is csend borult, az ottaniak többsége nem is kapott meghívást erre a mulatságra...

A provizórium kegyetlensége aztán enyhülni kezdett. Schmerling megbukott, Mailáth György lett az utóda, de a megyékben még nagy volt a kavarodás. Október 19-én újra összeültek a zempléniek, akkor már az új főispán, Sztáray Viktor elnökölt, Lehoczkyt áthelyezték a hétszemélyes táblához váltóbírónak. Az országgyűlési követek megválasztásánál a kossuthisták és a deákisták összecsaptak, de egyik sem győzött: a második provizórium következett, a fájdalmak kínja uralta a megyét, a politika helyett a magánéletbe szorult vissza mindenki. Matolai Etele ekkor házasodott meg, újra egy özvegyasszonyba szeretett bele, Szikszay Józsefné Szerdahelyi Amáliába, és egymás után jöttek a gyerekek, akik közül azonban csak egy maardt életben.

Ebben a csendes időben vesztette el Újhely egyik történelmi emlékét. 1865-ben a Keller-gealozred az újhelyi vár maradványai között gyakorlatozott. Ide feljutni nem volt egyszerű, az utakat már benőtte az erdő, de a katonák - fiatal csikók módjára - megrészegülve a szabadságtól nemcsak elfoglalták a hajdani erődöt, a kerekbástya még álló ölnyi falait ledöntötték, és ezzel az utolsó nyomait is eltüntették az itteniek büszkeségének. A vármegye nem tudott ezért semmilyen elégtételt szerezni, a falakat nem tudták visszaállítani.

Fejes István református tiszteletes Hódmezővásárhelyről érkezett Újhelybe, hogy elfoglalja a megüresedett református parókiát: felesége és gyermekei is vele tartottak. Jól érezte ott is magát, de a szíve hazahúzta Zemplénbe. Erdélyi János volt Patakon a tanára, irodalmi ambícióit ő táplálta. Már egy kötetnyi verset megjelentetett Szegeden, ismerkedés közben újhelyi ismerőseit ezzel ajándékozta meg. Az itteni mindennapi munka inkább szervezővé tette, nem alkotóvá, még ha egy-egy alkalom azért őt is versírásra készítette. Amikor megjelentette újabb verseit: a kis kézbe szorítható zsebkönyv nem is annyira a verseivel keltett érdeklődést, A politika maszkjai című elbeszélő költeményét forgatták a legtöbbet: azt kutatva, ki lapul az egyes szereplők maszkja alatt, hiszen a tiszteletes úr saját környezetéről írta azt. Ő azonban nem fedte fel a titkot, mindenkire csak szelíden mosolygott, s azt kereste, hol lendíthet valamit szűkebb hazáján. A Jókai jubileumi ünnepségeken a megye 11 tagú küldöttségét ő vezette, könyveit a vármegyével három sorozatban is megrendeltette, hogy jusson alma materének, Pataknak, meg az újhelyieknek is: a piarista gimnáziumnak és a levéltárnak. Egyike volt azoknak, akik nem zárkóztak be saját felekezetükbe, a többiekre is figyelt: a görög és katolikus papokkal és a zsidó rabbikkal napi kapcsolatban élt.

Ekkoriban már híre volt a készülő porosz-osztrák összecsapásnak, az emigráció sem pihent: Klapka György újrászervezte a magyar légiót, akik ott harcoltak a königgrätzi csatában a győztes oldalon. Ausztria vereséget szenvedett, a magyarokkal való megegyezés

elkerülhetetlenné vált. Ebben a csatában Bethlen Gergely tábornok megint ott vívte magát, mert megszállottja lett a 48-ért való visszavágásnak, bár a csata után még ekkor is csak Párizsba térhetett vissza. De a változás már érelődött: Andrassy Gyula lett a miniszterelnöke Magyarországnak, Zemplén labancból újra kuruccá színesedett, ahol a szürke verebek sasfiókká váltak. A vármegyei tisztújítás Andrassy Manót hozta vissza, aki a megyei közigazgatást ráhagyta Dókus József alispánra, ő maga meg a Gazdasági Egyesületnek szentelte az idejét. A kiegyezést követő koronázáson Lónyay Ödön vezette a zempléni küldöttséget, a koronázási dombhoz meg a keresztúri csata véráztatta földjéből küldtek. Zemplén új zászlóját ezzel az eseménnyel avatták fel, melyet még 1860-ban elkészítettek a zempléni asszonyok, Parnón dugdosták ideig, ahonnan Komáromy József most egy szebb jövő zálogaként hozott el Újhelybe.

A kiegyezés után Andrassy Gyula nem felejtkezett el gyermekkori barátairól: Vay Lacit odaadta József főhercegnek, mert nem értett a diplomáciához, a taktikázáshoz, a szívét a tenyerén hordta. De Molnár Pityu ugyanolyan alkat volt, mint ő, tudta hasznosítani: először a vallás és közoktatásügyi, majd a honvédelmi minisztériumban tette tanácsossá, és Zemplén vármegye terebesi kerületét képviselte. De ennél is fontosabb szerep jutott neki már korábban bizalmasaként, tanítványaként: éleslátására, közjogi ismereteire, lángoló hazaszeretetére is szüksége volt barátjának, fontos szolgálatai révén ő volt a titkos csatorna Deák Ferenchez. Meg az alibi is, hiszen ha valamire nem akart válaszolni, szállóigévé váló mondatához nyúlt:

- Megkérdezem Pityut...

Sennyey Pali, Andrassy politikai ellenfele mondta ekkoriban egy újhelyi társaságban:

- *Nem irigylem a sikereit, nem irigylek tőle semmit és senkit, csak Molnár Pityut, ennek az embernek a hűségét szeretném a magaménak tudni...*

Temérdek kényes küldetésben vett részt, melyet megbízhatóan teljesített, sem rosszakarat, sem cselvetés nem értett neki, hiszen ő parnói Molnár István volt - ezen a néven már az ötödik! Természetesen ez a család életét fenekestől felfordította: valamennyien Pestre költöztek, Viktor ott lett jogásszá, és a lányok sem maradtak sokáig pártában: Leona anyjuk szülőföldjére ment férjhez, Gizella meg Wekerle Sándor felesége lett, akinek már akkoriban szép jövőt jósoltak.

Zemplén másodalispánjává Matolai Etelét választották meg, miközben barátja, Andrassy Gyula őt is kapacitálta, hogy vállaljon kormányhivatalt. Katonai jártasságát méltánylandó a honvédelmi tárcánál kínált neki tanácsosságot, ahol a szakminiszter is személyes jóbarát, Fejérváry Géza báró lett.

- *24 órát kérek meggondolásra!* - mondta, de el sem telt az az idő, máris válaszolt:

- *Maradok, Tiburt nem cserélem el Rómáért.*

- *A zempléni másodalispánságot a miniszteri tanácsosságéért?*

- *Ilyen földhözragadt szederinda vagyok én már, nem akarok kúszó iszalag lenni. Alacsony, de biztosan élni - ahogy Horatius javasolja...*

A kiegyezés után végre Bethlen Gergely is hazatérhetett Erdélybe, amit az eltelt évek nagyon átrendeztek. Kolozsváron telepedett le a Mester utcai palotában, visszavonultan és magányosan élt, csak legénye volt vele. A Bethlenek sem tudtak vele mit kezdeni, tőlük is elzárkózott. Egész élete harcokban telt, nem maradt ideje családalapításra, nem sündörögtek körülötte a gyerekek, szülei is már régen Házsongárd lakói voltak. Mogorva emberkerülőként bolyongott Kolozsvár utcáin, huszár atillájától sohasem vált meg. Még hallotta, hogy III. Napóleon fogságba esett, és második hazáját, Párizst meg elfoglalták a poroszok, amikor végre őt is meglátogatta a megváltó halál.

Szemere Lasztócon a fiatal költőkkel az eső elől dolgozószobájába húzódott, az íróasztalt ülték körbe. Nevezetes darab volt az, mozdítani sem lehetett a helyéről: egy százesztendőös tölgyfa dereka, csak éppen meggyalultatta a tetejét a gazda. Ez volt gyermekkora kedvenc fája, így mentette meg a maga számára. Literatúráról folyt most is a szó, a fiataloknak írott tanversét olvasta fel:

*Unta rideg, nőtlen létét a hexameter, s hű
társul választotta a deli pentametert.
Mint megbánta! Mihelyt ajakát felnyitni merészli,
Visszaperel zengő házidorombja nyomon.*

Nagy hahota fogadta a verset:

- Bátyánk semmit sem vesz komolyan! Hogy írhat így a disztichonról?
- Barátaim, a valóságot és az életet ne válasszátok el soha egymástól...
- De maga is csak itt, a zárt ajtók mögött mer a házidoromb ellen szólani!

Viczmándy Győző még hazafelé kocsizva is a disztichonon mosolygott: bármilyen fiatal volt is, felfogta, hogy Szemerééknél a ház asszonya tartotta kézben a dolgokat, ott bizony másként voltak a szerepek kiosztva, mint náluk! Szabó Endre hálásra is ott maradt, és nehezen aludt el, egész éjjel hallotta vendéglátója köhögését, aggódott az Öregért. Reggel Miklós bátyja jóféle papramorgóval és házigazdai kérdéssel ébresztette:

- Hogy aludtál kedves öcsém?
- Én jól, de Miklós bátyám ugyancsak meghűtötte magát!
- *Hallottad, hogy köhögtem? Nem voltam én beteg, csak hogy a pipával feküdtem le, egy szikra ráhullott az én kedves taplósipkámra, és egész éjjel füstölt az átkozott! El nem tudtam találni, mi a bajom. Reggel aztán, amikor föl akartam venni, akkor látom, hogy hamusipka lett belőle!*

Másnap valamennyien hivatalosak voltak Sárosy Gizella lagzijába, akit barátjuk, Viczmándy Mór zempléni földbirtokos vett feleségül. Apaként Vass Gyula kíséerte a lányt a málcái templomba, hiszen kislány kora óta ő állt mellette. Az ifjú férj is Málcára költözött, megosztottak az udvarház szobáin, Pólíka sem maradt magára. Legjobban Gyula úr örült ennek, számára húga és annak lánya jelentette a családot. Mórt is fiaként kezelte, bevonta a birtok ügyeinek intézésébe, Újhelybe is bevitte, hogy az éledező vármegyei életnek részesei legyenek. Amikor megszületett az első Viczmándy gyermek, Vass Gyula nevét kapta, nem az apjáját. Gyula úr nagyon boldog volt, de a látszat kedvéért azért morgott egy kicsit:

- Lajna, most mindenki azt hiszi, Sárosy Gyula emlékét őröd ennyire!
- De mi ketten tudjuk, hogy ez nincs így. Atyám maradjon meg az irodalomnak, a fiam kapja meg nagyapaként Vass Gyulát, hiszen nekem maga az apám...

Gyermeknézőben lassan mindenki eljött Málcára, Lasztócról is befutott a régi barát, Viczmándy Győző, ami nagy feltűnést keltett, hiszen neki Kassán kellett volna készülődnie a maturandusra.

- Nem szerettél Kassán lenni, hogy hazaszaladtál? - kérdezte tőle nagy csodálkozva Paulina
- Én nagyon jól éreztem magam, de amikor a sörkertben azzal a császári tiszttel összeszólalkoztam Kossuth miatt, anyámék féltettek: lelő a párbajban, és még ki is dobnak az iskolából. Jobbnak látták hazamenekíteni, most magántanuló vagyok.

Különleges és titkos örömét csak Paulinával osztotta meg, aki mégiscsak egy költő felesége volt, tudja értékelni:

- Szemere Miklós bátya biztatására beküldtem verseimből néhányat a fővárosi lapoknak, és most személyes megbeszélésre hívott maga Jókai Móric.

Vas Paulina tényleg örült a hírnek, és ezt az alkalmat használta ki, hogy Sárosy Gyula nála lévő írásaitól megszabaduljon: Győzővel felküldte azokat Jókainak, aki az életmű darabjaiként megjelentette. Ha emberként nem illettek össze, férje költői nagyságát nem merte megítélni, egyetlen sorát sem tudta eldobni.

Matolai Etele rábeszélésére Bretzenheim özvegye nagy alapítványt tett egy újhelyi lányiskola létrehozására. Ezt az összeget más forrásokból is ki kellett egészítenie az ittenieknek és a vármegyének, de a megnyíló iskola a Carolineum nevet az ő tiszteletére kapta. Az irgalmas nővérek Szatmárról jöttek tanítani, és folyamatosan bővítették azt: néhány év múlva már óvoda,

elemi iskola, és 6 osztályos iskola működött benne, fűthető volt a kápolnája és a tornaterme. Telente az udvaron korcsolyapályát is építettek, így hát ez az új szórakozás is meghonosodott a fiatalok körében. A piaristák is visszakapták régi jogukat: a hat osztályos oktatás megszüntetése után újból főgimnáziumként működhettek. A zsidó alapítványi iskolát országos mintaiskolává szervezték át, ami a város hírét is megemelte. Az ide kerülő tudós tanítók okosan taktikáztak, a héder iskolákkal is kapcsolatot kerestek, és a két oktatást összekapcsolták: ezzel olyan tárgyakat is bevezettek, ami révén megkönnyítették a beilleszkedést. Szükség volt erre, hiszen a város és a megye életében egyre jobban növekedett a zsidók gazdasági súlya.

Ebben a szabadabb légkörben a vándorszínészek újból megjelentek Újhelyben, de csak a Csizmadiaszínben léphettek fel, mert a kaszinót a forradalom után szétverték. Az első előadáson még nem voltak sokan, de amikor híre terjedt, hogy Petőfi Zoltán tagja a társulatnak, megnőtt a látogatottság. Mindenki kíváncsi volt a nagy költő fiára, aki az előadások után a Zsolyomkán, vagy az Ungvár pincénél fogadta a köszöntéseket, és hajnalonként úgy került ágyba, hogy azt sem tudta, hol van. Vass Gyula, az *irgalmas szamaritánus* megelégedte a szóbeszédet, felkereste és hazavitte magukhoz Málcára:

- Fiatalúr, nem illik Petőfi fiához ez az életforma!
- Élnem kell, nincs, aki gondoskodna rólam...
- De az anyja, a rokonsága?
- Anyámat ki akarta toloncolni Pestről Lichtenstein, hogy ezt elkerülje, férjhez ment Horvát Istvánhoz, a család barátjához. Engem Horvát nem bírt elviselni, atyám István öccse vett magához, de férfiemberként nem tudott velem mit kezdeni. Anyám házassága nem sikerült, szétváltak és a testvéreket megosztották: Ilonka maradt anyámnál, Attila és Árpád meg az apjukhoz kerültek. De nekik sincs jobb sorsuk: cselédek ügyelnek rájuk, anyám ír vagy betegeskedik, Horvát meg a munkába menekül.
- De a keresztszülei, a gyámok?! Miért nem fordul hozzájuk?
- Arany János bátyámmal már nagyon régen összevesztünk, Gyulai Pál meg a saját gyermekeivel sem törődik, miért lenne éppen rám gondja? Nincs semmilyen örökségem, ami segíthetne engem.
- És a neve, kedves fiam? Minden magyar szentségként emlegeti az Ön atyjaurát!
- Tudom, én a forradalom gyermeke vagyok, ezerszer hallottam, de abból nem lehet megélni!
- Miért nem tanult?
- Minek?! Apámnak is jó volt ez a cigányélet, nekem is megfelel! Csak az a baj, hogy a direktor már hetek óta nem adja ki a bérem!

Vass Gyula Lasztócra is átvitte Zoltánt, Szemere Miklós megnézte fellépés közben is: sem a társulat színvonalával nem volt elégedett, sem a fiú szereplésével. A két öreg mindenféle terveket készített Petőfi fiának a megmentésére, ám a direktor nem engedte el őt a színtársulattól, mert kiderült, sok adóssága van. Amikor Szemere megismertette újhelyi barátaival, Schön Vili figyelmeztette, hogy beteg a gyerek, a tüdejére vigyázni kellene: nyugalomra volna szüksége, nem éjszakázásra. Vass Gyula írt Gyulai Pálnak, aki kifizette Zoltán adósságait, és megígértették vele, hogy felhagy a vándorélettel. Szemere tanácsára levelet írt Pesten élő nagyapjának, hogy keressen számára állást: az öreg Szendrey Ignác törődött unokáival, Zoltánnak is próbált segíteni. Már búcsúzkodtak, amikor kiderült, hogy Petőfi fia is ír verseket, de csak nagy unszólásra mondott el azokból. Vass Gyula kedvéért egy népdalossal kezdte:

*Mire az én csizmám meg lesz fejelve,
Meg leszek én veled rózsám esketve,
S ha már egyszer enyém leszel galambom,
Akkor majd mást, s nem a csizmám koptatom.*

Paulina megharagudott e versért, minden költő egyforma - gondolta keserűen, és kifordult a szobából, de Gyula úrnak tetszett: jót nevetett a költői játékon. A kis Petőfi Szemerének kedvezve életösszegzését is felolvasta:

*Távol hazámtól éltem egyedül,
Nem volt barátom, és nem volt hazám,
Mivel száműzetém kegyetlenül,
A bánat terhe nehezül rám.*

A fiatalok Miklós bátyjának ugyan nem tetszett a felvett költői szerep, de biztatta, hogy írjon továbbra, néhány lapszerkesztő barátjához adott is neki ajánlást. Zoltán aztán Pestre ment, Szemere meg Tompa Miskának levélben számolt be a fiúról:

Sajátságos, erős, hajlíthatatlan akaratú, de betegesen ideges. Én igen megszerettem, s láttam, ő is ragaszkodik hozzám. Szellemes gyerek és poéta is... Pár darabját fölolvasta kérésemre, ügyes, sajátos genre festések... Lám, ki tudja, még atyja lehet belőle...

Nem lett: Zoltán anyja betegségére érkezett Pestre, az utolsó hónapokat együtt tölthették, bár nem jött ki Tóth Sándorral, akit Gyulai Pál szerzett anyja mellé, és aki teljesen kiforgatta valójából: a betegeskedő Szendrey Júlia megint házasságra készülődött. Állást nem talált neki nagyatyja, legalább is olyant nem, amit illendőnek érzett magához. Anyja halála után Pesten is lumpolt tovább, egy pohár borért eladta a lelkét. Neki nem volt más tőkéje, csak a neve, de mert hiányzott belőle apja tehetsége és akarata, csak ennyire tellett.

A Tokaj-Hegyaljai album reprezentatív kötete Szabó József újhelyi orvos és szülőtulajdonos szerkesztésében jelent meg, aki az itteni szőlők közül Vitéz Vince plébánosét és a Bretzenheimekét mutatta be, hiszen a legértékesebb területek az ő kezükben volt. A leegyszerűsítés ellenére ez lett az első kiadvány az itteni borvidékről, a térkép jól mutatta a Sátorhegytől Sátorhegyig terjedő területet. Steiger Alajos mádi bíró éppen az album megjelenésekor érkezett Újhelybe. Két lépésben változtatott életén: költői nevét megtoldotta és állandósította, így lett belőle Borúth Elemér, és Mádon hagyva feleségét és anyósát, új életet kezdett. Tulajdonképpen visszatérés lett ez a gyökerekhez, mint ahogyan azt meg is verselte:

*Itt jártam én iskolába,
Itt éltem át annyi szép napot
A gyermekévek édes korszakában,
Midőn még szemünk oly rövidre lát. -
Itt tanultam mindent éjjel-nappal,
Aminek hasznát soha nem veszem,
De itt tanultam már bánni a lanttal,
Mi engem most oly boldoggá teszen.*

Rótta a kisváros utcáit, felidéződött boldog gyermekkor: a kirándulások Borsiba, Széphalomba, ahogy árvalányhaját kerestek a Várhegyen, édesgyökeret a Kopaszkán, és hány délutánt töltöttek el azzal, hogy megtalálják a Magas-hegy árnyékát! El sem kellett volna innen mennie, de szülei elváltak: apja Mádon maradt, ő meg anyjával Nyíregyházára költözött. Amikor tanulmányait befejezve az ottani vármegye szolgálatába állott, közben írta verseit, megtanult fuvolázni, festeni, faragni. Valami mocorgott benne, de maga sem tudta, mi az. Borúth és Júlia néven küldözgette írásait a pesti lapokba, míg a Hon szerkesztője meg nem hívta egy személyes találkozásra a szerkesztőség melletti cukrászdába. Nagy meglepetésére Jókai nagy csokor virággal érkezett

- Hogyan, hát nem hölgyről van szó? - mentegetőzött, amikor meglátta, a Júlia álnév félrevezette őket.

Ezután Borúth fel-feljárt Pestre, összebarátkozott Arany Jánossal, meg a többi fiatallal, de Tóth Kálmán áskálódása elvette a kedvét attól, hogy véglegesen felköltözzék a Jókai által felajánlott szerkesztői munkára. Egyféle bátorságot mégis kapott az utaktól: megjelentette első verseskötetét, de a kritikusok figyelemre sem méltatták.

Elkeseredve tért vissza tanácsnoki munkájához és anyja megnősítette. Smidt Zsuzsát, egy jó módú nyíregyházi polgár lányát vette el, aki nem nagyon értékelte művészi ambícióit, és gyakorta szemére hányta, hogy ő tartja el hozományából. A házi veszekedésük elől a kocsmákba menekült, ahol érdekes társakra talált: megzenésítették műveit, és tudatosabbá tették költőiségében. Anyja halála után nem kötötte semmi Nyíregyházához, és a provizórium alatt megszabadult hivatalától: Mádra költözött feleségével, ahol apja halála óta üresen állt a ház, hátha az új helyen a családi boldogságot is megtalálják.

Az nem sikerült, de élete tevékenyebbé vált: házat épített, és 2 éven keresztül ellátta a főbírói tisztséget, amire a helybeliek választották meg. E munkája révén jutott el újra diákkora kedves színterére: a megyegyűléseken ismerősöket szerzett, akik csalogatták vissza. Amikor anyósa megözvegyült és Mádra költözött hozzájuk, megelégette a veszekedésüket, eljött Újhelybe, hogy újra kezdje életét régi iskolája közelében az Újhíd utcában. Ruganyosan járta a várost, ami visszaadta életkedvét: pezsgett körülötte minden. Gyorsan kapcsolatot talált Szemere Miklóssal, szeretett Lasztócon időzni: a házigazda sokszínűségére rímelt az ő egyénisége. Az ottani baráti kör eleinte csak írásait minősítette, majd aztán lapalapításra serkentették, hiszen ekkoriban már két zsidó újság is volt Újhelyben, de keresztény egy sem. Mádi szőlőjövendelme megfelelő anyagi alapot adott a Hegyalja című újság megindításához, a maga kárán és örömén megtanulta a szerkesztést. Egy idő múlva megnyerte támogatóként a vármegyét, ezt jelezve Zemplénre változtatta újságja nevét.

Az újabb váltást is Újhelynek, pontosabban Evva Andrásnak köszönhetette, aki megismertette őt családjával, és Ottilia lányával egymásba szerettek. Elvált Smidt Zsuzsától, összeházasodtak és az Evva család főtéri háza lett közös életük színtere: a földszinten volt a szerkesztőség, amit lassan nyomdával, könyvkiadóval bővítettek, és az emeleten meg éltek a családi boldogságot: egymás után születő három lányuk és két fiúk örömét. Színes lett az élete, mert Ottilia jóvoltából minden tehetségét kibonthatta: újságja egyre népszerűbbé vált, hetente többször is megjelent, verseit kötetké formálta, és barátai lakását zsánerképei díszítették. A festésben Jókai volt a mintája, aki még szerkesztőként megtanította:

- *Nagyon jó, ha az ember kétféle mesterséget tud. Nappal festhet, éjjel írhat. Az alatt, amíg fest, megpihen az írástól, amíg ír, megpihen a festéstől. Folyvást pihen. A festés közben visszakapja kedvét az íráshoz, és írás közben a festéshez. Folyvást mulat.*

Az itteniek közül elsőként vásárolt magának fényképezőgépet, megtanulta kezelését és a filmek előhívását: ő készítette Újhelyről az első felvételeket. A főtéri tükrös kávéház híres prímása, Balázs Kálmán, meg az egyik itteni orvos, Kárpát József megzenésítették verseit, amelyek nemcsak a Zsolyomkán és az Ungvár pincéknél hangoztak fel, a népszínművek betétdalaiként országos ismeretséget hoztak számára. Balázs Kálmán segítségével megtanult hegedülni, játéka nagy örömet szerzett nemcsak az ittenieknek, a Fráter Lóránd Társaság is tagjai közé fogadta. Minthogy friss szemmel látta a várost, újságjában szólt olyan kérdésekről is, amit eddig nem bolygattak. A Tokaj-hegyaljai album ellenpólusát egy cikksorozattal mutatta meg:

Hegyalja süllyedése és lakosainak progresszív szegényedése nem képzelgés, de mind az öt érzékünkkel felfogható rideg valóság. S mentül jobban látjuk a kór elharapózását, annál több a kuruzslók száma is, akik elégnek hiszik nagyszabású frázisokkal a betegre ráolvasni....tény: az ország testének ezen organikus része beteg.

De ezt ekkor senki nem hitte el neki, hiszen 10 évig még a megye volt minden gazdasági kiállítás vezére. Pedig eltűnt már az a régi lengyel piac, ami Hegyalját élte, a nagyhírű borkereskedelem haldoklott, a hagyományos borkezelés elavult, és az adók mégis úgy sújtották az itteni bort, mintha fénykorát élné. A kiutat a pénzforgalom felpörgetése jelenthetné. Az egymás után itt is megalakuló bankoknak a belső tőkefelhalmozást kellett volna elősegíteni, de a gyenge tőkeerő miatt azok a fővárosi vagy idegen bankok ellenőrzése alá kerültek, nem segítettek. Borúth nyugtalan lélek volt, nem tudott egy helyben pihenni: kis társaságot szervezett maga köré, akikkel bebarangolta a környéket. A hegyi ösvényeken ő ment elől, szép hangja versenyre kelt a fákon csivitelő madarakkal.

A társaság egyszerűen csak turistáknak nevezte magát: egy nemes eszme névtelen harcosaiként titokban akartak szépet, jót tenni. Erre egy átmulatott éjszaka után adódott az első lehetőség: a Ronyva hídnál járva látták, hogy a Nepomuki János szobor milyen elhanyagolt. Egy hirtelen ötlettel megfordították és táblát tettek a nyakába: *Fütyülök Újhelynek, megyek Borsiba!* Nagyobb hatása volt ennek, mint az újságjában megjelenő cikkeknek: a város vezetői végre felújították a szobrot. A turisták pincézéseiben, a borházakban történő pörköltfőzéssel egybekötött mulatságokon csak a férfiak voltak jelen, asszonyoknak nem volt ott semmi keresnivalójuk. Nem mintha a lerészegedésből akartak volna részt kérni, de Borúth Elemér egyik tréfás verse nyomán úgy képzelték, más dolgok is történnek ott:

*Végrehajó exekváljon,
Adó, finánc jól bemártson,
És ha mindent, mindent vesztel:
Egy jó kislány kiengesztel.*

Mindegyik asszony vérmérséklete szerint fogadta a hazatérő férjeket, a harcias Tóni néni János bácsinak szánt pofonjait az őt hazakísérő fiatalembernek osztotta ki. Ifj. Farkas Lajos nem is vállalta többet ezt a feladatot szemtől-szembe: odaállította a kapuhoz a magáról nem tudó Jánost, megdöngötte a nagykaput és elszaladt. De a társas életnek ezen eseményei eltéphetetlenül kapcsolták össze az abban résztvevőket.

A kiegyezés után március idusát minden évben megünnepezték Újhelyben, melynek forгатókönyve az évek folyamán fokozatosan átalakult és a diákok ünnepéből a város ünnepe kerekedett. A vármegyeháza nagytermében ott ültek a nemzetőrzászló alatt a negyvennyolcasok, ahova a Szűz Máriás piarista zászlók alatt, dobszóra vonultak fel a diákok. A második, vagy harmadik ünnepre Bajusz József verset írt, amit nagy öröm fogadott, hiszen addig senki sem tudta a mindig vidám, nevéhez méltó kackiás bajszú ügyvédéről, hogy köze lenne az irodalomhoz.

*Március 15! Szabadság hajnala!
Milliók reménye! Szabaduló napja
Tiszta kék egeden feltűnt szivárványnak.
Be hamar beborult! ... Hamar befedte a
Feledés fátyola.*

Bajusz számára a pozsonyi szivárvány lett a nap jelképe, s amikor megismerkedett Borúthtal, harsogva mesélte el neki emlékeit:

- Őcsém, igazi csoda volt az a nap: szivárvány ragyogott az égen annak bizonyosságként, hogy minden az Úr kedve szerint történik! A görög mitológia is istennőként tekintett a szivárványra ...
- folytatta, és ezzel az urak kedvenc témájuknál voltak: a mitológiai személyeknél, amelynek ismerete mindegyikük kedvenc iskolai élménye volt, egymás ellen idézték fel azokat. Ezután jutottak el a sopánkodásig, hogy miért is nincs Újhelynek egy olyan újságja, ahol az ilyen témákról

bárki kifejthetné a véleményét! Pedig lassan itt is változtak a dolgok. Amikor a zempléni közegészségügy Chyzer Kornél kezébe került, betiltotta a városban kuruzsló borbélyokat, tudományos alapra helyezte a gyógyítást, és megalakította azt az orvos-gyógyszerész egyesületet, amelyben a keresztények és zsidók a műveltség emelését, egymás megismerését tekintették fő feladatuknak. Lett hát egy fórum, ahol már a tudományos kérdésekről is lehetett diskurálni

A kiegyezés utáni kormányok mindegyike országos érdekek tartotta a vasúthálózat bővítését, Felső-Magyarországra is egymás után szereztek koncessziókat, de a vasút itteni kiépítése addig váratott magára, amíg a különböző társaságokat Magyar Északkeleti Vasút néven nem egyesítették. A Nyíregyháza - Szerencs - Miskolc fővonalból ágazott el a Zombor-Sátoraljaújhely szárnyvonal, aminek a területét vecsei Németh Pál mérnökként felügyelte. 1871-ben jött Újhelybe, a főtér szélén vásárolt neki a vasút egy emeletes portát. Nem volt már friss házas, felesége, Toronyay Zsófia Nyíregyházán is ott élt vele, tudta, új helyükön sem lesz túl sokat otthon az ura. De itt legalább a közeli Kassáról magához csalogathatta özvegy édesanyját és fiútestvérét, aki az itteni piaristáknak lett a tanítványa.

Az ura nem sokat tartózkodott a városban, kimaradt azokból a vitákból, amely a város és a vasúti társaság között folyt az itteni indóház ügyében. Végül a társaság győzött, a várostól messzebb, a Matolay-féle epreskert mögött jelölték ki annak a helyét. A kőpénzt szedő őrbódétól lett egy útleágazás, ahol nemcsak az állomás épülete kapott helyet, a vasútnál dolgozók számára házak is épültek. Később teljesen kiépült ez a városrész: itt alakították ki a pályafenntartási főnökséget és a fűtőházat. A lehető legjobbkor érkezett Újhelybe a vasút, a város státusa is leromlott: a mezővárosi címet eltörölve nagyközséggé minősítették vissza a vármegye központját.

Amikor Matolai Etele az országgyűlési választásokon az újhelyi választókerületben a Zempléni Balpárt színeiben legyőzte Lónyay Menyhértet, váratlanul nagyot fordult pályája. Az ellenfél, szerencsére, nem a zempléni, hanem a szabolcsi Lónyayak közül származott, így érzelmi kötelék nem nehezítette a választást az ittenieknek. Egyféle csoda volt ez a győzelem, hiszen üres zsebbel miniszterelnököt buktatni csakis Zemplénben lehet. Ennek a választási harcnak fontos szereplője volt Bajusz Józsi, akkoriban már id. Bajusz József, hiszen már létezett az ifjabb Józsi, azaz Pici, anyjának a szemefénye. Ha a családi életet át is rendezte a kis jövevény, az ifjú apa lendületét nem törte meg, hanem megsokszorozta.

Borral és cigánnyal vívták meg ezt a választást is, ahogyan azt a hagyományok diktálták, de Bajusz Józsi meglepetéssel is szolgált: a Zempléni Balpárt jegyzőjeként verses kortes beszéddel rukkolt ki, melyet érces hangján és nagy átéléssel ő maga adott elő. Aztán - újabb meglepetésként ki is nyomtatta, és röplapként osztogatta, hisz pataki diákként megtanulta az örök igazságot: *a szó elszáll, az írás megmarad!* Versében a mindennapi élet visszásságait és az azokra adandó balpárti választ foglalta össze:

*Nem jó világ van, higgyétek el nekem,
Én a szabadságot csak tisztán szeretem,
Nem így toldva, foldva, se magyar, se német...*

Most nem került elő borjúsájjas inge, lobogó gatyája, kivert mellénye és pörge kalapja, hangsúlyozottan magyaros öltözéke versének szavait támasztotta alá:

*A cylinder kalap? Béccscseli viszonyunk.
A hosszú frakk szárnya? Státus adósságunk -
Magyar csizma, nadrág? Választói jogunk
Jelképei - s ott van, ott van közös kapcsuk*

*A delegátio, ez a cifra mellény,
Mely tülangléből volt ősmagyarok testén.*

Ahol megjelent, a jelenlévők nagyokat nevettek: a prókátor a tobákos pikszissel eljátszotta a beamterek idegenségét, s miután jól megnevettette a társaságot, komolyra tudta fordítani a szót és minden színjáték ugyanazon szavakkal zárult:

*Akit mint gyöngyszemet e város nevele,
Képviselőnk legyen testvérünk Etele!*

Óriási vivát volt erre mindig a válasz, és megszületett a győzelem. Matolai szerénykedett:

- Nem én győztem, az elv győzött: Magyarország függetlenségének eszménye! - mondta, és igaza volt, mert Sátoraljaújhely derék polgárai sokat tettek az országos Balpártért: így győzhette le Dávid Góliátot, a pénztelen viceispán a minisztert. A választási győzelem után nagy mulatság volt, a cigányok egész este húzták a kávéházban, többször is elővéve Matolai kedves nótáját:

*Az alispán a kalapomhoz rózsát tett,
Most is ott van, hogyha el nem vezett.
Rózsa mellett szép a piros tulipán,
Piros borral itatott az alispán.*

.....

*Részeg volt az ősapám is hajdanán,
Mikor királyt választott az ős Budán,
Szegény öreg, ő már többet nem iszik!
Bort ide hát, hogy igyam én reggelig!*

De Matolai ezt az ünnepséget csak hívei kedvéért rendezte, hiszen az ő igazi arca nem ez a mulatós volt: gyermekkorától komolysági miniszternek hívták barátai, legfeljebb csak a hangos derűtségig ment a kedélye, nem ismert magasabb skálát, mint egyetlen szelíd mosolygású indulatszót:

- Biz' igaz az: he-he-he...

Nagyon komolyan vette megbízatását is: 24 oldalas összefoglalást készített arról a három hónapról, amit az országgyűlésben eltöltött, és Steinfeld Béla segítségével a sárospataki főiskola nyomdájában kinyomtatta. Nagy sikere nem volt, ezután nem is számolt el így a választóinak, csak a kapott feladatokat igyekezett minél pontosabban teljesíteni. Az újhelyi turisták nyüzsgésének részese volt, és neki köszönhető, hogy 1873-ban Zemplén vármegye közgyűlése feliratot intézett az országgyűléshez Rákóczi hamvainak hazahozataláról: születésének közelgő 200. évfordulóját azzal lehetne méltón megünnepelni. Ferenc József azonban nem akart elődjének elismerni egy rebellis fejedelmet, akit leverése után törvény nyilvánított a Habsburg ház ellenségének.

Viczmándy Győző érettségi után szülei kérésére Eperjesen kezdte meg jogi tanulmányait, de nem fűlött hozzá a foga, valami húzta-vonta Pestre, az irodalom fővárosába. Kigondolta, hogy akár ott is tanulhatna. Tóth Kálmán levelével ment haza, hogy az abban felcsillantott szerkesztői állással változtassa meg apja véleményét, de Viczmándy Viktor nem engedett. Anyja közbenjárásával annyit értek, hogy Pesten folytassa tanulmányait, de tanulnia kell - kötötte ki az apja - mert a vagyonuk kevés ahhoz, hogy abból élhessen. 1871-ben így hát Pestre iratkozott át, de ígérete ellenére sem látták a jogászok: egy padlásszobába költözött és a szintén Pesten élő Szabó Endrével belevetették magukat a társasági életbe. A beígért szerkesztői állásból ugyan nem lett semmi, de hamar megtalálták a hasonló gondolkodású fiatal társakat: Mikszáth Kálmánt, Tolnai Lajost, Ábrányi Emilt, egymás műveit bírálgatva készültek saját

megmérettetésükre. Ám a hivatalos irodalom zárt rendszerben működött, nehéz volt oda betörni... Amikor az otthoniak számára is kiderült, hogy nem folytatja tanulmányait, apja beszüntette a pénzküldeményeket:

- Ha olyan nagy tehetség - üzenté neki - akkor éljen meg abból, neki a többi gyermekére is gondolnia kell.
- mondta, de ennek a nagy szembenállásnak nem ez volt az igazi oka! Azt mégsem vallhatta be, hogy nem bírja elviselni, hogy fia nem őt, hanem Szemerét követi nézeteivel. Hiába győzködte a felesége, fiával való hasonlóságát látva sem engedett. Pedig Győző eleinte igyekezett a kedvébe járni: amikor húsvétkor otthon volt, beszéltette apját huszár múltjáról, arról írott tanulmánya meg is jelent a Kossuth és kora kötetben. De a zord atya erre sem enyhült meg, Győző meg egyre ritkábbra ment haza. Nyomorgott, éhezett, mint a többiek, de jó társaságban volt: ha valakinek jutott valami, a többiekre is gondolt. Ebben a bohém társaságban könnyebb volt mindent elviselni, időnként anyja csomagjai is segítették.

A vasúttársaság egyre jobban behálózta Újhelyt: megbízható munkát (és megélhetést) kínált a hozzá szegődőknek, de azok olyan szegények voltak, a tagdíjakból és a pártoló tagok adományaiból fenntartott önszervező egylethez gyakorta fordultak. Veszélyesebb volt ez, mint a szőlőkapálás, a sok baleset és a gyakori halál ezt mutatta, de a biztosabb élet reményében mégis sokan mentek a vasúthoz, ami nemcsak munkát, némi szórakozást is kínált számukra. A város képe is megváltozott: Nyomárkay József jóvoltából a főtéri kútra új szobor került. Érdekes alakja volt ő az ittenieknek: táblabíróként literátus, olvasott ember, mint jurista híres szónok. Szerette a görögök világát és Knobl, újhelyi rabbi vezetésével a Talmudot is tanulmányozta. A városnak ajándékozott új szobrot a köznyelv elkeresztelte Vas Mancinak, és azonnal vicceket gyártottak róla.

- Disznók elé gyöngyöt vetettél? - tréfálkozott vele Matolai.
- Hát valahogy úgy, hiszen a Medici Vénusz másolatát vettem meg. Mióta eltűnt onnan a Ferenczy szobor, hiányérzetem volt.
- Nem furcsa egy kicsit a hölgy?
- Nem furcsa, csak nem természetes - de hát szobor nem élő ember, legyen is köztük különbség!

Az újhelyiek azért gyorsan megszokták Vas Mancit jelenlétét, és a cselédek kimenőjük idején ott jöttek össze tereferélni...

A Kazinczy Mauzóleum avatásán Győző is ott volt Széphalomban, hiszen az Miklós bátyja sikere volt. Igaz, Ybl Miklós régi terveit már át kellett alakítania Szkalnitzky Antalnak, mert addigra a házból már semmi sem maradt, de így is impozáns épületet emeltek Kazinczy tiszteletére, melynek görög templomra emlékeztető oromzatán felirat hirdette rendeltetését. Emlékcsarnok lett belőle: Becske Bálint, az egyik unoka minden fellelhető iratot összeszedett hozzá, és az Akadémia egy festménnyel emelte fényét: Orlai Petrich Soma - Pefőfi unokatestvére - megfestette a közelmúlt nagy irodalmi vezéreit Kazinczy és Kisfaludy találkozására címmel.

Viczmándy Győzőnek ezen az eseményen ajánlotta fel Szemere Miklós bátya anyagi és erkölcsi segítségét költői jelentkezéséhez: Darmay Viktor néven jelentette meg első kötetét Felhők és csillagok címmel. Miklós bátya azért pártfogolta, mert látta: védenca úgy lépett Petőfi örökébe, hogy közben saját hangját is megtalálta. De a költő hiába ajánlotta verseit Gyulai Pálnak, az nem érezte meg a versek újdonságát, és a szerkesztéstől kezdve a versek formájáig mindenbe belekötött. Ekkorra Petőfi sógoraként és nevében - a költőt is meghamisítva - kisajátította a magyar irodalmat és mindenkit a saját ízlésére akart formálni. A kötet azonban terjesztette Győző költői hírét!

Szemere javaslatára Vass Gyula is megrendelte azt, és boldogan vitte haza hűgának a zsákmányt. De Paulina már tudott a készülő kötetéről, meg arról, hogy a családi érzékenység miatt lett lánya barátjának álneve. Gizellával együtt meghatottan forgatták a vaskos kötet lapjait,

melynek nem egy darabját ismerték kézirat korából. Gizella Charlotte dalait olvasva arra gondolt, hogy megírja Győzőnek: unokatestvérét, Reviczky Saroltát Ambrózy Nándi kerületi, de anyja javaslatára lemondott róla. Ha szükséges, úgyis megtudja azt időben. Így is történt, hiszen a szerző szép unokatestvérének is elküldött a kötetből egy dedikált példányt. Hosszú idő után kapott választ küldeményére, melyben a köszöneten túl volt egy hír is: Ambrózy Nándi eljegyezte őt. Minthogy ez a levél és a Gyulai kritika ugyanazon napon érkezett, Győző napokig ki sem mozdult szobájából, nem volt életkedve: sem a szerelme, sem az irodalom nem tart rá igényt...

Bajusz József tudta magáról, hogy népszerű a városban, amit nemcsak a Matolai melletti korteskedésnek köszönhetett, egyformán értett a férfiak és nők nyelvén. A nyalka honvédfőhadnagy - egyenruha nélkül is - úgy tudta tenni a szépet, hogy a lányok-asszonyok mindegyike beleszeretett, és neki vallotta meg minden bánatát. Egyszer csak azt vette észre, hogy több válópere van, mint politikai vagy gazdasági ügye, és azok anyagi haszonnal is járnak. Igaz, a Zsolyomkán, az Ungvári pincéknél vagy a kávéházak valamelyikében iddógálva, mulatozva kapott néhány fenyegetést, de a férfiakkal sem romlott meg a kapcsolata, mert ésszerű kiegyezésre törekedett a házaspárok között.

Nemcsak anyagiakban, családjában is szépen gyarapodott, kétévenként újabb fia született: Pici mellé egymás után sorakozott fel Andor, Zoli és Ernő, amikor végre Natália asszony is belenyugodott abba, hogy nem lesznek lányai. Bajusz József felesége magának való, csendes, halk szavú teremtés volt, akit a családi boldogság tökéletesen kielégített, nem vágyott sehova, jól érezte magát a Bajusz-ház falai között. Az ura éppen az ellentéte volt: kvaterkázott a cimborákkal, anekdotázott, kártyázott és politizált, és minden alkalmat megtalált arra, hogy a primásokkal elhúzassa a nótáját. Hosszú időbe telt, míg felesége megszokta: ha nem jön haza este az ura, még nincs nagy baj, csak mulatoznak a férfiak...

Ha vándorszínészek jöttek a városba, előadás után Józsi vezényelte a primadonnának a szerenádját, és mindenkit megtáncoltatott abban a bálban, ahova eljutott. Ő ismerte a másik arcát is, hiszen családjukkal a református gyülekezet díszjei voltak: minden vasárnap ott voltak az istentiszteleten, mert az apa szép énekhangját a reformátusok énekkara hasznosította. Harmadik arcáról kevesen tudtak: otthoni dolgozószobája könyvekkel volt tele. Válóperes ügyvédként nem sok energiáját emésztette fel a munka, a maradékot az olvasásra fordította: a piaristák könyvtára és pataki oskolája kincseit egyaránt megszerezte. Hihetetlen tudásvágy munkálkodott benne, leginkább a színház és a történelem érdekelt, hiszen maga is történelmi idők gyermeke volt.

Amikor Szemere Miklós 1874-ben kisebb világ körüli útra indult, Bajusz Józsit is hívta: Itáliát akarta bejárni, s ha már ott van, a görög és török földet is megnézni. A prókátor nem vállalkozott rá, jobban szeretett karosszékeiben ülve, könyvek nyomán utazni. Így hát a fiatal újhelyi orvos, Chyzer Kornél lett Szemere útitársa. Az úti papírok megszerzésével sokat küszködtek, mert egyre arról faggatták őket, mi a céljuk. Kíváncsiak a világra - mondták, és nem árulták el, hogy az utazás fő célja valójában Kossuth Lajos felkeresése volt, aki - a hírek szerint - nagy szegénységben tengődött. Három hetet töltöttek Turinban, Miklós majd minden nap meglátogatta újhelyi barátját, aki akkoriban mindenféle magánéleti tragédiák miatt kedveszegetten élt ott. Eltemette tüdőbeteg leányát, aki mellé 3 év múlva felesége is kiköltözött, aztán a turini bankintézet csődje miatt az ég is beborult felette. Ezt tetőzte be a kiegyezés, amivel nem értett egyet, de Duna-konföderációs terveit meg még azok sem értékelték, akik érdekében készült. Magára maradt, elárvult. Hogy elterelje a figyelmét, a tudományba menekült.

- *Mint a gyermek, ki, ha baj érte, az anyjához kívánkozik, fájdalmát feledi az édes szülő karjai közt: úgy fordultam a szenvedő emberiség közös anyjához, az örökké vigasztaló természetéhez* - mondta Szemerének.

- *A természet örömét én is ismerem, sok időt töltök el benne vadászat ürügyén, de nem lövök semmit, csak hallgatom a lélegzetét.*

- Mi mindketten ugyanazon emlőkön nevelkedtünk: jó tanáraink, Nyíri és Greguss professzorok felfedték előttünk a természet titkait. A számkivetésben most ennek értelmét fedezem fel: gyűjtöm a növényeket, kőzeteket, s már van egy teleszkópom is, hogy az ég titkait fürkészzem.

Szemere még otthon, egy vaskos könyvbe bemásolta verseit, hallani akarta barátja véleményét azokról:

- Érdemes-e kiadni?

Kossuth néhány nap múlva megkérdezte tőle:

- Szép költemények, ki írta?
- Én...
- Te?! Na, hallod, Miklós, komolyabb embernek gondoltalak!

A versekről többet nem beszéltek, feljártak a hegyekbe, visszaidézték közös élményeiket: a pataki oskoláról, meg a hazáról beszéltek, ott voltak közös gyökereik. Amikor búcsúzáskor Kossuth visszaadta a verseket, Szemere tűzbe vetette, nem gondolt attól kezdve a megjelentetésre. Az útról hatalmas numizmatikai gyűjteménnyel érkezett haza Lasztócra: az egyik táskája telve volt réz és ezüstpénzekkel, nehéz volt, alig lehetett megemelni. Csak feleségének árulta el gyűjteménye titkát:

- Valahányszor fizetnem kellett, papírpénzzel tettem, nem igazodtam ki a váltópénzek között, azokat csak besepertem a táskába.

A mindig zárva tartott dolgozószobáját, ahova eddig nem léphetett be asszonyszemély, a hosszú utazás alatt felesége kinyitotta: kimeszeltette, rendbe tette. Szemere elboruló szemmel nézte a veszteségét:

- Ez a drága bot hogyan törött el?
- Az bizony a porolásban...
- De az Isten szerelmére, az Nagy Frigyes botja volt!
- Bot csak bot - felelte a felesége - ezért ugye nem haragszol?

Nagyon haragudott, de csak magában dúlt-fúlt, és amikor néhány nap múlva Anna asszony bement az újhelyi vásárba, átrendeztette a lakást: a társalgó szoba bútorait behordta az ebédlőbe, felesége kedvenc díványát kivitette a konyhába, az ottani nyársat meg a fogadószoba közepén állította fel. Ezután puskát vett a kezébe és elébe ment az asszonynak:

- Jézus Mária - hüledezett, ahogy meglátta - mi lóg ki a csizmádból?
- Tudom is én, kapca kellett, ezt találtam...
- De hiszen ez az én selyemsálam!
- Rongy csak rongy - nevetett rá feleségére - és újra szent volt közöttük a béke.

Amikor 1875-ben Tisza Kálmán szögre akasztotta az ellenzéki bihari pontokat, és a Balközép- és Deák párt fúziójával létrehozott Szabadelvű Párttal politikai hatalomhoz jutott, Darmay Viktor - aki már polgári életében is ezt a nevet használta - satirikus versekben kritizálta a *Zavartelvű Pártot* és az általa újra divatba hozott uram-bátyám világot. *Csipkedi Viktor* néven Garabonciás Deák címmel satirikus lapot indított, melynek szerkesztősége fűtetlen hónapos szobájában volt. Saját versei mellett barátait is megjelenéshez juttatta, akiknek fizetni ugyan nem tudott, de legalább az olvasók közelébe kerültek írásaikkal.

Amikor első alispánná választották meg Matolai Etelét, attól kezdve a vármegyei önkormányzat lett lelkének ideálja. Szükség is volt erre a váltásra, mert egy év múlva meghalt Schwarzenberg Karolina: Etele elvesztette munkáját, a város meg legnagyobb jótévőjét. Sárospatakot is gazdát cserélt: Windischgraetz Lajos és felesége, gr. Dessewffy Valéria vette meg. Ugyanebben az évben Vass Gyula - testvére és unokahúga nevében - a Kerepesi temetőben díszes síremléket emeltetett Sárosov Gyula teteme fölé. Paulina csak addig tiltakozott, míg bátyja meg nem magyarázta neki ennek a célját:

- A világ szemében ti vagytok a családja, s ezzel befoghatjuk mindazok száját, akik gáncsokodnak.

Paulina azonban nem ment fel a síremlék avatására, és nem volt ott Sárosy Gizella sem, mert akkor született második gyermeke, aki keresztanyja, Szemere feleségének Anna nevét kapta. Anya és lánya boldogan babázott Málcán, a családot a férfiak képviselték az avatáson. Itt találkoztak össze Darmay Viktorral, aki újabb verseskötetét dacosan a meggyilkolt Damjanich tábornok özvegyének ajánlotta. De nemcsak az ajánlással tett hitet politikai nézetei mellett, versben is megfogalmazta azokat:

*Merész a szó, de én kimondom,
Republikánus vagyok én,
S gyűlölöm azt a szabadságot,
Mely koronát hord a fején.*

Vass Gyula vitte haza a tiszteletpéldányokat Darmay zempléni híveinek, akik egyre jobban megszerették a fiatalember költeményeit. Miklós bátya köszöntőlevelét Győző százszor elolvasta: dicséretére nagy szüksége volt, mert a kritikusok rátámadtak, egyesek egyenesen a királyi főügyésznél akarták őt lázítás miatt följelenteni. Szemere kénytelen volt egy nyílt levélben a közönség előtt is megvédeni fiatal barátját, de ez sem sokat segített a megítélésén. Ráadásul 20 szám után szatirikus lapja is tönkrement, Magyarországon ekkor nem volt olvasóközönség. Darmay Viktort megdermesztette az őt körül folyó érdektelenség, ő győzőnek született, nem vesztesnek. De nem pityergett, hetyke költőiséggel vágott vissza kritikusainak:

*A pesti koszt jó paprikás,
Koplalni meg nagyon pikáns,
Adjó! - verselni oda el,
Hol a veréb is eltelel.*

Váratlan szívbetegsége miatt aztán tényleg haza kellett költöznie Kozmára. Gyűlölködő apja mellett ott volt már féltékeny sógora is, aki a családi birtokot saját tulajdonaként kezelte. Anyja a 7 szobás lakásban kijelölte a határokat a férfiak között, hogy megóvja fiát a felesleges izgalmaktól, mert az újhelyi doktorok már megsúgták neki, hogy közel a vég. Viktor az ismerős környezetben ismét Győzővé vált, és a lelke nem hagyta őt megnyugodni. Nem a betegsége izgatta, rájött: nem lett volna szabad hazajönnie, elhagyta a vártát, ahol feladata volt! Gyermekkor óta hitte, hogy neki kell kimondani bizonyos dolgokat, hogy beleremegjen a föld és felébressze alvó nemzetét. Gyenge volt, megfutamodott: otthagya a küzdőteret, árulóvá vált.... Anyja ott ült az ágya mellett, vizes ruhával törölgette a homlokát, mellét, szerette volna megkönnyíteni a viaskodást, de azt sem tudta, hánykolódó fia kivel tusakodik, milyen utakon jár. Szenvedését látva csak tehetetlenül ült, és ha a beteg egy kicsit megnyugodott, ő is elbóbiskolt, hiszen már napok óta nem aludt egy szemernyit sem. Amikor fia rátette a kezét a karjára, felriadt, de akkor már Győző a túlvilágra figyelt. Azt hitte, az ő szíve is megszakad, nemcsak a gyermekéé. Az egyik zempléni költőtárs, gróf Vay Sarolta verssel búcsúztatta el Darmay Győzőt, ahogyan az költőhöz illik:

*Virágokat hoztam, sírhalmadra szórom,
- Úgyis virágtalan volt neked az élet -
Vihara korbácsolt, üldözött szüntelen,
S szurdoló tövise beh sokszor megtépett.*

*Tudom, hogy nem nehéz a föld röge néked,
- Hisz sokkal fájóbb volt a lét búja, átka -
Egy forró sugárért mit nem adtál volna....
Hasztalan kerested, hasztalan, hiába!*

Sírját csak a zempléniek állták körül, pesti barátai elfeledkeztek róla.

- Új tanár érkezett a piaristákhoz! - hozta a hírt a turistákhoz Matolai Etele, akik ezután gyorsan megismerkedtek Dongó Gyárfás Gézával, aki fiatal kora ellenére már komoly tudományos múlttal rendelkezett: Újhelybe jövetelekor 3 könyv, és számtalan cikk állt mögötte. Tanított, ismerkedett a helybeliekkel és már itteni könyve megjelenését várta, amikor robbant a hír: kilépett a piaristáktól, reformátussá vált és karácsonykor megházasodott. Matolai volt a titkos tanácsosa, neki nyílt meg először:

- Hazugságban élek! A mindszeinti tanító negyedik fiaként nem volt sok lehetőségem, a piaristáknál tanultam Szegeden és Kolozsvárott. 17 évesen aztán beléptem a rendbe és így jutottam el Nagykárolyba, Kecskemétre, Máramarosszigetre.

- Mi ebben a hazugság?

- Minden! Csak a tanulási vágy ég bennem olthatatlanul, ezt a világtól elzárkózó életet nem bírom! Azért kérem a továbbküldésemet mindenkor, mert az Ördög incselkedik velem: mindenhol rám talál egy lány vagy egy asszony képében.

- Katolikus papként ez bizony nagy baj, de hát ki lehet lépni a rendből és meg lehet házasodni!

- Etele bátyám, és miből éljek? Nekem nincs vagyonom, csak néhány könyvem...

Etele azt ígérte, elgondolkodik az önállósuláson, amikor Géza atya megint találkozott az ördöggel, akit Újhelyben Inglicshoffer Júlia testesített meg, és aki zsidó vallásával tovább bonyolította a helyzetet.

A megoldást Fejes István és Matolai Etele közösen főzte ki: Géza nemcsak a rendből, hanem egyházából is kilépett, mert így állást kaphatott a vármegyénél. Júlia átérezte mindezek jelentőségét, ő is vállalta azt, hogy átkeresztelkedik. Mindkettőjüket Fejes István tiszteletes készítette fel erre a váltásra, Evva András és Borúth Elemér lettek a keresztszülők, a szertartáshoz pedig még mindig a régi Rákóczi kupákat használták. És az újhelyi református templomban nem tolongtak ott az eseményen a helybeliek, mert nem tudtak róla. De az érintetteknek ez az új élet meghozta az óhajtott családi életet, ami lelkiismeretük háborgását is elhallgattatta. Nem tudta ekkor még senki, hogy ennek a szerelemnek igazán a vármegye lett a legfőbb nyertese, mert a kiugrott páter pénzügyi zseni volt, aki tehetségét Zemplén érdekébe tudta kamatoztatni.

Szemere Miklós, a költők nagyapja 1881. augusztus 20-án halt meg, Gálszécsen temették el a családi sírboltban, és nem Lasztócon, ahogyan ő szerette volna: boldog fiatalsága és nyugodt öregsége színterén. Mindazok, akik a magyar Helicon lasztóci forrásából merítették az italukat, megrendültek: az örökifjú, vidám pajtás nélkül elapátlanodtak. A Zemplénbe Borúth Elemér írta a nekrológot eszményi alakjáról: *szívében jó, lelkében fennkölt, erkölcsében romlatlan, kedélyében gyermeketeg, elhatározásaiban szilárd, és honszeretetében törhetetlen volt.* Ez a tragikus esemény élesztette fel a régi 48-as bajtársban a költői kedvet, id. Bajusz József verssel búcsúztatta:

*Mi néhányan, akik bajtársaid valánk,
Sötét gyászt öltve fájlón gyászolunk,
A hozzád tapadt hír s babér foszlányain,
Tisztelőiddel együtt osztozunk.*

*S e szívhalózat, mint egy telefon beszél,
A sírban nem szakadhat meg soha,
Rokon fájó lelkek gondolatmenetét
Nem szakítja meg rideg sír, moha...*

*Mi együtt érezünk továbbra is, beszélj!
Égből lenéző ihlett szellemed*

*Szállja meg, mint harmat, mint fénylő napsugár
Ez elhagyott, széttépett nemzetet!*

Bajusz Józsi nagyra tartotta Szemerét, olyan költőnek, akiből csak 100 évenként születik egy. Bántotta, hogy míg élt a barátja, ezt nem igen ismerte el senki, de a költői sors forgandóságát Kazinczy példájával bizonygatta, akinek kultuszát éppen Szemere indította el. Közben azt is kiderült, hogy barátjuk életében nem foglalta kötetbe verseit, a *turisták* szerették volna ezt pótolni, de végül a család az Akadémia segítségével jelentette meg azokat.

Bajusz Józsinak ez lett élete harmadik verse, ami nyomtatásban is megjelent - és megérezte a versírás gyönyörűségét: azon kapta magát, hogy a periratok hátuljára kék ceruzájával gondolatait jegyezgeti, nem pedig a perhez szükséges dolgokat. Egymás után születtek az újabb versek: először meghagyta azokat a maga gyönyörűségére, aztán a barátainak is felolvasta azokat. Fiai ekkor már iskolások voltak, a református alapiskola után a piaristákhoz jártak, de nem volt sok gondja velük: Fejes István tiszteletes szerzett melléjük házitanítót a pataki kollégiumból. Hogy református létükre katolikus iskolába jártak, nem okozott gondot, a piaristák nyitottak voltak, nem a felekezetre, a tudásra figyeltek és így Natália asszony is megnyugodott: nem kellett fiaitól megválnia. Mire a pataki kollégiumba átkerültek, már nem féltette őket, és ott az apai utat folytatták: valamennyien végigjárták a jogot, és egyéniségük szerint hasznosították a tanultakat.

Már 10 éve szóltak a hírek a szőlőtetű pusztításáról, amikor azok Zemplénben is megjelentek. Dókus József főispán életre hívta a Filoxéra Bizottságot, hogy megelőzzék terjedését: megtiltották a szőlővesszők szállítását és körlevélben mérték fel a megyei veszélyt. A bizottság tagjai mosolyogva olvasták a beérkező válaszokat: *pilogszörjét* és *Phylókszerét* kerestek és nem találtak. A tarcali vincellérképző szakemberei szerint éppen ez volt a baj: a községi előljárók, de főleg a köznép nem ismerik a betegséget és annak veszélyét, és nem is hiszik, hogy képes az itteni szőlők elpusztítására, így hát nem is foglalkoztak vele.

A főispán fiai: Gyula és Ernő nem Újhelyben, hanem a pataki kollégiumban tanultak. Illetve eleinte csak vizsgázni jártak oda, amire Fejes István irányítása mellett magántanulókként készültek. Debrecenben érettségiztek, de jogakadémiára visszatértek Patakra, majd Gyula a vármegyénél kezdte meg közigazgatási pályáját, Ernő meg Legenyén telepedett le. Gyula végigjárta a ranglétrát: aljegyzőként, főszolgabíróként, főjegyzőként az apja árnyékában élt, de személyes érdemei alapján is mind feljebb került. Szerették őt a megyében sokan, de legfontosabb barátja Dongó Gyárfás Géza lett, akivel történelemszeretete teremtett elszakíthatatlan köteléket. Természetes volt, hogy amikor a kis Géza 1879 nyarán megszületett, főszolgabíróként ő tartotta keresztvíz alá.

A tüzek továbbra sem kímélték Újhelyt, és az ekkorra átalakuló céhek már nem tudtak oltani a Kossuth meghatározta rend szerint. A fáradhatatlan szervező, Matolai Etele fejéből pattant ki az önkéntes tűzoltó egyesület ideája:

- Milyen feladatok vannak tűz esetén?
- Az oltás, az ahhoz szükséges víz biztosítása és a rend fenntartása.
- Oszzuk el ezek szerint szakosztályokra: a mászók oltanak, a szivattyúzók a vizet hozzák, és akik a nyílt tűz oltására már nem alkalmasak, belekerülhetnek a *rendtartók* közé.
- És kik irányítják a munkát?
- Arra valók a szakképzett tűzoltók, a *kürtösök*...

Dókus Gyula lett az egyesület főparancsnoka, de a valódi munka az elnökre hárult. A város és a vármegye minden évben bővítette az eszközeiket, a régi módszerekkel már nem lehetett tüzet oltani. Azért Szent Flórián tiszteletét megtartották, évente többször is felsorakoztak körülötte, hogy tisztelegjenek a védasszonyuktól, Wallis Gyuláné, Somogyi Ilona grófnő adományából származó egyesületi zászló alatt. Bydeskuthy Sándor elnöksége idején épült fel a város

tűzoltó őrtornya a Vásártér aljában: a tetejéről át lehetett látni a város nagy részét, a gyarapodó új eszközöknek is helye lett az épületben. A tűzoltásban a legfontosabb továbbra is a gyorsaság volt, mert bár már csak kőházakat lehetett építeni Újhelyben, de azokat zsindellyel fedték be, ami éppen olyan gyúlékony volt, mint a szalma. S nemcsak a várost: a szérűket és az erdőket is védeni kellett, azok pusztulása az élettől fosztotta volna meg az ittenieket. A Ronyva áradásakor is a tűzoltók lettek a hadra foghatók, gyors mozgósításuk révén hathatósan segíthettek. A város meg is becsülte önkénteseit, Szent Flórián nevenapján nagy banketten köszöntötték őket, ahol gyakorta felhangzottak Bajusz József egyik nevezetes versének szállóigévé váló sorai:

*Zúgjatok éljeneket!
Éljenek az érdemesek!*

Három év múlva, amikor szülei már nem is gondoltak rá, megszületett ifjabb Németh Pál. Édesapja Patakon kapta meg a hírt, hogy a szülés elkezdődött: egy vasúti hajtányon abban a rettenetes januári hidegben hazasietett, csoda, hogy meg nem fagyott! Féltette Zsófiát, mert kicsit későn érte el őket az Isten kegye: felesége a 30. életévén túl volt, ő meg tizenöt évvel tőle is idősebb. Szerencsére nem volt semmi baj, és a kisfiú – akit édesanyja csak az *én Királyfim*ként emlegetett – felpozdította a Németh család életét, nem unatkoztak már asszonyok, és az apa is mind több időt töltött a városban, hogy részese lehessen fia növekedésének.

Németh Pál maga is nemesi származású volt, de úton lévő emberként nem kereste az itteniekkel a kapcsolatot, a kisfiú születéséig befelé fordulva éltek. Zsófia asszony Kassán nőtt fel, az ottani iskolák már a lányokat is befogadták, irodalmi tájékozottságával gyermekként meglepte a környezetét. Zenei tehetsége magasabbra is engedte volna, de a kistoronyai Toronyayak nem engedtek művészi ambícióinak, a hagyományos női szerepek felé terelték: zongoratudása így a négy fal között maradt. Mire Palika megszületett, öccse önállósult, de édesanyja szívesen volt a lányával, még ha Újhely kisebb is volt a kedves Kassájától, de közel volt hozzá, és az egyre növekvő vasút jóvoltából gyakorta hazamehetett.

Amikor Mathiasz János már az Andrassy birtokon is megtalálta a szőlőkártevőt, szakszerű leírását adta a kórokozónak, amit megismertettek mindenkinek, de ennek sem volt sok eredménye. Matolai Etelének lett igaza: amíg központi intézkedés nem születik, a filoxéra elleni harc nem lehet sikeres! 1885-ben aztán zár alá került egész Hegyalja, Miklós Gyulát miniszteri biztosként a vármegyébe küldték. Kosinczky Viktor a tarcali vincellériskola igazgatója lett a szakközeg, és a filoxera bizottság tagjai: dr. Czyzer Kornél és dr. Raisz Gedeon orvosok, Rick Gusztáv gyógyszerész, meg a többiek személyesen vizsgálták át a legveszélyesebb helyeket.

- Honnan tudod orvosként, mit kell keresned? – kérdezték ismerősei Kornéltól.
- Szőlőbirtokos is vagyok, nemcsak sebész – volt a válasz, s nem vallotta be, hogy a földművelésügy mindenhova elküldte Horváth Miklós kis füzetét, abból okosodott ki.

De ekkor már nagy volt a baj, Hegyalján a szőlőterületek 80 %-át ki kellett irtani, úgy tűnt, az itteni szőlőkultúrának végleg befellegzett. A szőlőmunkások: a vincellérek meg a napszámosok egyszerre munka és megélhetés nélkül maradtak, a kivándorlás ismét felgyorsult, mert a vármegye már nem győzte segéllyel a rászorulókat. A megmaradt szőlőkben lassan leszoktak a tiszta bor készítéséről, a taposást teljesen felváltotta a préselés, mert annak maradékát, az ún. *törkölyt* is hasznosították: vizet öntöttek rá és erjesztették, az így kapott *lőrét* is meg kellett becsülni. Önellátásra rendezkedtek be mindenütt, a borkereskedelem teljesen eltűnt, és vissza kellett fogni a fogyasztást. Elsorvadtak az itteni népszokások, a korábbi vígság helyett megkeseredtek a szüretnek, elmaradtak a nagy kirándulások, szüreti bálok, évtizedes baráti és gazdasági kapcsolatok mentek tönkre. Fejes István a *pincetorok koleráját* az újhelyi kántor történetével verselte meg, és úgy tűnt, hogy a megszokott hegyi élet visszatérésére Újhelyben sincs semmi esély.

A kivándorlás Bodroghöz és Hegyköz embereit nagyon megapasztotta, pedig ez a megoldás is nagyon sok pénzbe került. Bajusz Józsi gyakran megkeresték a cigándi ismerősök, rokonok, hogy segítse őket az elindulásban:

- Először menjetek a jegyzőhöz, majd ad egy írást, a fiskális aztán intézkedik. Dókus Imrét ajánlom nektek Újhelyben, ő tudja már a módját, és nem is kér sokat.

De ő már azt is tudta, Amerikában sem fonják kolbászból a sövényt! Az egyik Toronyay atyafi megjárta Amerikát, ahol egy bányában dolgozott, néhány dollárt haza is hozott, de az egészsége belerokkant. Beszámolója olyan sok keserűséget tartalmazott, ami miatt Józsi nem tudta ezt a megoldást szívvel ajánlani.

- Amikor készültem az útra, mindenütt megvámoltak: fizetni kellett az orvosi vizsgálatért, mert csak egészséges embereket fogad be az Újvilág. A jegyző írására a prókátor megszerezte az útlevelet, a vonat- és hajójegyet. Hogy mindezeket kifizethessem, pénzzé tettem minden értékünket, és még a család segítségére is rászorultam, mert partraszálláskor is kell a zsebbe 60-70 korona. Amikor elindultunk, még tartott a nagy lelkesedésem, de a Pótra kocsmában megivott bátorságadó szilvalé hatása gyorsan elfogyott. Pesten egy napot kellett várni a Hamburgba menő vonatra, és azon olyan nagy volt az összevisszaság, a zsúfoltság, hogy elment a kedvem, pedig a java még hátra volt! Hamburgban megrohantak bennünket az ügynökök, akik - megfelelő díjazásért - szerezték meg az utazáshoz szükséges oltásokat, és végre hajóra léphettünk. Induláskor hatalmas vihar tört ki, a tengeri betegség mindenkit levett a lábáról, csak néhány nap múlva csendesedett meg a tenger. De hiába sütött ki a nap, a hajón olyan nagy volt a zsúfoltság, meg sem tudtunk mozdulni. Egy hetes utazás után megláttuk végre a partot: a ködön keresztül hatalmas házak magasodtak fel, a kikötő elején meg akkora szobor állt, hogy a cigándi templom magas tornya is eltörpült mellette. És akkor megint karanténba zártak bennünket, mindenért pénzt kértek, ügynököknek voltunk kiszolgáltatva, mert nem tudtunk angolul, belőlünk élőködtek.... Aztán amikor a bányába elkerültünk, arról jobb nem is beszélni! Nem vágnék neki az útnak, az biztos!

De a hazatérők nem beszéltek a nehézségekről: ha pénzzel jöttek meg, azért, ha szegényen, akkor meg azért. Így hát az itthoniak szeme előtt - ahol nem volt semmi megélhetési lehetőség - Amerika a bőség hazájaként lebegett, Bajusz Józsi is hallotta az újhelyi sokadalomban énekelni:

*Amerika aranybányák hazája,
Sült galamb száll minden ember szájába...*

A Kazinczy hagyaték ügyében Evva András teremtett rendet, mint a sajátjáért, úgy harcolt minden fillérért. Még Szemere javaslata alapján vette körül az Akadémia vaskerítéssel a sírokat, és márványoszlopra cserélte a feleség által felállított emléket. Ekkorra zarándokhelyé vált Széphalom, ahogyan azt Petőfi szerette volna. Borúth Elemérre azonban jobban hatott Szemere Rákóczi kultusza, amikor Borsiban jártak, megértette a fejedelem tragikus sorsát:

*Borsi... Rodostó... e két kis falu
Közt folyt le életed dicső vértanú,
Mint játszi csermely tört amott elé...
De nagy mederbe se fért e patak...
Mint zúgó tengert itten elnyelé
Egy kis gödör... mit sírnak mondanak.*

A piaristáknál már gyermekkorában megtanulta, milyen nagy ember Kazinczy, de Rákóczi elevenebb erővel hatott rá. Ezért is esett zokon neki az elhanyagolt szülőház, ami akkoriban az

Erdődy grófok tulajdonában volt. Az egyik kiránduláson született meg fejében a gondolat, hogy legalább egy emléktáblával fejezzék ki a tiszteletüket Rákóczi iránt. Az ötlet megvalósítása érdekében Borúth közvacsorákat szervezett a turistáknak, amivel két legyet ütöttek egy csapásra: jól érezték magukat egymás társaságában, és a túlfizetések összege is egyre növekedett. Igaz, hogy ezzel alátámasztották a városban róluk elterjedt véleményt - a *turisták arról nevezetesek, hogy sohasem utaznak* - de ez a sikeres vacsoráló és kuglizó kompánia a tervet mégis megvalósította.

Közben országos társaságokat is megnyertek az ügynek, hiszen Dongó Gyárfás Géza a Magyar Történelmi Társaság, Szabó Endre a Petőfi Társaságnak volt a tagja. Valamennyivel azok is segítettek, így hát meghívót kaptak a táblaavatóra, amelynek elkészítésére az akkoriban divatos szobrászt, Huszár Adolfot kérték fel. Az országos társaságok a helybeli ifjakat delegálták, csak a Kisfaludy Társaság küldött kívülállót: Mikszáth Kálmánt.

- És milyen apropója van a mai táblaavatásnak?- tette fel a kérdést Mikszáth, aki kíváncsian tekintett szét barátja, a nemrég elhalt Darmay Győző pátriájában.
- Nincs semmilyen évforduló, csak emlékezni akarunk!
- Ilyen hát a bőség zavara! *Zemplén annyi nagy embert dobált ki a nagyvilágba, csak győzze azokat emléktáblázn!*

A tisztelgést Borúthék álmodták meg és újhelyi szokás szerint teljesítették: kitakarították és fellobogózták a várost, mert nincs lelkesítőbb látvány a szélben lengő zászlóknál. Az állomáson a 8 országos vendéget a 15 tagú fogadóbizottság cigányokkal várta, majd kocsiba ültek és a hosszú kocsisor Borsiba kígyózott. A belső udvaron elhelyezett tábla előtt Borúth Elemér elszavalta Jókainak az erre az alkalomra írott Rákóczi versét:

*De te örök élő, örök ébren lévő
Mindég ott vagy köztünk, mióta születél,
A fényes múltból a végtelenségig érő
Nem halott árnyék, nem világosság lettél.*

*Neved egyértelmű lett a szabadsággal,
Él benne a nemzet minden szeretet vágya,
Minden, mi a múltból fényel visszalángol,
Minden, mi a jövőt reménykedve áldja.*

Matolai Etele is *turistaként* és nem *alispánként* mondott beszédet, mert a hivatalos világ ekkoriban még távol tartotta magát Rákócziól. Fejes István Rákóczi versét lelkes és hangos kurjongatások kísérték, időközben ugyanis a nézők alaposan megkóstolgatták a magukkal hozott bor- és pálinkamintákat és az újhelyi, a nagymihályi és a pataki énekkarok nótázásába bele is kapcsolódtak. Az ünnepség fénypontja a 300 személyes közebéd volt, amelyre a kastély melletti kiserdőben került sor. A szervezők igazi figyelmességgel a pesti vendégeknek sátort állítottak, hogy ne kényszerüljenek a földre, de az ittenieket nem zavarták a nomád körülmények: jó volt a pörkölt, csúszott rá az újhelyi bor és a cigányok is kitettek magukért. Estére ki is aludták magukat a fűben, amikor visszakocsizott az egész kompánia Újhelybe, és a gyertyákkal, fáklyákkal kivilágított vármegyeházán nagyszabású bált adtak Rákóczi tiszteletére, ahova az újhelyi asszonyok és lányok válogatott ruhákban vonultak fel. Csak a kívülállók fanyalogtak, Mikszáth nagyon lehangolóan zárta újhelyi beszámolóját:

Nem éreztem semmi meghatottságot. Nem történt itt semmi, semmi. Egy követ tettünk ma itt a falba, s néhány gallyat a kép fölé. Egyéb nem történt. És nem él az a kép már sehol sem - és nem erőssége az a fal semminek.

Ráadásul azzal is megvádolta az ittenieket, hogy az új főispán elleni kicsinyes politikai csatározgatásra használtak fel egy országos ünnepet. Borúth nem győzte bizonygatni újságja hasábjain, hogy szó sincs erről, csak az önérdeket és a közönyt akarták oldani rendezvényükkel:

A borsi vár falába beillesztendő márványlappal keblünkről egy sokkal nagyobb kő esik le, hazafi tartozásunk, mely ha nem viheti koszorúját a nagy bujdosó jeltelen sírjához, legalább a bölcsőhelyére, hol nemes szíve elsőt dobbant a hazáért, melyért ő mindenét, vagyonát, szabadságát, életét feláldozta...Sok tinta elfolyhat még (részünkről ugyan egy csepp sem), a provinciális balfogások halmazába fult országos ünnepély miatt, de ez az emléktábla azért mégis állni fog! A maró gúny kegyetlenségével teleírt papírost már rég fidibusznak vagdalták fel akkor, amikor a késő nemzedék kalaplevéve áll meg a borsi-i emléktábla előtt...s ha mégis kihozna béketűrésedből valami kérésztű hirlapi cikk, akkor se replikázz, de emeld fel a kezed, mutass ujjaiddal Borsi felé, s vágd oda büszkén: Exegi monumentum!

A frissen kinevezett új főispán, parnói Molnár István, aki a táblaavatón ott ücsörgött a lócán, elismeréssel nézte leendő munkatársainak lelkes működését, maga sem értette ezt a támadást. Nemrég tért vissza a megyébe, alispánja Matolai Etele, a régi barát és harcostárs lett. Igaz, hogy Andrásy Gyula javaslatára a király nevezte ki őt, de úgy érezte, hazatért. Első dolga az atyai ház rendbetétele volt a már Kazinczy nevét viselő Cerkó utcán: megtoldotta azt egy bátyaszerű kiugróval. Gyermekkori emléke volt apja álma, s ha már szülei nem is élnek, a szellemük legyen azért vele. Testvéreinek, Kisévának és Etelkának nem tetszett: se nem kastély, se nem ház - mondták rá, de a családja elfogadta, Gizelláék különösen nagy örömmel jártak Újhelybe. Főispánként legelőször a filoxera által megsemmisített szőlők ügyében akart tenni valamit, hogy megmentse Hegyalját.

A kormány az újraterelítést francia alanyokkal szorgalmazta, de az itteniek azt visszautasították, mivel az abból szűrhető gyenge asztali borral nem lehet helyettesíteni a hegyaljai nedűt. Így hát amerikai vesszőtelepeket hoztak létre, a szőlőbirtokosok onnan vásárolhattak, ha volt pénzüik. De keveseknek volt. Az 1899-es országos szemleút bizottsága arra a következtetésre jutott, hogy Hegyalja sorsa kétségbeejtő, gyors segélyre van szüksége az ittenieknek, hogy a 38 község, 11 város és 60 ezer ember sorsa megváltozzon. Bár ebben a bizottságban helyiek is voltak - Nyomárkay József az itteni borszakosztály elnöke, Löcherer Andor a gazdasági egyesület főtitkára és Viczmándy Ödön, főjegyző - de a döntést az országból összesereglett szakemberek hozták meg, ennek nagyobb súlya volt.

Molnár István főispánként azért is mindent megtett, hogy a vasút továbbépítése útjából elháruljanak az akadályok. Még fel sem épült az újhelyi indóház, amikor I. Ferenc József átutazóban megállt Újhelyben, Németh Pál mérnöknek kellett arról gondoskodnia, hogy az építkezés maradványai addigra láthatatlanná váljanak. Egy hetet töltöttek el ezzel, és nem örült neki, ez idő alatt minden más szünetelt, pedig azokért is ő volt a felelős. Az uralkodó kedvetlenül érkezett, nem volt hajlandó bekocsizni a vármegyeházára, pedig Zemplén vezérkara felsorakozott körülötte. Aztán a látottaktól kegyes hangulatba került, a főispán így megszerezhetette a járműjavító telepítésének ígéretét - egy újabb lehetőséget a városnak, a vármegyének. Németh Pál a király tiszteletére odarendelt egy katonai gulyáságyút, hogy a pályamunkásokat megvendégelje: az uralkodói különvonat már régen elhagyta a vármegyét, amikor az újhelyi állomáson még mindig az ő nevére emelődtek a poharak.

Mathiász János a szőlőskei Andrásy birtokot vezetve jött rá, hogy a tokaji borokat szolgáltató furmint is szelektálásra szorul, és amikor az országos szemlebizottság megérkezett, a már 4 éve újraterelített 100 holdon megmutatkozott a jövő: kellő szakértelemmel, megfelelő tőkével visszaállítható Hegyalja. De nemcsak a pénz, a kivándorlás miatt a munkáskéz is hiányzott

az újjátelepítéshez. A zempléni gazdasági egyesület ötlete volt az, hogy az újhelyi fogház lakóit fogják munkára, de Hlavathy József királyi ügyész elzárkózott, jöllehet a rabokat egészségügyi okokból már korábban is foglalkoztatták: a város főutcáját teljes hosszában ők kövezték ki. Végül Schweitzer József fogházfelügyelő magára vállalta az ügyész meggyőzését, és a munka megszervezését.

Az első 10 fős rabmunkás csoport Ambrózy Nándor szőlőjébe vonult ki Kiss János fogházőr felügyeletével és csodát tettek: a parlagból hamarosan szépen zöldülő telepet varázsoltak a Várhegy oldalába. A minta aztán ragadós lett és egymás után újultak meg a 6-8 év óta terméketlen területek: az újhelyi rabmunka országos hírnévre tett szert. Természetesen beindult ellenük az intrika is, de Molnár István főispán a helyszínre hívta Darányi József földművelésügyi minisztert: bejárták Tállya, Szerencs, Szőlőske, Újhely szőlőit, és a vármegyeháza nagytermében összegezték a látottakat. Ezután az igazságügy miniszter Újhelyt gyűjtőfogházi rangra emelte, és a 2 évnél rövidebb időre elítélteknek engedélyezte a szőlőtelepítési munkákat. Hogy a feladatoknak megfeleljenek, megemelték a börtönőrök számát, akik naponta 250 elítélttel vonultak ki az újhelyi hegyekbe. Amikor vége lett a hatalmas munkának, a börtönben precízen összegezték: egy évtized alatt a rabok 386 ezer munkanapot dolgoztak, 346 ezer koronát kerestek, amiből levonva a kiadásokat 156 ezer tiszta haszon volt. 81 ezer korona volt a rabok munkadíja, és a felújított szőlők értéke a 10 millió koronát is meghaladta.

1883. március 7-én kőszínházat avattak Újhelyben. Az itteniek régi vágya vált ezzel valóra, hiszen a Csizmadiaszín már nem elégítette ki az itteni igényeket. Büszkeséggel tekintettek a kis ékszerdobozra: a földszinti páholyok a gazdagabbak igényeit szolgálták, és az emeleten lévő olcsó ülő és állóhelyek a szegényebbeket is befogadták. A Színügyi Bizottság legaktívabb tagja Bajusz József volt, övé lett a megnyitás dicsősége is. Fejes István nyitóverse után a társulat Szentpéteri Zsigmond Tündérlak Magyarhonban című népszínművét mutatta be Blaha Lujza vendégszereplésével, a művész nő öltözőjében a sok virág el sem fért. Szépen zengő orgánumát hallva Lászy Vilmos színidirektor az előadás után meginvitálta Bajuszt a társulatába, de a város legnépszerűbb prókátora csak nevetett ezen. Előadás után a társulatot vendégül látta a város a Zsolyomkán, ahol sokáig énekeltek és táncoltak, a divatos nóták mindegyike felcsendült, hiszen a helybeliek is ismerték azokat. Blaha Lujza királynőhöz méltóan éjfél előtt visszavonult, de hajnalban cigányzenére ébredt: a helybeli férfiak alkalmi kórusát Bajusz József vezette. A népszerű színésznő úgy hagyta el Újhelyt, hogy szívébe zárta a helyet: egy időre királynője lehetett.

Matolai Etele személyesen akarta köszönteni Kossuthot 80. születésnapján, de csak a 81. évfordulóra jutott el Turinba. Ajándékai között volt 4 palack 1811-es szüretelésű újhelyi bor is, amiből egyet azonnal megkóstoltak, a többit meg eltette az ünnepelt azzal, hogy azt majd a bor 100. születésnapján nyissák fel és igyák meg az egészségére:

- *Nagy üstökös volt az égen, mikor ezt a bort szűrték és nagy cométa lesz az égen akkor is, mikor százéves lesz! - magyarázta vendégének, és megmutatta számításait a visszatérő üstökösről.*

Tudományos munkák, teleszkópok, mikroszkópok között ültek dolgozószobában, a kormányzó kis török sipkával a fején uralta a birodalmát.

- *Midőn az 1867-i jogelalkuvás bevágta előttem azon politikai tevékenység útját, melynek életem akkorig a számkivetésben is szentelve volt, a természettudományokban kerestem vigasztalást.*
- *Irigyellek ezekért, a csillagászat engem is mindég foglalkoztatott... A tudományokban deákkorunk óta nagyot lépett előre a világ, de meg lehet belőle élni?*
- *Nézz szét barátom, az itt látható könyvekben minden benne van, igazságtartalmukat magam ellenőrzöm. Ez az én szórakozásom, de nem ez adja a megélhetésemet, hanem emlékirataim írása...*

- Otthon sokan aggódnak Kossuth szegénysége miatt.
- Feleslegesen: újra munkával látom el magamat, mint ahogyan azt Újhelyben is tettem...
- De az jó, ha az ember a munka mellé szórakozást is talál magának!
- Az is megvan: *a természet csodás nyilatkozványait tanulmányozom a végtelenség világától a lábam alatti porszemig. Nagyon keveset tudok, de e kevéssel is többet találtam, mint amennyit keresék. Csak vigasztalást kerestem, de lelki kincset is találtam, melynek becsével semmi sem mérkőzhetik. És mióta ezt fellelém, életem nem érzem oly örömtelen ridegnek, mint aminővé azt az emberek tették!*
- Remélem, ezt csak a politikusokra érted, mert az emberek Kossuth-apánkja ott él változatlanul a szívekben!
- Tudom: sok levelet kapok magánemberektől és közösségektől egyaránt, mindegyikre válaszolok is. Vannak, akik tudományos kérdésekben kérik a segítségemet, és vannak, akik a mindennapjaikhoz. Most egy kicsit lemaradtam ezekkel, meg az emlékiratokkal is, mert az Alpokban voltam gyűjtőúton Danival és fiaival, annak anyagát most dolgoztam fel.

Kossuth felállt és odasétált a szobában lévő háromfiókos szekreterhez, amelyben herbáriumát tartotta. Etele elámult a hatalmas növénygyűjteményen, és a feldolgozás precízségén: a kifogástalanul megszáritott növények alul és felül számozott papírosok között heverték, mellette kis lapocskán a növényfaj nevét és származási rendjét tüntette fel barátja.

- Hát ez csodálatos! - lelkesedett, nem is annyira a növényeket, inkább barátja precíz munkáját értékelve.
- Sok időt töltök el ezzel, és nagy örömöm telik benne! Tudod-e, kedves barátom, hogy a növénytant *scientia amabolisnak*, azaz szeretetre méltó tudománynak hívták a régiek? Meg is érdemli ezt a minősítést! E foglalatosság közben sokat lapozgatom fiaim tankönyvét, Barra magyar növénytanát, mert sokszor érdekes értesítést nyújt afelől, hogy milyen nézetek vannak egy-egy hazai növény gyógyereje és egyéb tulajdonságai felől népünk közt szájhagyományilag elterjedve. De hát ez egy más flóra, nem sok hazai növényt találok. Tisztelőim jóvoltából van egy kis magyar gyűjteményem, látod, ezeket itt tartom a felső fiókban...
- Miért a latin neveket használod, miért nem fordítod le azokat magyarra?
- Magyarítani? Minek *ficamítanám ki a nyelvünket?* A latin neveket nem szabad lefordítani, mert azok gyakorta a növények lényegét is kifejezik. De helyeslem azt az irányt, hogy a tudomány kivitessék az életbe, nem szabad merev választóvonalat húzni a tudomány és az élet közé. A tudás segíti elő minden nemzet szellemi felemelkedését, közművelődését, mert a társadalomra is hat következtetéseiben.

Etele kíváncsian lapozott bele az emlékiratokba, hiszen életük egyes fejezeteit együtt élték át:

- Én is megírtam a honvéd életemre való visszaemlékezéseimet, de mikor elindultam, még nem készült el a Lövy nyomdában, pedig azzal akartam neked kedveskedni.
- Fontos lesz az majd egyszer az utódoknak!
- Atyai barátom, Lázár Vilmos naplóját is közlöm függelékként, a nagy idők örökségeként...
- Remélem, lesz még időm arra, hogy elolvashassam, mert én barátom megöregedtem! Onnan látom ezt, hogy *ruganyosság vesztett idegeimnek nehezőkre esik újból belehelyezkedni a megszakított eszme-körbe. De mégis fel akarom venni a kiejtett fonalat, mert kötelességünk megírni mindazt, amit átéltünk, és kikutatni azt, amit eleink éltek meg.*
- Az újhelyi turistákkal ezt is megtesszük: két éve Borsiban emléktáblával jelöltük meg Rákóczi szülőházát, hogy elzarándokolhassanak oda azok, akiknek fontos.

- Hallottam erről, meg a Kazinczy ünnepségekről is tudósítottak zempléni földijeim. Ha távol is vagyok, figyelek rátok, büszke vagyok arra, hogy magamat újhelyi magyar embernek nevezhetem.
- Pátriád is büszke rád, szeretnének egyszer újból Zemplén falai közt látni!
- Nem sokat járok én már ki, csak ha gyűjtőútra megyek. Dani és a fiai intézik az ügyeimet. *Beteg vagyok, érzem, hogy rohamosan sietek a vég felé, ideje is. Csak azon óhajításom lenne, hogy ne maradjon utánam teljesítetlen kötelesség. Az nagyon aggaszt, hogy nem kerülhetek soha hazám földjébe, de én nem tudok, nem is akarok osztrák magyarrá válni soha!*

Rövid sétát tettek a városban, Kossuthot szemmel láthatóan fárasztotta a nyüzsgés, bár a járókelők szíves köszöntését szeretettel viszonzta. Néhányan melléjük is szegődtek, Etele minden olasz tudását összeszedve próbálta megőrizni a nyugalmost.

Singer Izrael a Kaestenbaumba érkezett tanítónak, Schön Vilmos írástudó segítőre akadt benne. Nemcsak az iskolai szellemet frissítette, írásaival a szülők nevelését is elkezdte: összefoglalta feladataikat és összeállította a rend és illemszabályok könyvét, amivel könnyebben ment az újhelyi életbe való beilleszkedés. Ha helyileg elkülönülve éltek is a zsidók, egyre jobban belefolytak a város gazdaságába. Schön Vilmos úgy gondolta, meg kell tanítani hitsorsosait a keresztény szokásokra, akkor talán a keresztények is toleránsabbak lesznek elkülönülő vallási előírásaikkal. Más baj is volt. Az újhelyi Lőw Jeremiás rabbi az országos zsidó kongresszuson a *status quo* irányzat szellemi vezetőjeként vált híressé, de haláláig egybe tudta tartani az újhelyi zsidókat. Halála után azonban hitközsége két pártra szakadt, az ortodox irányzat fiát, Lázárt választotta rabbijának, akinek elmenetele után a hitközség újabb szakadást ért meg, de a *status quo* maradt az anyaszervezet, jótékonyági és kulturális egyesületeik pedig valamennyi zsidót egybefontak.

Molnár István kemény kézzel állt neki a vármegyei dolgok rendbetételének. A közigazgatással kezdte: átrendezte a szolgabírákat, megerősítette a számvevőséget, melynek élére - Matolai javaslatára - Dongó Gyárfás Gézátt nevezte ki. Létrehozta a megyei tisztviselők nyugdíjalapját, Fejes Istvánnal összeíratta az anyagi segítségre szoruló lelkészeknek és tanítóknak a sorát, és összeköttetései révén *felsőadományt* szerzett számukra a belügytől és a kereskedelemügytől. Nagy, 145 km-nyi út terhétől szabadította meg a vármegyét, amikor a Miskolc-Dukla közötti országutat átadta állami kézbe. Az ezzel járó állami szubvenciót megyéje érdekében használta ki: az építészeti hivatal élére újhelyieket helyezett, a kavicsot zúzó kőbányák egyikét Tarcalra telepítette, ahonnan aztán a megye önköltséges alapon kaphatott követ. Negyvennyolcasságát nem tagadta meg, de nem is dicsekedett vele, természetesnek tartotta. Pedig fontosnak tartotta az emlékezést: ezért lépett be Matolai honvédegyületébe, amiben - csakúgy, mint a harcok idején - mindenki *egy lett*... Nem volt olyan március 15-ei ünnepség a vármegyeházán, ahol ne ültette volna ki a még életben lévő bajtársakat, hogy emlékeztessék az újhelyieket a *lélekcsere*lő időkre. Csak egyszer vesztette el türelmét: amikor az ellenzék a megyegyűlésen kétségbe vonta hazafiságát. Rettenetes dühre gerjedt, díszkardjával végigvágott a zöldposztós asztalon és rárivallt a gyanúsítgatókra:

- *Hogy szájjal ti jobban bírjátok, azt hallom! De amikor tettek, erő és bátorság kellett a hazafisághoz, én a harcmezőn álltam, és hol voltatok ti?!*

Unokáinak, baráti társaságban szívesen adomázott az átélt katonai és politikai harcokról, de nem engedte, hogy azokat leírják. Egyetlen sejtelmes mondattal magyarázta meg ennek okát:

- *Sok fej megfájdulna Bécsben, ha mindazt leírnád, amit én tudok.*

Éltek még azok a szereplők, akik egyik vagy másik oldalon álltak akkoriban, nem akart senkit sem olyan kínos helyzetbe hozni, mint amilyenbe ő került, amikor egy alkalommal egy főherceget fogadott az újhelyi megyeházán. A bál forgatagában felhozódott katonai rangja, mire a magas vendég megkérdezte:

- *Volt-e már tűzben?*

- 48-ban fenség segítettem kivenni a németeket.

Kínos csend támadt, a főherceg homlokán viharfelhők gyülekeztek, de nem törtek ki - csak többet nem szólította meg a főispánt, aki pedig az ő tiszteltére rendezte a bált.

1886-ban Kassáról Újhelybe telepítették a magyar honvédség 40. zászlóalját, és a város szélén, a vasúti állomáshoz közel nagyszerű kaszárnyát építettek nekik. A laktanya felszentelésekor Andrassy Aladárné lett a zászlóanya, és az ide érkező katonák országos hírnevét növelték a városnak: Stand Antal őrnagy vezetésével már az első országos váci hadgyakorlaton kiemelkedően teljesítettek. A tisztek gyorsan beépültek a város életébe, Sebeők Antal törzsorvost, Czibur László ezredest gyorsan befogadták, csak Görgey Kornél iránt mutatkozott némi fenntartás, pedig nem volt rokona Görgei Artúrnak... Augusztus 26-án nagy temetés volt a református temetőben: Borúth Elemért vitte el a tüdősorvadás. Fejes István tiszteletes tartotta a búcsúztatót, a barátok nevében Dongó Gyárfás Géza beszélt.

Újságja azonban nem halt meg vele: szerkesztését a keresztfia vállalta magára, a többit meg eddig is Ottília asszony intézte. Géza összegyűjtötte Borúth írásait, két szép kötetbe rendezte azokat - ez a szép könyv is megőrizte Borúth emlékét, melyet abban a nyomdában nyomtak, amelyet ő alapított. Géza ekkor barátkozott össze Schönbrunn Náthánnal, az ottani könyvkötővel. A két fiatalembert számtalan láthatatlan kötelék kapcsolta össze, melyek mélyén jöttmentségük volt a legerősebb: Náthán Ungvárról és zsidóként jött Újhelybe, mesterséget tanult, aztán itt ragadt, és megházasodott. Igaz, házasságát nagybátyja, a házaló kereskedő Salamon nem helyeselte, mert a nagykövesdi Klein Helén korban hozzáillő volt ugyan, ügyes kezű varrónő hírében is állt, de neológ zsidó volt, nem ortodox. Unokaöccsét azonban nem tudta lebeszélni választottjáról, eleinte csak titokban találkoztak, de aztán Náthán is neológgá vált: pajeszát, haját lemetszették a borbélyok, hosszú kaftánját magyaros öltözékkel cserélte fel és az Óhíd utca egyik szobáckájában önállósultak. A nyomdában ő lett minden titkok tudója, Borúth jobbkezéként számolt vele, Gézát is ő segítette át az első nehézségeken.

A Németh család életét a kisleány megérkezése alaposan felforgatta: élettel telítődött a főtéri ház. Pali nem unatkozott soha, hiszen a házuk alatt voltak a katolikus templom falához ragasztott kis boltok, ott mindig történt valami, és piacnapokon: kedden és pénteken, meg országos vásárok idején megélénkült az egész tér. Egy nagy szék az ő kedvéért állt az ablak mellett, arra felállva az egész forgatagot átlátta és esténként, elalvás előtt, különleges történetekkel szórakoztatta apját és anyját, amit magától talált ki. Amikor Pali szülei halála után gyermekkorára gondolt, többnyire a karácsony estek jutottak eszébe: náluk soha nem maradt el a hatalmas karácsonyfa, amelynek divatját szülei teremtették meg Újhelybe.

Eleinte a királyfi elől eltitkolták a díszítést is, hogy mondhasák: az angyalok hozták neki, mert jó volt. Idő múltán közös szórakozássá vált a faöltöztetés éppúgy, mint az, hogy apja felolvasta a Bibliából Krisztus születését. Amikor a piaristákhoz került Palika, a bibliai történeteket már jól ismerte, így hát a közös olvasást a tarokk váltotta fel, amit dióra játszottak. Éjféλι misére csak a szülők jártak, a karácsonyi nagymiséken azonban mindannyian ott voltak és délutánonként meglátogatták egyetlen rokonukat: az addigra már önállósuló Toronyay Ferkót, aki mérnöki tanulmányait befejezve az újhelyi Járműjavítóban dolgozott.

A millenium évében ismét vezérmegyévé változott Zemplén, amikor Dókus Gyula zempléni főjegyző ötletét felkarolva Molnár István az országgyűlésen azt javasolta, hogy a június 8-i díszünnepségen a vármegyék díszes bandériumokkal képviselhessék magukat. Így hát ötletadóként a 82 zászlóaljnyi lovas bandériumok élén a zempléni lovasok állhattak: Dókus Gyula parancsnokként vezette, id. Meczner Gyula és Thuránszky László - hanyadik is a sorban?! - vitte a zászlót, s mögöttük 23 zempléni öreg és ifjú feszített díszmagyarjában. Az újhelyi búcsúztató ünnep nagyszerűségére sokáig emlékeztek a jelenlevők, s aki nem látta, megcsodálhatta festményként, mert Borúth Elemér fia: Andor és Lőschinger Hugó helybeli művészek elkészítették azt a vármegye díszterme számára. Az itteni ünnepség is nagyszerű volt, az újhelyi

hagyományokat követte: fellobogózták a várost és a Hecskén népiünnepélyt tartottak ágyúörgéssel, ökörsütéssel, ingyenborral. Fejes István ott mondta el az ünnepre írott versét:

*Légy áldott Zemplén földje,
Ki szülted a legszebb napot,
Benned fogant az eszme gyöngye,
Mely ünnepünknek fényt adott.*

Matolai Etele ekkoriban ünnepelte közszolgálatának negyedszázados jubileumát. A főispán-barát ismerve szerénységét, Dongó Gyárfás Gézátt kérte meg, hogy puhatolja ki: a vaskorona rendet vajon elfogadná-e?

- *Köszönöm, nem* - jött a kérdésre a lakonikus válasz.
- *De miért?*
- *Mert nekem már megvan a legfényesebb kitüntetésem: a 48-as vitézségi kokárda!*
- *Nem is tudtunk róla!*
- *Nem tartozik az rajtam kívül senki másra...*

Az alispán negyvennyolccasságát nemcsak az általa életre hívott honvédegylet mutatta, minden cselekedetét az irányította. Atyai barátját, mentorát, Lázár Vilmost kivégezték mindazért, aminek ő is része volt, a halál és élet harcában ő lett a nyertes, emiatt nemcsak joga, kötelessége maradt az emlékezés. Az a feladat éltette őt, hogy Újhelyben megvalósíthassa mindazt, amivel vesztes maradt a forradalom. Barátja, Kossuth Lajos, mert több mint 10 éve élt emigrációban, elvesztette magyar állampolgárságát. Ellene készült az ún. *hontalansági törvény*, hiszen az emigráció tagjai nagyjából hazatértek már, rajta kívül csak Pulszkyék és Jósikáké makacszkodtak.

Kossuth fiai élték saját életüket, őt pedig Dani gyermekei: Laji és Béni szolgálták, akikkel szinte egy családként élt az olasz városban. Dani és török feleségének hamvai már az ottani temetőben nyugodtak. Apjuk temetésén Kossuth a 112. zsoltár szavait választotta búcsúzásra, azt mondta, ez illik legjobban Nagy Dánielre: *az igazakra világosság fénylik a sötétben, attól, aki irgalmas, kegyelmes és igaz. Mivelhogy soha nem ingadozó: örök emlékezetben lesz az igaz.* Fiai csak a tárogatóját őrizték meg, mint sosem látott magyar hazájuk emlékét és jelképét. Ha Kossuth nem lenne, most apátlan-anyátlan árvák lennének, rokonuk nincs sehol, apjuk testvére is elhalt már a kimondhatatlan nevű *Bagoszon*. Ők már olaszok, ha kell, akár fegyvert is fognának érte, de apjuk végakarata az volt, hogy amíg él, szolgálják nevében Kossuthot - ezt becsülettel megteszik az ő emlékére.

Id. Németh Pál halála gimnazista fiát nagyon megrázta, csak sírni tudott, amit *férfiként* nagyon szégyellt. Kettesben maradtak anyjával, így aztán sok időt töltöttek együtt. Estéknént édesanyja leült az ágya szögletébe, fia az ölébe hajtotta a fejét és elbeszélte a nap eseményeit. Anyja keservét látva már ő vigasztalta édesanyját:

- *Lesz még nekünk derűs karácsonyunk, heggedjen csak be a sebünk! Itt vagyunk mi egymásnak, én soha nem hagyom el édesanyámat!*
- *Fiacskám, kis királyfim - ölelte át anyja - és belőled vajon mi lesz?*
- *Híres költő! Azt mondta Péter Adelsberg, ha leírom mindazt, ami bennem zsigong, biztosan én leszek az ország koszorús költője!*
- *Sok fájdalommal jár a művészi pálya!*
- *Nem baj, én minden fájdalmat el fogok viselni, és magának is meg fogok mindent adni: zsákban fogom hazahordani az aranyat.*

De egyelőre ez fordítva volt: édesanyjához jártak zongorázni az újhelyi lányok, a tanításból megszerzett összeg biztosította megélhetésüket. Keserves kenyér volt, mert szinte nyitott házban éltek, és a hamis hangok fájdalmát az asszony nehezen viselte.

Molnár István legnagyobb zempléni sikerének azt tartotta, hogy az újonnan alapított dohánygyár Újhely központjában megkezdhette működését. Sajnos, a cukorgyár telepítésének

idején betegen feküdt, így azt nem Újhely, hanem Szerencs szerezte meg, de a vasútépítés bővítésével csomóponttá vált Újhely. Sokan fintorogtak a dohánygyárból szálló illatok miatt, de ez a hely ideiglenes volt: a királyi kincstár a Matolay epreskert fennmaradó részén, a vasút közelében kezdett hatalmas építkezésbe, ahol a gyár saját víztornya bástyaként figyelte az Újhelybe érkezőket. Nagyon változtatott ez a gyár az újhelyi életen, az asszonyok is kiléphettek a konyhából, szükség volt rájuk, hiszen a szivarokat csak finom kézzel lehetett sodorni. Ahogy teltek az évek, a gyár is mind jobban bővült: mire áttértek a cigaretta készítésére, már 305 nő és 11 férfi dolgozhatott itt, utóbbiak természetesen mind vezető tisztségben. A vasúthoz vezető faszor hársfái virágzaskor ekkorra már nemcsak a környéket, az egész várost elöntötték illatukkal, szívesen konkuráltak a dohánygyár jellegzetes és intenzív szagával, amihez lassan hozzászoktak az újhelyiek.

Dongó Gyárfás Géza és Dókus Gyula hosszú szervezkedés után 1895-ben útjára indította útjára az Adalékok Zemplénavármegye történetéhez című lapot, melyhez technikai szerkesztőnek Schönbrunn Náthánt kérték fel. Az Adalékok... megjelenését a főispán hivatalból támogatta, végül is ő kérte fel szerkesztőnek Dongó Gyárfást, aki hozzáértését ekkoriban a Zemplén szerkesztőjeként bizonyította.

- Vállalod?
- Vállalom, ha...
- Na, mit ha?
- Vállalom, ha Etele bácsi, meg Dókus Gyula is vállalják...

Így aztán a saját ötletből állami érdek lett, még ha egyelőre Éhlert Gyula patikus pénzelt tervüket, de a tartalomra szabad kezet kaptak. Számtalan családi levéltárat kutattak át, és a vármegyei archívum iratait is póczonként forgatták át. Az egymás után megjelenő közlemények a semmiből hozták elő a munkatársakat: nemcsak Újhely, minden zempléni település kedvet kapott saját múltjának feltárásához, a vármegyei hivatalnokok, tanítók, papok írták le azokat, és a megjelenő írások aztán egymással is vitáztak. Géza felesége, Jujóka lett a korrektor, aki két fia és lánya megszületése után elegendő idővel, kedvvel és szépérzéssel rendelkezett mindehhez.

Amikor a *hontalansági törvény* határozata alól a király felmentette azokat, akiket valamelyik magyar település díszpolgárrá fogadott, Kossuthot elárasztották a felkérések, melyek között ott voltak az újhelyiek is. Kossuth hosszú levélben válaszolt a felesége halála óta használt gyászszegélyű levélpapíron, a zempléniak büszkéek voltak a nekik küldött sorokra:

Én Monokon születtem...de engem életem legelső emlékezetei Újhelyhez csatolnak, a szülőföldhöz ragaszkodás édességével. Újhely volt gyermekkorom bölcsője...És ami a madárfióknak első bizonytalan szárnypróbálgatásainál az anyai fészek, nekem az Újhely volt...S büszke vagyok arra, hogy magamat újhelyi magyar embernek nevezhetem...

90. születésnapján az újhelyiek közgyűlési határozatban köszöntötték Zemplén híres fiát, amiről a levelet Matolai Etele fogalmazta. Akkor személyesen nem tudott útra kelni, aztán már csak a gyászszertartásra utazhatott a zempléni küldöttség élén, és olasz nyelvű szónoklattal lepte meg a turiniakat. Itthon sem tétlenkedtek: Kossuth arcképét megfesttették Burger Lajossal, és első szónoki sikerei színterén, a vármegyeháza nagytermében helyezték el azt.

Széky Elek polgármestersége alatt indult a város látványos fejlődésnek, hiszen a megye érdekébe történő változások Újhelyt is gazdagították. Nem volt zempléni, de 1884-től itt élt már, amikor feleségül vette Szentgyörgyi Máriát. 5 év múlva választották meg a város első számú vezetőjének, és kezében nagyobb hatalom összpontosult, mint a főispánéban, amit okosan használt fel. A színházépület korszerűsítése volt az első nagy feladat, mert a századfordulóra megroggyant az újhelyi színház. A Színügyi Bizottság minden évben kérte azt, de anyagiak hiányában évről-évre elhalasztották. Mikor aztán a vándortársulatok is messze elkerülték

Újhelyt, meg kellett tenni, hiszen az itteniek kedves szórakozása került veszélybe. Az építkezés után hatalmas díszünnepséggel vették birtokba a felújított épületet, amit a Színügyi Bizottság fővárosi vendégekre bízott, nem a helyiekre: Bartók Lajos Proológ versét Gyenes László, a Nemzeti Színház művésze adta elő. Bajusz Józsefnek erre az alkalomra írott verse csak a Zemplénben jelenhetett meg, de Matolai Etelétől megkapta a szükséges dicséretet:

- Olvastam a versed, ez igen, jól összeszedted! Hogy a színházat a magyar nyelv templomának nevezted ki, különösen tetszett!
- Megszentelt hely a színház, ha a szabadság a fő kelléke a nemzet életének, akkor a nyelv meg alapja létének. *Nyelvében él a nemzet*, ezt mondta Széchenyi gróf is. Ezzel most Újhely szentségévé vált a szó, úgy, ahogyan azt Kazinczy Ferenc áhította.
- A színészek ennél is többet jelentenek!
- Hogyne, ők e templom felszentelt papjai, akik nemes küldetésüket szavakkal teljesítik. Ezért is írtam a befejezésben a tiszteletükre:

*Dicsőség a hivatástok, / Ez a rózsás színi pálya...
A magyarok istenének / Szálljon rátok áldása.*

- Ez a rózsás jelző vajon a színésznéknek juttatott virágokat jelenti, vagy azokat a szavakat, amelyekkel ők fedik el a mindennapokat?
- Ezt is, azt is, a teljes világot mutatják meg képletekben: eszményi szép alakokat, hősokeket és honfiakat formálnak, hogy mintákat mutassanak a magyarnak.

A vándortársulatok ezzel megint ott voltak néhány napig Újhelyben, s ha panaszkodtak is sokat a városi színügyi bizottság előírásaira, nézőkben nem volt hiány: az előadásokat sokan látogatták.

A városi jelleget erősítendő a Ronyva partján - részvénytársasági alapon - megépült az első gőzfürdő, ahova szerdánként a nők is eljárhattak. A fürdőt eredetileg a vadászat istennőjéről nevezték el, de mert nem ismerték túl sokan, *újheliesen Dianna* lett belőle, és a körülötte lévő terület *Dianna-kertté* vált az itteniek névhasználatában. Székely polgármester területrendezési ötleteinek jóvoltából városiasabbá vált Újhely: a sertés piac felkerült a Hecskére, és városi törvény született arra, hogy mindenki sepregesse a saját portája előtt. Ebből aztán sok vicc is született, mert természetesen az itt lakók nemcsak a tisztaságra értették ezt...

A vízhálózat kiépítésére Székely Elek a város nevében nagy kölcsönt vett fel, és 1895-ben részvénytársaság alakult a város köz és magánvilágítása ügyéért, melynek elnök-igazgatója Dókus Gyula lett, s az igazgatótanácsba Ambrózy Nándor is belekerült. December 1-jén volt a próbavilágítás, mindenki a főtéren tolongott: a Kossuth utca bejáratától a görög templomig elhelyezett ívlámpák és izzók szinte nappali fényt adtak. Ekkor a villany még kevesek kiváltásága lett, de három év alatt 200 házba vezették be, s nagyobb ünnepeken inentől díszkivilágítást kapott a város. Ambrózy Nándor szívesen támogatta Székely Elek munkáját azért is, hogy Újhelyben pontot tett a Kossuth és Széchenyi vita végére: a főtér két felét róluk nevezte el, imádja mindenki azt, akit kedvel, s mint ahogyan a két rész jelent egyet, Kossuth és Széchenyi neve is összeforr.

- Talán hamarabb is jöhetett volna egy ilyen okos ember, Darmay Viktor még tán ma is élne!

sóhajtotta Nándor felesége, aki a Viczmándyak szembenállásának történetét talán már csak egyedül ismerte a városban. Székely Elek a törvényszéki - és a pénzügyi palota építését is elindította, amikor hirtelen fegyelmi úton eltávolították a város éléről. A meggondolatlan megjegyzéseiről híres polgármester a király koronázásának 40 jubileumán a nagy nyilvánosság előtt kijelentette:

- *Én sem a császárt, sem a Habsburgokat nem ismerem, azok nem adtak nekem, csak elvettek.*

Ha csak mondta volna! A városházára kitűzött lobogókat is bevonatta, és tiszteletlen szavakkal illette azokat a köztisztviselőket, akik megünnepelték Ferenc Józsefet:

- *Szégycellje magát az a városi tisztviselő, aki ma templomba ment. Ha tudom, hogy oda készülnek, betiltom!*

Meczner Gyula főispán fegyelmije jelezte: mit sem jelent az a sok jó, amit a városért tett, ha a magasabb érdekek azt is felülírhatják. Fogházra és pénzbüntetésre ítélték a polgármestert, és a város lakói nem mozdultak meg érdekében....

Az új polgármester az egyik itteni zsidó köztisztviselő, Reinhard Salamon lett, tudása és nem vallása révén érett meg erre a tisztségre, bár megválasztása az itteni zsidók elismerése is volt, akik egyre nagyobb súlyt jelentettek a gazdasági életben. Reichard Salamon azonban későn kapta kezébe a lehetőséget, két év után önként lemondott, és helyette egyik neveltje, a verselgető Farkas Andor került a város élére, aki elődje terveinek megvalósításával kezdte munkáját.

A törvényház és rabház a Kazinczy utcán a város legmagasabb épülete lett, építése eltüntette a rossz emlékű zsandárkaszárnnyát, meg néhány lakóházat. Ambrózy Nándorék ekkor költöztek fel a Hecskére, és a református eklézsiát a templomavatás évfordulóján egy eredeti vizsolyi bibliával ajándékozták meg. Igaz, ez feleségének, Saroltának volt az ötlete, aki az újhelyi asszonyok hagyományos életét élte, de sokat olvasó, érdeklődő teremtésként nemcsak a jelenre, a múltra is figyelt. Gyermeküket is ebben a szellemben nevelték: ifj Nándor Pesten szerzett jogi diplomát, és visszajött a városba ügyvédnek, Nandine pedig az egyik Bajusz fiú, Ernő feleségeként vállalt részt az újhelyi életből. A hegyekben felépített villájuk már nem a szőlőmunkákat szolgálta, hanem a pihenést, ahol irodalmi esteket rendeztek érdeklődő vendégeiknek. Szerették ezt a várost, Dongó Gyárfás Géza történelmi érdeklődése Nándit is megfertőzte, bár pénzügyi szakember volt, szívesen írt az Adalékokba....

Valamennyien ott voltak a vármegeyháza dísztermében akkor is, amikor Paszylavszky József tartott felolvasást három zempléni költőről: Szemere Miklósról, Boruth Elemérről és Darmay Viktorról. Az előadó Dongó Gyárfás Géza tanítványa volt a piaristáknál, ő faragott tudóst a terebesi kertész fiából, aki ekkoriban már a Carolineumban volt hittantanár, és munkatársa volt az újhelyi sajtóéletnek. Hosszú előadását a jelenlévők érdeklődéssel hallgatták, hiszen akikről szó volt, személyes ismerőseik voltak. De arról még az előadó sem tudott, hogy Darmay szerelmes verseit a szintén jelenlévő Ambrózy Nándornénak írta, ez megmaradt az ő titka. Azt sem sejtette senki, hogy a tudós papnak ez volt az utolsó itteni fellépése, Pestre került, de a fővároshoz kötődő nagy reményeit nem válthatta be: még abban az évben a Kerepesi temető lakója lett.

Újhely úri gyerekeinek izlését ebben az időben ketten is formálták: Németh Zsófi néni a zongoraleckékkel és Révész Imre a tánc és illemtan helyi mestereként, aki nyári kurzusain vezette be a *kiskisasszonyokat* és a *kisúrfikat* a táncok különféle formáiba. Zsófi nénihez eleinte divat volt járni, mert sajátos módszerei révén mindenkit eljuttatott arra a szintre, hogy zsúrokon, családi eseményeken dicsekedhessenek velük szüleik. Toronyay Zsófia az ura halála után talált rá erre a feladatra, és egyre nagyobb örömét találta az újhelyi fiatalokban. Nagy tehetség kevés volt közöttük, de a zene értékét tanítványai közül sokan megsejtették. Révész Imre tánc és illemtan óráin mindenki átesett, ez volt a társasági életbe a belépő. A fiatalok többsége szívesen járt ide, hiszen a fiúk és a lányok - bár erős felügyelet alatt - itt találkozhattak egymással, mivel az iskolák nemek szerint elkülönültek, s a társadalmi illem nem sokat engedélyezett ezen a téren.

Palika is kijárta Révész Imre iskoláját, és az ifjabbik Révész Imre is verte Némethék zongoráját néhány évig. Amikor befejezte, gyönyörű, maga festette zempléni csendélettel kedveskedett Zsófi néninek, aki megérezte a benne rejlő értéket és szép jövőt jósolt a Pestre készülő fiúnak. Saját fiát még gyermekként rászoktatta a zenére, de mert nem talált benne egyedi tálentumot, nem nyomorította meg életét a mindennapos gyakorlással. Így hát Palikában

egész életében megmaradt a zene szeretete, megérezte benne a lélek gyönyörét, de az alkotás örömét az irodalomban találta meg.

A piarista gimnázium önképzőkörében nagy sikerrel olvasta fel azokat a verseket, amelyek tanári megrendelésre születtek. A titkosokat csak Toma Pisti, szívbeli barátja ismerte, akivel együtt tervezték a Parnasszus meghódítását. Toma Pisti apja is a vasútnál dolgozott, ez hozta közel őket egymáshoz akkor, amikor még nem tudták, micsoda szakadék tátong a *krampácsolás* és a mérnöki munka között. Később meg nem foglalkoztak ezzel, mert Pisti is írt, és ez mélyebb köteléket jelentett közöttük, mint az apák vasútja. A főtéri templomban kiskoruk óta együtt ministráltak, az ottani tiszteletes mindkettejük számára atyai baráttá vált. Katinszky Géza jól értett a fiatalok nyelvén, hiszen Újhely előtt Kassán tanított, kis barátai pótpapára találtak benne, amire különösen Palinak volt nagy szüksége.

Mire megkapták első hosszú nadrágjukat, Pisti megtanulta, hol van az ő helye: szüleinek már a gimnázium is erejükön felüli volt. De az utolsó diákév sok örömet hozott számukra: az önképzőkörben Pali megnyerte a fél évszázados ünnep tiszteletére kiírt országos ódaversenyt, Pisti meg a helyi szónoklási versenyt: a megyeháza dísztermében tartandó iskolai ünnepségen elmondhatta azt.

Ragyogó tavaszi reggellet köszöntött be március 15-e. A gyári zenekar a kora hajnali órákban ébresztővel járta be a várost, a Hecske dombon dörögtek a mozsarak. Pali ünneplő ruhájára édesanyja nagy gonddal erősítette fel az apró kokárdát, a nevezetes nap emlékét hordozó szimbólumot, és újra megígérte, hogy ott lesz az ünnepségen, hogy fia győztes versét meghallgassa. A gimnazisták - a gyári zenekar felvezetésével - a Klapka-induló hangjára az iskolai Szűz Máriás lobogó alatt vonultak a főtérre, a Carolineum diákjaival ott találkoztak. A két iskola között nagy volt a versengés, de március 15-ét közösen ünnepelték. Mivel minden diák nem fért volna be a vármegyeháza nagytermébe, csak a kiválasztottaknak jutott ez a dicsőség, már az is rangot jelentett, ha valaki ott lépkedett a menetben.

A terem gyönyörű volt: örökzöld virágokkal díszített dobogó közepén ott ültek már az öreg nemzetőrök a zászlójuk mellett, mely velük együtt részese volt a harcoknak. A megyei és városi urak díszmagyarban vagy fekete szalonöltönyben tisztelték meg a rendezvényt. Ahogy felmentek a lépcsőn, Pali rögtön észrevette anyját, de csak szemükkel intettek egymásnak, nem volt már kisgyerek. Elsőként Ertl Viktor, az egyik itteni kereskedő fia lépett a dobogóra és mély átéléssel kezdett bele a díjnyertes ódába:

*Március Idusza, fénye nemzetemnek!
Magyar dicsőségünk ragyogó csillaga!
Megvalósult rege, tündöklő fényálom,
Mely hősi nemzetemnek ragyogást ada.
Eljöttél hát újra? Visszatérsz e honba
Régi nagy csatáknak zúgó dallam-árja?
Ó jer! napodnak csillogó világát
Egész Magyarország szívdobogva várja!*

Pali már az első sor után rosszul lett: *Iduszát* mondott ez a majom *Idusa* helyett, tönkretette a versét! Nem mert felpillantani, így hát nem láthatta, milyen nagy figyelem kíséri ódáját, az egyik 48-as honvéd még előre is hajolt, hogy jobban hallja azt. És amikor elhangoztak az utolsó sorok, a jelenlévők hatalmas tapsviharral fejezték ki tetszésüket. A díszbeszédet barátja tartotta a tőle megszokott megfontoltsággal és legnagyobb meglepetésére még az ő verséből is idézett:

*És hogyha csüggedünk, te rád emlékezve,
Ujra erőt kapunk, mint földtől Anteusz,
És gyógyírt keresve megtalálunk újra,
Mint Ithaka partját - bolygó Odysseus.*

*Légy hát vezérünk: „Március Idusa”
Önts a honfi szívekbe erős lelkesedést,
Hogy minden honfi agy te reád gondolva:
Érezze erejét és kíséreljen merészt!*

Kedvenc versszakuk volt ez a Péter Adelsbergtől tanult mitológiai példák miatt, és az *Idusz* is helyre lett billentve, ahogyan illik. Ezután maga a főispán lépett az ünneplők elé, kezében egy hatalmas hengert tartott, majd szépen zengő hangján megszólalt:

- Az elhangzott verset az egyik piarista diák, Németh Pál írta, mellyel elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia által kitűzött fődíjat. Az Akadémia engem bízott meg a pályadíj átadásával!

- és szétbontotta a hengert, ami az Akadémia oklevelét tartalmazta. Németh Pál lábából hirtelen kiszállt az erő, attól félt, el sem jut az emelvényig, miközben a teremben tomboltak iskolatársai, és mindenki neki tapsolt. Nem hallotta azt sem, mit mondott a főispán úr, csak meghajolt előtte, meg a negyvennyolcasok előtt, hiszen ez a nap az ő ünnepük, így mondta az apja hajdanán. Még dörgött a taps, amikor Bajusz József bátya odalépett hozzá és gratulált:

- Kedves öcsém! Keress fel az irodámban, hozd magaddal a verseidet! - és megrázta a kezét.

Barátja megdicsőülését már nem is érzékelte, saját sikere mindent elmosott körülötte.

- És anyja is hallhatta! Mostmár biztosan tudhatja, hogy nem felelőtlenül ígérgetett neki!

A másnapi Zemplénben megjelent az ódája, édesanyja a kis cselédlányt azonnal a kiadóba szalajtottta, hogy vegyen az újságból néhány példányt a rokonoknak. Otthon olvasva kiderült, hogy ott is Idusza jelent meg, de már nem izgatta, Péter Adelsberg is megdicsérte, és azt mondta: ez legyen a legnagyobb baj az életében. Ha ő így látta, akkor nem történt nagy tragédia... Bajusz Józsefhez délután ment el. Az egész délutánt együtt töltötték, felolvastatta vele verseit, értékelték azokat, és a végén azt javasolta, jelentesse meg kötetben, fizetné a nyomdai költségeket. Amikor megemlítette Pisti tárcáit, a következő délután már ketten ültek a prókátor irodájában. Még a maturandus vizsga előtt megjelent a *Lombok* című kötet, amelyben jól megfértek egymás mellett a versek és a novellák, és gyorsan elkeltek. Jól jött a pénz mindkettejüknek, hiszen Pali Pestre került jogot tanulni, Pisti meg Egerbe ment papi szemináriumba.

A Landesmann fivérek: Miksa és Aladár Nagymihályból érkeztek Újhelybe, ők alapították a Felsőmagyarországi Hírlapot. Amikor Aladár Lániczira magyarosította a nevét, továbbment Szabolcsba, Miksa Goldstein Lajossal pótolta testvérét: társként bevette a gyorsajtóba és a papírkereskedésbe, csak az újságban nem osztozkodott. Fiatal kora ellenére kiváló üzletember volt, amibe belefogott, sikerrel járt, és ez olyan göggel töltötte el, hogy nem hallgatott senkire. Pedig Schön Vilmos már az elején figyelmeztette, hogy magyar nyelvi tudása nagyon hézagos, pótolja, nem figyelt rá. Eleinte nem is volt baj, hiszen a szerzők - Knopfler Sándor tanító, vagy id. Bajusz József - maguk javították a kefelevonatokat. Legnépszerűbb kiadványa a *Karnevál* lett, amit az izraelita nőegylet évente egyszer, a zsidó táncmulatságra adott ki, ott meg nem a nyelvre figyeltek olvasói. Újságjával, a Felsőmagyarországi Hírlappal azonban nem tudta a Zemplén hírét elhomályosítani, még a zsidók is szívesebben forgatták azt, hirdetéseiüket is abban jelentették meg, hiszen vevőik zöme a keresztények közül került ki. Amikor pénzügyi segítséget kapott hitsorsosaitól, részvénytársasággá alakultak, de a szerkesztést nem engedte ki a kezéből, mániákusan le akarta főzni a Zemplén újságíróit.

Matolai alispán hiányzott a márciusi ünnepegről, mióta elvesztette a feleségét, valami benne is elpattant. Nem vett részt azon a nagy ünnepegsorozaton sem, amit a piaristák régi diákjaik tiszteletére rendeztek, és amelynek az egész város részesévé vált. A veterán - találkozó napján ugyanis nemcsak az iskolát, az egész várost ellepték az újhelyben érettségizett diákok,

akik régi könyveikkel vonultak fel. Tulcsik Ferenc - aki nemcsak diákja, egy időben tanára is volt az iskolának - verset írt a nagy napra, amiben a hely szellemét jelenítette meg: a Rákócziak ősi földjén Kossuth Lajos nagy lelke töltötte el az itt tanulókat. Gondja volt rá, hogy a nyelvteremtő Kazinczyt, Szemere múzsásként faluját, és a várost körbe vevő bérceket is üdvözölje:

*Itt futostunk a kies berekben,
Víg, csapongó játszi kis seregben,
Itt tanultuk édes anyanyelvünk,
Serdült ifjakká is itten lettünk.
E drága föld adott nékünk tápot,
Legyen érte mindörökre áldott!
És amiért százszor áldja Isten,
Honszerelmünk itt született, itten.*

Az öreg épületben megtartott találkozók után legtöbbször a Zsóryomkán kötöttek ki, hiszen ott volt második otthonuk. Békebeli hely, igazi *tusculánium* volt az számukra, nemcsak nagy berugásaik okán, hanem mert ott születtek barátságaik, fogadalmak. Cserei József erről írott disztichonjait is lehozta a Zemplén:

*...a telt kancsó kimerül, szikrázik a jókedv,
felkacag a nevetés és tűnve a boldog idő.
Reánk borul a bűvös éj és úgy hallgatja mesénket,
száz meg ezer lángot gyújt fel örömtüzekül....*

A gyártelepi dal- és önképzőkör zászlószentelési ünnepe is az egész várost megmozgatta, hiszen az egyletek városában ez volt az első olyan társaság, ami nem vallási, hanem érdeklődés szerint szedte össze tagságát. A gyári vonószeneke, amit Lipcsey Tivadar zsidó tanító vezetett, már országos hírű volt, a zászlószentelés ennek lett az elismerése. Fejes Istvánt a polgármester kérte fel az ünnepi alkalomra szóló vers megírására, amiben a tiszteletes úr a béke zászlójának nevezte ki a gyáriak zászlóját, és versében pontosan kijelölte a feladatukat:

*Oltárt csak egyet ismer a magyar,
Egy tettet ismer, egy meséset, csodást:
E földet, amely ápol és eltakar,
S a honszerelmi önfeladást,
Rátok hagyták ezt a hon ősei,
Vegyétek át, ti munka hősei!
Föl, föl a zászlót! és a vér helyett
Csurogjon a verejték-áldozat,
Ész, kar hatalom, véső és ecset
Nyerjen a honnak új babérokat...*

Dókus Gyula volt az egyetlen, aki megkérdezte a tiszteletest, hogy ismeri-e az Internacionálét, de csak viccelt, hiszen egy percig sem hitte, hogy versében arra utalt volna. De a gyáriak jóvoltából a május elsejei majális itt is új tartalommal kezdett telitődni, még ha egyelőre csak gondtalan szórakozást jelentett lepényevéssel, zsákba futással, sörrrel, limonádéval leöntve.

Dongó Gyárfás Géza megszállottan kutatta az újhelyi történelemhez kapcsolódó forrásokat, de ő volt az is, aki a közelmúlt eseményeinek feljegyzését is szorgalmazta.

- Addig kell megtenni, amíg élnek a szemtanúk! - vallotta, és valahányszor összetalálkozott a tollforgató negyvennyolcasokkal, nekik szegezte a kérdést:

- Na, elkészült már a visszaemlékezésed?

Amikor megkapta Karsa Feri naplóját, azonnal megjelentette az Adalékokban, és ez lett a sorsa id. Bajusz József írásainak is, amiben az 1847-es szegénylegény-társulatról számolt be, meg arról a bravúrról, hogyan fogta el az áruló Belosits őrnagyot... Ezek a történetek közszájon forogtak eddig is, de leírva mégis másként hatottak, és amikor megjelentek, olyan nagy sikerük volt, hogy mindenki a folytatást kérte tőle. De az ügyvéd úr nem ért rá, mással foglalkozott: drámát írt Csapy Istvánról.... Ennek is az Adalékok volt az oka, mert Réthy Pali ott mutatta be Csicseri Ormos László A Szent-Vince hegyi klastrom elégése című novelláját, amihez Dongó Gyárfás szerkesztőként a következő megjegyzést fűzte:

Akinek költői talentuma van, az imént elbeszélte szomorú történetből nagyon hatásos tragédiát írhat. Minden kellék megvan a szomorú történetben, ami szükséges a tragédia írásához: királpárti-, ellenpárti-, ármány-szerelem, fényes lakodalom, éjjeli csata, apa ellen fellázadt fia, akinek halálra ítéltetése...s mindezek fölibe a történelmi háttér.

Mióta e sorokat elolvasta id. Bajusz József, nem tudott szabadulni a feladattól. Többször is átkocsizott fiaival Patakra, keresztül kasul bejárták a Szent Vince hegyet, azaz a Szemincét, ahol gyermekként maga is keresett aranyat, bekérezkedtek a Vöröstoronyba, a kazamatákba, megkeresték a Széldombon a klarissza zárda maradványait. A piaristáknál és a pataki kollégium könyvtárában egyedül bújta a könyveket, a középkori történelemmel ismerkedett. A népszínművek hatására kitalálta Pityu cigányt és Hanyót, a Pánkyak tót szolgádját. Pityu alakja előbb lett, hiszen kocsisáról, Sós Pityuról, fiai kedvencéről mintázta. Realista szemléletével megtalálta kiinduló pontjait, a többi a fantázia dolga.

Teljesen elvarázsolódott írás közben: saját világot teremtett magának, és amikor egy-egy résszel elkészült, Dókus Gyulával vitatta meg, akivel együtt játszottak a műkedvelő előadásokon. Gyula is megérezte a pataki hangulatokat, hiszen barátja nagy kedvvel részletezte a középkori Patak helyszínein játszódó eseményeket. Amikor a drámát Gyula elfogadhatónak ítélte, barátja társaságban is felolvasott belőle részleteket. Két évig dolgozott a nagy művön, már mindenki nagyon várta elkészültét. Landesmann Miksáék gyorsajtóján nyomatta ki, teljesen rájuk bízta a dolgot, már korábban is dolgoztatott velük, amikor gyászverseit a kezükbe adta. De bár ne tette volna most! Annyi hiba és félreértés került bele, hogy kedvét szegte. Egy ideig az elajándékozott példányokat próbálta korrigálni, de aztán ettől elment a kedve, csak úgy osztogatta azokat ismerőseinek. Szerencsére történetének nagy sikere lett, hiszen a XIV. századi változásokról, a kiskirályokról és Károly Róbert harcáról nem volt senkinek annyi tudása, mint neki, a szerelmi történetnek meg az asszonyok is szívesen bogozgatták a szálaikat.

A siker után aztán már ő sem a nyomdahiabákra gondolt, igaz, amikor elfogytak a példányok, nem akarta újra megjelentetni, pedig Landesmann jutányosan ajánlgatta azt. Mióta papírkereskedése tönkrement, valahogy nem sikerültek a dolgai. Bajusz nem adta ki, de amikor hírét vette, hogy Vörösmarty Mihály költő szobrának felállításához hozzájárulásokat várnak, a Magyar Király szálloda nagy ebédlőjében egyik délután az érdeklődőknek felolvasta művét. Előadása hiteles volt: a jambusok nála pompásan gördültek, szinte egyszemélyes színházként a szereplőket is megjelenítette. Néhányan megkísérelték rávenni, hogy hagyja életben Istvánt és Margitot, dehát Rómeó és Júlia történetét is az tette igazivá, hogy meghaltak, az ő szerelmeseinek sem juthatott élet. A kávéház tulajdonosától kapott pénzt, meg az elfogyasztott kávé és kuglóf túlfizetéséből befolyó összeget eljuttathatta a Vörösmarty szobor alapjába...

Németh Pali jól érezte magát Pesten. Nemcsak diák volt, gimnazistaként felküldött versei jóvoltából állást is talált magának a Kritikai Lapoknál, és élvezte önállóságát. Otthonról ugyan kiszámítottan jöttek a pénzküldemények, de kitelt belőle a hónapos szoba, és a házinéni egyszerű ebéddel is megkínálta. Az egyetemen jól mentek a dolgai, írásait meg soronként fizette a szerkesztője, aki verseket és krokikat íratott vele. Pali igyekezett úgy dolgozni, hogy minél hosszabbak legyenek azok, hogy az értük kapott dotációból elmelessen a kávéházakban tartott

összejövetelekre, ahol a hasonlóan gondolkodó fiatalokkal találkozhatott. Barátai vitték el a színházba is, ami nagy szenvedélyévé vált: ha csak tehetette, ott volt, ez lett pesti életének legnagyobb gyönyörűsége.

Újhelyben gyakran játszottak színtársulatok, de a fővárosi előadások mellett eltörpültek azok: beleszeretett a színházba. Hogy a színésznékbe nem, azt a színháznak köszönhette: ott megismerkedett Ilonkával. Először csak azt vette észre házi nénije színházi látcsövén, milyen széplány ül vele szemben, aztán azt is észrevette, hogy Shakespeare szavai megrikatták. Amikor egyik barátja bemutatta őket egymásnak, meghatottan csókolta kezét: Kolusinszky Ilonka szépsége felülmúlta mindenkiét, és kedvessége még annál is nagyobb volt.

Színházi szakember édesapja jóvoltából ülhetett végig minden előadást, gyakran találkoztak, és Pali szívesen pótolta ki szép társnője hiányos irodalmi ismereteit, és saját történeteivel is jól elszórakoztatta. Ilonka ez utóbbiakat jobban szerette, gyermeki képzeletét jobban megmozgatták és egész lényét merengővé tették. Néhány hónap múlva Pali az estélyükre is meghívást kapott. Ekkor már egymás után születtek az Ilonka versek, a virágok mellé abból is elvitt egyet:

*Mint tenger mélye, titkos szerelmem,
És mélyre zárva drága gyöngyei,
Hullámfalát vihar hiába csapja,
Ádáz orkán hiába döngeti.*

*Dacol viharral, mindhiába vágja
Hátát a zugó fergeteg,
A gyöngye lenn van őva a veszélytől,
Orkán dühe sem félemlíti meg.*

*És lenn maradna végkép a feneken,
De jó a buvár csellel, nesztelen:
Sok bús dalom a tenger drága gyöngyét
Felszínre hozza szép szerelmesen!*

Még néhányszor találkoztak a színházban, egyszer az újabb estélyen is, pedig már az elsőn kiderült, hogy nem illik bele ebbe a környezetbe: a pazarul berendezett lakás, a vendégkoszorú megmutatta azt a távolságot, ami elválasztotta szerelmétől. Aztán hirtelen mindennek vége lett: Ilonka egy rövid levélben tudatta, hogy szülei kérésére külföldre utazik, de hogy ez nem esik a kedvére, azt a levélbe rejtett kis virágszállal sejtetni engedte. Pali egy ideig minden nap elment a házukhoz, de csak a lesötétített ablakok fogadták: sem a tanulás, sem az írás nem ment, elmaradt barátaitól, hazautazott Újhelybe, hogy édesanyjának elpanaszolhasson bánatát.

Hazaérkezésének első pillanatában szembesült Budapest és Újhely különbségével. Apja büszkesége, az indóház, lepusztult, az udvarán patkányok szaladgáltak, kaftános és kócos emberek erőszakoskodtak, hogy kocsit szereznek neki. És a kocsik sem pesti konflisok: a göthös lovak, a szakadozott szerszámok, a kocsis ruhája egyformán elrettentette attól, hogy beleüljön bármelyikbe.

- Akkor inkább gyalog! - és végigbaktatott a fason, a Kossuth utcán, míg beért a főtérre, a házuk elé. Az első találkozás apja barátjával: Éhler Gyulával esett, akinek patikája ott volt mellettük.

- *Melchior!* - szólította tőle kapott gyermekkori becenevén - nincs kedved Újhelyben újságot írni? Megvettem a Zemplént!
- Mit tehetnék én abban Gyula bátyám?

- Sokat! Ketten le tudnánk főzni a konkurenciát! Most azonnal szükségem lenne egy verses prológra, amiben a Zemplén új arcát megmutatnád, és újhelyi ismerőseidre, hogy a hirdetésekre bennünket válasszanak!

Anyja az ajánlatot - amikor beszámolt róla - Krisztus útmutatásának tartotta, s lassan ő is belenyugodott, hiszen vizsgázni továbbra is feljárhat, és legalább édesanyja sem lesz annyira egyedül. Pesti szerkesztője sajnálkozva bocsátotta el azzal, hogy a Kritikai Lapok továbbra is várják írásait. Pali hálás volt neki, hiszen az itt töltött idő alatt észrevétlenül megtanította vele az újságírás alapjait, nem kell teljesen tudatlanul beállnia a Zemplénhez.

Ugyanebben az évben az újhelyi piarista gimnázium élére Kovács ev. János került, akit előző állomáshelyén, Szegeden a Dugonics Társaság tagjává választottak. Életének 60, szerzetesi életének 41., tanárkodásának 40. évében került Újhelybe, és irodalmi tevékenységét itt is folytatta. Azt kevesen tudták róla, hogy Majzik K. néven ő írja azokat a veretes disztichonokat a Zemplénbe, de amikor egy írásban Molnár Borbála és Csizi István levelezéséről beszámolt, a főispán személyesen látogatta meg a birodalmában. Nagynénjéről akkoriban sehol nem esett szó, csak a család őrizte emlékezetét, pedig Újhely első költőnője ő volt.

- Főtisztelendő úr ismeri nagynéném köteteit, vagy Csizi István könyvét?
- Nem, már amikor megjelent az írásom, akkor tudtam meg, hogy vannak olyanok.
- Akkor honnan van ez a tudása?
- Becsesebb forrásból: az itteni kéziratok között akadtam rá ezekre a kézzel másolt verses levelekre, micsoda kincs ez!

A folytatást a már pappá szentelt Pisti atya írta meg, a Zemplénben megjelenő cikkben összefoglalta az újhelyi költőnő emlékét. Pali néhány délután átvonatozott a pataki kollégium könyvtárába, és személyesen lapozgatta a Molnár Borbála könyveket. Írni akart az újhelyi költőnőről, de aztán letett róla: nem akarta barátja írását felülbírálni, kettejük kapcsolata fontosabb volt számára... De keze nyomát mégis ott hagyta a Molnár Borbála kötetben! Erős kényszert érzett, hogy ezzel a különleges poétriával való kapcsolatát rögzítse valamilyen formában, a Munkáji első kötetébe beleírta: *Tanulmányozta Németh Pál...*

Jól megvolt anyjával, nem kellett azon gondolkodnia, mit egyen, kivel mosasson: terület asztalkám várta minden nap és tiszta ruha. Azt ugyan csak visszatérve vette észre, hogy örökifjúnak tartott édesanyja megöregedett, de a kis cseléd lány kisegítette őket. Az újságban megjelenő Prológja nagy sikert aratott, meg divatot teremtett, hiszen Újhelyben az volt az első ilyen: a könnyen pergő sorok mindenki számára kézzelfoghatóvá tették, mire vállalkoztak. De Ilonkától ebben a régi környezetben sem volt könnyű megszabadulni, különös hangulatú versei továbbra is megszülettek:

*Elmenni innen messzi tájra,
Egy ismeretlen új világba,
Nem lennék álmok hallgatagja,
Vágyak betegje, gúny lovagja...*

Anyját gyakorta elkísérte Kassára, ahol nemcsak a dómban imádkoztak, a színházba is eljutottak. Az ottani előadások fellelkesítették.

- Gyula bátyám! Miért nem foglalkozunk a környékünkkel, mondjuk Kassával: közelebb van, mint Budapest, és nagyobb hatással van az életünkre!
- *Kedves Öcsém, a vidéki városok olvasói inkább érdeklődnek az iránt, hogy Budapesten melyik tót esett le az építési állványról, mint az iránt, hogy a szomszédos településen milyen kulturális mozgalmak keletkeztek.*
- De hát ebben akkor mi vagyunk a hibásak, csak meg kellene keresni a közös érdekszálakat, amelyek a régi kuruc város és a szépen fejlődő hegyaljai településünk között vannak!

- Legyen hát az új rovatod a Kassai levél, de azért ne hanyagold el a budapesti hírek begyűjtését se, íródjanak csak azok a budapesti levelek is...

Amikor a minisztériumi rendelet megszüntette a fő-, al és nagygymnázium besorolást, az újhelyi piaristáknak is át kellett állniuk a 8 osztályos tanítási rendre. A várost és a megyét pénzügyileg ez nehéz helyzet elé állította, de az új igazgató, dr. Ormándy Miklós és a vármegyei vezetők közösen intéztek felhívást az adakozásra, és a felajánlások nemcsak a vármegye elismert alakjaitól, hanem a köznép tagjaitól származtak, hiszen a város lakói - vallástól függetlenül - magukénak érezték az iskolát, ahova a piaristák eddig is mindenkit befogadtak.

Pali első Kassai levele természetesen a színházról szólt, és ő adott hírt arról, hogy megalakult ott a Kazinczy kör, ami tekintélyes irodalmi egyletté nőtte ki magát. Ennek aztán nemcsak hírértéke volt, az újhelyi fantáziát is megmozgatta: igaz, hogy a gyógyszerészek és orvosok egylete szervezett irodalmi előadásokat, de ha az itteni szellemi erőfeszítéseket összegeznék, többre juthatnának...Levelét Melchior néven, gyermekkor becenevén írta alá: Éhler Gyula jóvoltából ragadt rá az az anyai *királyfi* helyett, mellett: a háromkirályok egyikének bibliai hangulata akkor is megfogta, most meg jól jött. Másik álneve a Regán is erre hasonlított, hiszen a fény királyát jelentette. Egyik fárasztó napja után kitalálta a *Zajonghy Elemért*, amivel összefoglalta újságírói tevékenységét, de leggyakrabban csak nevének egy-két betűjével jelezte a cikkek alatt szerzői mivoltát, vagy sajátos kezdésével: a cím és a kifejtés között helyezte el a napi dátumot - ez aztán védjegyévé is vált. Újságíróként az idő fogságában élt, hiszen lapzártától lapzártáig tartott élete, de nem kell azt mindenkinek tudnia, hogy majdnem minden írás a lapban tőle származik.

Újhelyben az új köztemetőt a Cerkónak azon a részén nyitották meg, amit Handzsigónak neveztek az itteniek, ami egyszerre jelentette a városvéget és a jó kilátást: az ottani panoráma valóban különleges volt. A városban lévő felekezeti temetőket felszámolták, Némethék - Pali ügyességének köszönhetően - áthozták ide a család fejét, és a város a megbecsült halottaknak díszsírhelyet jelölt ki, hogy azok is velük maradjanak. Az első újratemetés Borúth Elemérnek jutott, emlékének a 75. születésnapján egy teljes Zemplén számot szenteltek. A család már nem élt a városban: festő fia ekkoriban a Táttra szerelmeseként már több időt töltött Tátraszéplakon, mint Újhelyben. Mivel Otillia asszony egyik lánya Kassára ment férjhez, a többiek Pesten éltek, e három hely között osztotta meg idejét Erre az alkalomra mindannyian hazatértek, és a feleség Borúth Elemér egyik festményét az akkor már tervbe vett múzeumnak ajándékozta. Újságírói működését Pali összegezte az újságban:

Borúthot, mint költőt nem lehet elfeledni, ha nem is divatos, hiszen az, ami örök, letöri előbb-utóbb a fel-emelkedését gátló bilincseket...

De hálátlanság, ha feledni hagynánk élete munkásságának ama részét, mely nekünk annál is inkább kell, hogy becses legyen, mert zempléni érdekű.

Olyan kevesen vannak, velünk szeretetben egyek, mely drága a rájuk való visszaemlékezésben.

A könyvnyomtatás feltalálásának évfordulójáról az orvosok és gyógyszerészek a vármegyei nagy teremben emlékeztek meg: Bajusz Józsefet kérték fel ünnepi előadónak. Mindenki nagy meglepetésére a város népszerű prókátora versbe szedte gondolatait, és azt olvasta fel nyitányként a publikumnak. Nagyon érdekesen összegezte az írás történetének fejlődését, de nem érte be ennyivel! A könyvek elterjedésének jótékony hatását az amerikai példával támasztotta alá, ahol Benjámín Franklin a könyv embere és G. Washington a kard mestere egy új világot valósított meg a szabadság révén. A végén szólt Gutenberg jelentőségéről:

*Amíg az elmfény elhalad,
Ameddig ér az ész, a gondolat,*

*Agyunkra tör, teremt, haladni kész,
Gutenberg-név - tudom - becsülve lépsz!*

A vers felolvasása után aztán lehetett kérdezni, s az igazi tudás akkor jött elő Bajusz Józsefből: órákig beszélt arról, hogyan írtak eleink, mire vésték, rótták a betűket. Még a rovásírásról is pontos ismeretei voltak.

- Mert az írás maga hozzájárult ahhoz, hogy a szó ne repüljön el. Aztán Gutenberg újszerű sokszorosítása révén ezek az ismeretek mindenkire eljuthattak. Minden, amit a világról tudhatunk, neki köszönhető: az itt elhangzottakat is azokból a könyvekből szedtem össze, amelyek a könyvnyomtatás jóvoltából lehetnek.

A Bajusz vers megjelent a Zemplénben, és az előadás értékét azok is megéreztek, akik nem lehettek azon jelen. Bajusz József új szerepre talált: holt tőkét, melyet az évek során felhalmozott olvasmányai jóvoltából, most végre elevenné tehetett. Minden alkalmat megragadott ehhez, és szerencsére az újhelyiek ekkor fogékonyak voltak erre: élvezte hallgatósága szeretetét.

Dókus Gyula nem volt szívbeteg: az ország és a vármegye békéjét veszélyeztető jelenségeket kórként kezelte, és igyekezett megakadályozni azok terjedését. Így tett 1898 elején is, amikor Nagyszombat, Kis- és Nagycigándon az egyesületek mintájára agrárszocialista szövetkezetek jöttek létre, akik kiáltványokkal a környező falvakat is csatlakozásra szólították. Dókus nem vezetett be ellenük statáriumot, mégis elérték, hogy Zemplénben ne terjedjen a vörös kór: irányításával a vármegyei tisztviselők békésen feloszlatták ezeket, csak a bodroközi homlok lett egyre felhősebb.

Erről keveset tudtak az újhelyiek, ők az adakozó Dókus Gyulát ismerték: neki köszönhették az első tenispályát, melyet aztán továbbiak követtek. De ez a gazdagok öröme lett, ezért id. Ambrózy Nándor javaslatára sakk-kör indult a Kossuth utcai Iparoskörben: versenyekkel csábították magukhoz a fiatalokat, és tömegmozgalommá tették azt. A kultúra ügye akkor lépett nagyot előre, amikor az Adalékok... új számai vármegyei segítséggel rendszeresen megjelenhettek: a Zemplén egyedülálló kiadványa országos hírnévre tett szert. Az egész Dongó Gyárfás család ezen munkálkodott: Jujóka és Mária javította a kéziratokat, apja-Géza írta és szerkesztette, fia-Géza meg illusztrálta azt. Csak a legfiatalabb fiút, Gyulát nem tudták ebbe bevonni, ő a lovak szerelmese volt, nem a betűké.

Parnói Molnár István 1901-ben leköszönt a főispánságról: 19 esztendő, csaknem két évtizedet töltött el ebben a tisztségében. A király a főrendiház örökös tagjává nevezte ki, és Szent István rendjellel tüntette ki. Igaz, csak a középkorral, de azzal sem sokan dicsekedhettek Zemplénben, pedig a Monarchia legnagyobb kitüntetését még Mária Terézia alapította. Molnár István a hozzá illő nyugalommal fogadta:

- Ez is olyan díj, mint ősöm nemesi előneve - buzgó szolgálatok elismerése, díjmentesen.

Publicum meritorum praemium - ahogy a neve mondja...

A vármegye nagy alakú képet festetett róla: az ősz hajú, bajszos, kis szakállú öregúr magyaros mentéjét és nadrágját ezüstgombos öv fogta össze, melyen kicsi díszkard függött, és nyakában ott viselte kiskeresztjét. A vármegye új főispánja az a Hadik Béla lett, aki 26 évesen a milléniumi bandériumban ott lovagolt Zemplén színeiben. Pazar fényvel és pompával iktatták be: a bankett lucullusi volt, ahol egymást érték a tóosztok. Az alaphangot Török József gróf, az ungi főispán adta meg:

- *Ez a fényes alkalom, úgy tetszik nekem, mint egy lakodalmi kép: a szép vármegyénk a mennyasszony, a kedves főispán a vőlegény, mi, szomszédos vármegyék vagyunk a tanúk, a mai díszközgyűlés az anyakönyv.*

Hadik főispán jó szónok volt, beköszöntője méltó volt ehhez, mert rövidre fogta, lesz még alkalma beszélni... Meg aztán az itteni helyzet egyáltalán nem volt rózsás: a kivándorlás a legjobban ezt a vidéket sújtotta, az évszázados szőlőkultúra nehezen tért magához, ezek

vegetáltak. És a baj soha nem járt egyedül: hivatalba lépésének első hetében az is kiderült, hogy a vármegye gyámpénztárát hűtlenül kezelték! Ellenfeleik azonnal meghurcolták Matolai Etele volt alispánt, Payzsoss Andor árvaszéki elnököt, Dongó Gyárfás Géza főszámvevőt, Schön Miksa gyámpénztári ellenőrt, akik hitetlenkedve álltak a támadások tüzeiben, míg Hadik Béla szigorú vizsgálata tisztára nem mosta őket.

Molnár István az öregek tanácsa révén továbbra is részese maradt Újhely életének, de nem volt mindig itt, sorra látogatta gyermekeit: Viktor és Leona családotól anyjuk pátriájában élt, Gizella maradt csak Pest közelében. Molnár István nagyon szerette a mintagazdasággá fejlesztett dánszentmiklósi birtokukat, ahol legfőbb hallgatósága az unokája volt, akit nagyapja már gyermekként zemplénivé formált. Az Osztrák Magyar Monarchia képekben című országos kiadványban ifj. Wekerle Sándor mutatta be Zemplén új arcát, amit a nagyapjának köszönhetett: a vasút és a dohánygyár jóvoltából iparosodó város lett Újhelyből. Szépségét, történetét érzelmekkel átszőtten jelenítette meg, hiszen gyermekkorát ő is ott töltötte:

Széphalomtól délre, egy fél óra járásnyira Zemplén vármegye közeli székhelyére, Sátoralja- Ujhelybe érkezünk. A gyakran megáradó, de nyáron át majdnem teljesen elapadó Ronyva patak folyik a város keleti hosszában, míg nyugaton a város házsorai mögött hármasszerű szép hegy emelkedik.. E csúcsok egyikéről, a táborigyűlések Sátor-hegyéről nyerte előnevét a város... utcái, melyet villany világít, különösen az egész városon végig húzódnak, járdákkal, szép faültetvényekkel ellátott Kazinczy utca, csinos vidéki várossá teszik.

Hogy a világ másként is megváltozott, az Matolai Etelenek is tudomására jutott: 1901-ben saját pártja léptette vissza a képviselő jelöltségtől. Ezen elgondolkodott, de döntésre csak egy év múlva jutott. Amikor a vármegyei pénztárak önállóságát is megszüntették, leköszönt az alispánságról. Hétszer választották meg arra a tisztségére, a 33 év alatt szerencsésen kiegyensúlyozta Dókus László, parnói Molnár István és Hadik András főispánokat. Az utolsó közgyűlésen – búcsúztatásán – ott voltak hívei, akikkel együtt járta be az útját: az Andrásyak, a Bajuszok, Fejes István, Dongó Gyárfás Géza, Schön Vilmos, és a többiek – azok az emberek, akik vele együtt fényesítették Zemplént. Természetesen nem fogadott el most sem semmilyen kitüntetést, akkor megígérték neki a közmegebecsülést, mint a közszolgálatban álló férfiak legszebb jutalmát, beírta azzal. De obsitos alispánként sem tétlenkedett: írt, tanácskozott, felszólt az öregek tanácsában, a közigazgatási bizottságban, ápolta a szabadságharcos hagyományokat és tovább színesítette a vármegyei életet. A Magyarország megyéit és városait feldolgozó országos kiadványban ő írta meg Zemplén 1815-1849 közötti történetét. Amikor gyengült a szeme világa, vele élő Ida húgának diktálta írásait, és neki öntötte ki szíve nagy bánatát:

- *Nem tudok, már, mint tudtam, az asszonyoknak szépet mondani. Igaz, már azok az asszonyok sem olyan szépek, mint voltak hajdanán...*

Matolai Etele helyére közfelkiáltással Dókus Gyulát választotta meg a megyei közgyűlés alispánnak. Kiváló történelemtudós lehetett volna belőle, különleges gyűjteménye volt a zempléni ásatásokban fellelt kincsekből, de a családi hagyományok folytatója lett. Bár Matolai tanítványának tartotta magát, ez a személyi változás nemzedékváltást is jelentett: vele a negyvennyolcasokétól eltérő, másféle stílus vette kezdetét Zemplénben.

Az új főispán is szívesen állt élére minden helyi kezdeményezésnek, kívánatosnak tartotta a civil szerveződésekét. A Kazinczy Kör megalakulásának napján megtelt a Magyar Király szálló nagy ebédlője, már nemcsak az orvosok és gyógyszerészek vonultak fel: ott voltak a piarista főgimnázium és a Carolineum tanárai, az ügyvédek, a bankok vezetői, a földbirtokosok és a feleségek, lányok is, hiszen ez a kör nemcsak a férfiakat hívta táborába. Ferenczy Elek doktor álmodta meg az egészséget, és hogy jól tette, a jelenlévők nagy száma azt igazolta. Császári és királyi kamarásként eleinte tudományos körrel ábrándozott, de a Hornyay testvérek rábeszélésték

a nyitásra, amivel mindannyian jobban járhatnak. Bajusz József maga szavalta el az alkalomra írott nyitóversét, amiben Rákóczi mondásával indította útjára a társaságot: *Concurrunt ut alant - azaz: összegyűltek és szárnyrakeltek, hogy*

*Mint a madár, az ég felé szálljunk,
És daloljunk mindig szabadon...*

- Józsikám, a legpontosabban fejezted ki versedben mindazt, amit el szeretnénk érni.
- *A közös szárnyalást, igaz? A magyar nyelv felemelése csakis úgy lehetséges, ha azt a mindennapokban is érvényesítjük.*
- Mi sok hangulatos estét éltünk át az orvosokkal és a gyógyszerészekkel, ezeket akarjuk itt is folytatni, de szélesebb keretben: nemcsak előadásokat, felolvasásokat tervezünk, hanem táncestélyeket, zenei és szavalóesteket, ahol a műkedvelők és a hivatásosok egyaránt megmutathatják magukat.
- Kell egy hely Újhelybe is, ahol szellemi dolgokról esik szó, ahol könyveket lehet forgatni, tudományos dolgokról és a mindennapokról lehet beszélgetni, vagy meg lehet hallgatni egy zongoraművet, meg lehet nézni egy festményt, és ahol nem vonulnak külön a férfiak és nők, hanem a közös tevékenységben közös ismeretekre tehetnek szert.
- Majd irodalmi és egyéb pályázatokat is ki fogunk írni a legfiatalabbaknak, hiszen ott kell elkezdni ezek megszerettetését.

Már ekkor megalakultak a választmányok: az irodalom és történelem mellett képzőművészeti, műipari, zenészet és színészet osztálya lett, melyek élére nemcsak hozzáértőket, hanem jó szervezőket is választottak. Németh Pali részletes ismertetőt írt róluk a Zemplénben, bár keserű volt a szájíze: meg sem említődött, hogy a kassai példát ő szállította, de az még jobban bántotta, hogy költőként nem, csak hírvivőként számoltak vele...

A Kazinczy Kör első rendezvényén látta vendégül Zemplén híres fiát, a zongoraművészé váló Tarnay Lojzot, akit annak idején Németh Zsófi néni indított el zenei pályáján. A vármegyeháza nagyterme zsúfolásig megtelt az érdeklődőkkel, hiszen ez volt a kör első házi estélye. Pali szívesen elengedte volna Matolai apó felolvasását és Farkas Andor szavalatát is, mert Lojzi úgy játszotta Chopin és Liszt darabjait, amit vég nélkül tudott volna hallgatni. Az újhelyieket tanítani kellene a zenehallgatásra, hiszen előadás közben mászkáltak és beszélgettek, a tételek közti szünetekbe beletapsoltak. A zenét azért ők is élvezték: Liszt Magyar rapszodiája után csaknem szétverték a nagytermet lelkesedésükben. És amikor Lojzi saját szerzeményeit kezdte játszani, lelkesedésük még jobban fokozódott: a Van egy dalom, sosem zongorázom című darabját többször megismételtették vele. A koncertet viharos ünneplés követte, két hatalmas csokorral is köszöntötték az ifjú zongoristát a vármegye és a zempléni asszonyok nevében. Ekkor azonban Lojzi mindenki meglepetésére előhúzott valahonnan egy kis bukétát, hátrament a terem végében, az erkély alatt szerényen megbúvó Zsófi nénihez, és megköszöntötte őt. Az értékes lélek ilyen: a hálát is fontosnak tartja. A kör ezután bátrabban hívott meg zenészeket estélyeire, kiderült, hogy vannak olyanok, akik nemcsak az opretteket és nótákat kedvelik, és az előadók aztán lassan megtanították a zene élvezetére az újhelyieket is...

Németh Palinak újhelyi újságíróként a színház lett a kedvenc témája. A kassai Komjáthy János társulatát személyesen ismerte, és amikor Újhelyben is felvállalták a szezont, minden eszközt bevetett, hogy a nézőket mozgósítsa: ismertette a repertoár darabjait és egyféle színházi kritikát akart teremteni az újságban.

- No, no, öcsém - szólt rá a főszerkesztő - lassan a testtel! Nincs ingyen reklám a Zemplénben!
- Barátom - kérte Komjáthy János - ne keménykedj! Az egyes darabok nem egyforma szintűek, ha rossz kritikát írsz az előadásokról, nem lesz közönségünk, és csődbe megyünk...

Szóval ez a nagyon bonyolult színházi világ lett a kedvence, mert rájött: a vidéki színházak a nemzet ügye, a tradíciókat ez segítheti megerősödni. Amikor Széll Kálmán felemelte a vidéki színházak szubvencióját, örömmel köszöntötte és megfogalmazta küldetésüket: legyenek a magyar szellem védelmezői a vidéki színházak, ne másolják szolgálai a fővárosi példát. Ebbe az írásába sokan belekötöttek, mire az újságírói morálról írott cikkével válaszolt:

Embernek lenni nem bűn! És épp az újságíró, ki a napi krónikák porondján küzd, kit nem vakít el az önbálványozás, van leginkább kiszolgáltatva a konkra éhes tömegnek. Az erő, a férfias komolyság, az igazi buzgóság őrzi meg a küzdelmek hevében, az élet hullámainak torlaszai között a tragikomikus végcéltól. Mert apró, alacsony érdekek kielégítése megszenteltségteleníti a sajtó tisztaságát, és aláhanyatlík majd az álpróféta az emberbaráti közöny habjaiba.

Sok időt töltött a Zemplén szerkesztőségében, ami a házuk szomszédságában volt, az évek múlásával egyre többen szorongtak a radakciónak nevezett szobáscskában. Anyja viccesen felajánlotta neki, hogy költözzön oda, hiszen mindig ott ül, de egy ágy nem fért volna már be: a hatalmas vaskályha és az íróasztalok kitöltötték ott minden helyet. Hogy a lap népszerű volt a városban, abban nagy része volt neki is.

Legnehezebbnek a heti krónika megírása bizonyult, hiszen a kisvárosban nem estek szenzációk. De kiizzadta őket mindig időre, ez is benne volt a szerződésében és népszerűségét is fokozta: némelyiket gyakorta visszahallotta ismerősöktől és ismeretlenektől egyaránt. Sokáig emlékezett első megbízatásainak egyikére: Révész Imre bácsi próbabájljáról kellett volna megemlékeznie, de a rövid hírből krónika lett, hiszen gyermekkori emlékeit hozták vissza az ott átéltek. Imre bácsi tánciskolájában semmi nem változott azóta, hogy ők voltak ifjak és bohók: újból feléledt benne az *első görbe nap* forró hangulata, és örömmel fürdette meg a lelkét a fiatalság sugárözönében. Pedig már nem ő táncolta kis csattos cipőben a francia gavottot, nem az ő táncospárja csattogtatta a kasztanyetát, és a Róza kisasszony csokrából hajdan kihullott és féltőn babusgatott levéldarab is az enyészete már régen. De élvezettel nézte végig a táncvizsgát, újra megérezte az ifjúság varázsos bimbófakadását, és lelkében úgy viselkedett, mint azok a fiatal urak, akik a mostani próbabál királynőjét ünnepelték. Saját ifjúságával többször is találkozott újságírói munkájában, de talán egyik sem volt rá ilyen elementáris hatással, mint ez a táncvizsga.

Szüksége volt az ilyen élményekre, hiszen a napi politika, az újhelyi újságok közötti harcok gyakorta tették nehezzé az életét. Amikor a választások után a Buza Barna pártja petícióval megtámadta Dókus Gyula győzelmét, Meczner Gyula választási elnököt a Curia elé citálták, hogy a választási csalás bebizonyosodjék. Pali nem kedvelte Buza Barnát sem politikusként, sem magánemberként. Amikor a bíróság tisztára mosta a meggyanusítottakat, emlékeztette is választási ígéretére, aki emiatt lovagias elégtételt kért tőle. Nem párbajozott, ezt még ifjú korában megígérte anyjának, de megkereste azt az alkalmat, ahol a maga fegyverével visszavághat.

Amikor a Kazinczy Kör estélyén Buza Barna az újhelyi virágos erkélyekről elmélkedett, ő is belelkésedett, csak akkor ment el a kedve, amikor az előadó háza felé járva nem talált egyetlen szál virágot sem az erkélyén. *Vizet prédikált, s bort ivott* - írta le versében, amivel aztán megtépázta kissé a pártvezér tekintélyét. Az újhelyi korzó színtere a Kazinczy utcán volt, igaz, nem is volt az igazi korzó, Pali írt is róla a Zemplénben, de nem érte el, hogy a város padokat helyezzen el ott.

Az úri fiatalság és a Zemplén újságírói a Jarcsó cukrászda saletlijében, vagy az idősebbik Rein István cukrászoltjában tanyáztak. Aszfaltjárda nem volt itt, úgyhogy az előkelő ifjú hölgyeknek hosszú szoknyájukat ugyancsak fel kellett emelni, hogy esős időben a tócsákat ne söpörjék fel. Az így kivillanó bokák aztán a saletli majomszigetének *esztétikai kívánalmait* is kielégítették. Az utca másik oldalon találkoztak a kimenős cselédlányok a bakákkal, nekik nem

tellett a cukrászdára, de egy-egy séta erejéig emberi kapcsolatokat találtak, amelyet örömök és tragédiák egyaránt kísértek.

Ekkorra a szegényebbek körében is megerősödött a kulturális igény: a Polgári Olvasókör és a gyártelepi dalárda műkedvelő előadásokat tartott, melyben id. Bajusz József segítette őket: ezek bevételét az árvaháznak, vagy egyéb jótékonyági célra ajánlották, csak a játék öröme maradt az övék. Botrány csak egyszer volt, amikor a Kazinczy Kör estélyén az iparos ifjak Szomaházy István népszínművét, A segédjuhász címűt mutatták be: mivel annak néhány mondata sértő volt a zsidókra, előadás közben többen eltávoztak. Nagy szenzáció volt a dohánygyári munkásnők tambura zenekara, olyan sikerük volt, hogy néhányszor térzenére is vállalkoztak a Vas Mancsi szobor mellett, de nem lett belőle rendszer, arról férjeik, apáik gondoskodtak.

Németh Pali a redakcióban töltötte ideje javát, utána barátaival bejárta a kocsmákat, amikből volt vagy száz a városban, és sok poharat emeltek meg, míg eljutottak a Hecske tetejéről a Cerkóra, vagy a Palotás utcától a Zsólyomkára. Ezek a mulatozások alkalmat adtak Ilonka felejtésére is, igaz, ebben az újhelyi lányoknak is részük volt, hiszen a fiatalember rendkívül népszerű volt köreikben. Az Ilonka versek mégis születtek továbbra is, mert nem a személyre, hanem az azt kísérő érzésre volt szüksége. Bujdosó néven adta közre a verseket, de mindenki tudta, hogy ő a szerző. Roboz Hugó barátja addig unszolta, amíg összerendezte azokat, de pénz nem volt a kötet megjelentetésére. Gyula bácsi ekkor felajánlotta, hogy tegyen közzé a Zemplénben egy előfizetési felhívást, s láss csodát: csak úgy jöttek az előfizetők. Köszönhető volt ez a felhívás újszerű hangjának, amiben a költői öntudat, az önkritika és a kitérülködés addig ismeretlen módon keveredett:

Új könyvet írtam, kiadom. A jó Isten a magmondhatója, hogy miképp lett az itt-ott megjelent, lapokban szétrészelt versekből teljes egész: önálló kötet?! Ahogy múltak a napok, úgy gyűltek a versek, és ime: én nem tartok meg magamnak egyet sem belőlük: szétrküldöm, hátha az emberi szivekbe sodorja be őket valami jóisten-kormányozta fuvallat.

Ennyit akartam írni a készülő kötet verseinek prológjaként, s talán ennyit sem érdemelnek, hiszen úgy is tudom, hogy azokkal én epigon-hatást előidézni nem fogok. De máskülönb is döreség lenne a vágy, magaménak mondani a világot: azt azonban tudom, érzem, hogy fogok akadni szivekre ebben a szűkebb páttriában, a melyek dalomnak egy-egy ütemében az én szívem dobogásával együtt lüktetnek össze.

De miként is legyen az én igyekezetem azokat a verseket öntetni ólom betűk soraiba, amelyek legerősebben viharzottak át a lelkemen. Nem fűzők a kötethez nagy reményeket, de azt önbizalommal mondhatom, hogy az olvasó fog talán találni a dalaim között olyanokat, melyeknek meg fogja csapni szívé a melege, ha már nem is perzselheti meg a szívet a lángja... bizom a közönégben, felette szives bizalmát tőlem eddig sem tagadta meg, hogy lehetővé fogja tenni ígéretem beváltását. Fogadja oly rokonszenvvel a második kötetet, amely bizalommal várta az elsőt.

Az Ilonka dalok akkor értek verseskötetté, amikor már nem kötötte őt gúzsba ez a szerelem. A kiadvány gyorsan el is fogyott, de csak az újhelyiek olvasták, országos híre nem lett e verseknek. Arra jó volt, hogy kibeszélje magából ezt a megkötöződést, nem többre, hiszen ennél jobb verseket tud ő írni, de azok iránt még annyi érdeklődés sincs, mint amennyi a szerelmes verseket kíséri. A kötetnek volt még egy hozadéka: Bajusz bátyjával újból megerősödött a kapcsolata.

Id. Bajusz József úgy tekintett Németh Palira, mint akiből ő csinált költőt, most az ő szeme látta meg a továbblépés lehetőségét is:

- Tárcákat kellene írnod, érdekes történeteket, olyan hangon, ahogy ezt a felhívást készítetted!
- Bátyám, a napi munkám mellett, mikor?!
- Nem tudom, de azt igen, hogy van valami a stílusodban, ami újszerű, egyedi - ezt kellene kihasználnod...

Így született meg a Jellemelek című novellája, Zajonghy Elemér névvel megjelentette a Zemplénben, amit Bajusz bátyja hümmögve fogadott, nem egészen olyanra gondolt. A folytatásra nem került sor, sem ideje, sem kedve nem volt hozzá, a napi robot kioltotta belőle a közlésvágyat és az alkotás kényszerét.

Bajusz József költői hírét igazán a baráti versek terjesztették, pedig eleinte valami átok ült rajta: nem is mert már senkinek írni, mert mire elkészült a betegvigasztaló, meghalt az, akinek szánta. Így járt a Kazinczy körből megismert Bartók Lajossal, így a *turista* társ Horváth József vármegyei árvaszéki elnökkel. Utóbbi fiatalember volt, de egyedül élt, nem segítette a család ereje. Az ő példáját látva fiainak is mindig mondta, hogy ne maradjanak egyedül, mert akkor csak félig élhetnek! Jó dolog legénykedni, de az az erőt is sorvasztja: ez a szegény fiú a sötét szobájában csak a halállal társalaghatott, nem az élettel.

Szófogadó gyermekei voltak, szépen bővülő családjuk azt mutatta. Ahogy átléptek az új évszázadba, a negyvennyolcasok is egyre fogytak. Id. Bajusz József sem volt már nagy erőben, de teljesítette a felkéréseket, a hazafias búcsúztatókat vármegye szerte rá bízták. Futó Sándor bőcsi lelkészt még csak szívből jövő szavakkal indította utolsó útjára, de amikor Bakó Béla meghalt, újabb Bajusz vers született. Erre az időre esett az a felismerése, hogy verseivel nemcsak tudását terjesztheti, hanem az általa megélt eseményeket is népszerűsítheti, amelyekről egyre nyiltabban lehetett vallani. Barátja Württemberg huszár volt, akik Galíciából - tisztlejük nélkül - hegyen-völgyön, árkon-bokron keresztül jöttek haza Kossuth hívó szavára:

*Rohant az ezred, ...győzött mindenütt,
Ellene ellen soha meg sem állott,
Halomra dőlt, eltűnt, futott, feküdt,*

*Mikor ily négykarú huszárezred
Rohamra indult, a föld reszketett.
Nem bírt veletek forgószél, fergeteg
Együtt rohanni, nézte ezeket.*

Negyvennyolc emlékének megidézését jelentette Lengyel Endre újhelyi főorvos 50 éves jubileumi ünnepe is, aki diplomája átvétele előtt a bodrogkeresztúri csatában életmentő tevékenységével avatta magát doktorrá. Bajusz új feladatot talált ezzel magának, és versei ezért is váltak egyre népszerűbbé. Már nem is érte be azzal, hogy baráti körben beszélhetett valamiről, ha verset kértek tőle, meglódukt a fantáziája és ismereteit is beleszötte az aktualitásba. S azzal, hogy a verseket szép orgánusán, ragyogó színészi készségével saját maga adta elő, hatalmas rajongói tábor szerzett magának, akik a 90 sorból álló verset is türelemmel viselték el.

Ha a császári szembenállás miatt Rákócziért nem lelkesedhetett az egész ország, azt nem tilthatta meg senki a zemplénieknek, hogy Kossuth emlékét méltóképpen megünnepeljék. Születésének centenáriumán az alaphangot Németh Pali verse adta meg a Zemplénben:

*Mi történt ma? új korszakba léptünk,
ma született Kossuth százada!
Leszállt a Messiás az égből,
Magsajnálta Isten e hazát...*

Az ünnepség nyitányaként az iskoláját, a piarista főgimnáziumot megjelölték márványtáblával. A képviselő testület a Monokra vezető utat Kossuthról nevezte el és ekkor hangzott el először, hogy szobrot kellene emelni a nagy hazafinak. Hatalmas szervezkedés indult, mert sem a vármegyének, sem a városnak nem volt erre pénze, de a jóakarató emberek összeadhatják az összeget. Matolai alispán és id. Bajusz József lett ennek a lelke, zsebükben mindig ott lapult az előfizetési ív, amelyen azonban lassan nőttek a nevek.

- Ha még ez sem mozgatja meg őket, akkor mit tegyünk? - kérdezte csodálkozva Matolai.

- Barátom- mondta Bajusz Józsi - te még mindig nem ismered a magyar embert! Nem szívesen mecénáskodik, de a hasára nem sajnál semmilyen összeget kiadni!

Így hát közebédeket, közvacsorákat szerveztek, ahol gavalléros túlfizetések történtek, ami a szoboralapot növelte. Bajusz Józsi egy színházi előadást is megálmodott a vármegyeháza nagytermébe. Herczeg Ferenc Ocskay brigadéros című művét a vármegyei alkalmazottakból regrutálódott műkedvelő színészek mutatták be, fiai és barátai is köztük voltak. A szövegtanulás és a próba közti időszakot a díszlet és a ruha kitalálása töltötte ki, előkerültek a ládák mélyéről a magyaros menték és dolmányok, az ifjak boldogan öltötték magukra, azok kedvéért még néhány mondat megtanulására is hajlandók voltak.

Az évfordulóra így sem jött össze a pénz a szoborra, de újhelyiesen megadták a módját ennek az ünnepnek. Márványtábla került az egykori Rozgonyi-házra is, amiben hajdan Kossuth lakott, majd mindannyian átvonultak a színházba, ahol a városi dalárda negyvennyolcas dalai után Matolai Etele elevenítette fel személyes élményeit barátjáról. Emlékeztetőül Kossuth szavait idézte:

*Az én nevem óramutató: jelzi az időt, melynek
jönni kell, ha a magyar nemzet számára még tar-
tottak föl jövőt a végzetek: annak a jövőnek ne-
ve szabad haza, Magyarország!*

Ezután ifjúi hévvel és lelkesedéssel id. Bajusz József adta elő Kossuth tiszteletére írott versét. Még a légy zümmögését is meg lehetett hallani, amikor a színpadra lépett:

*Mint a jó gyermekek
Szüleik emlékét,
Ünnepeljük mi is
Kossuth születését.*

*Ama nagy napokban
Minket ő teremtett,
Az ő lángszavára
Ragadtunk mi fegyvert.*

Szavai nyomán a hallgatóság előtt megelevenedett a kétfejű sas és a turulmadár harca, amibe minden oldalról vércsék kapcsolódtak be, akik az ezer sebből vérző turult akarták elpusztítani. Néhányan aggódalmasan pislogtak a könnyen megfejthető jelképeket hallva, de a teremben jelenlévő negyvennyolcasok szeméből csorgott a könny: Bajusz szavai a csaták vad viharát idézték meg számukra. Ezen könnyeket bajtársuk a büszkeség érzésével törölte le:

*E nagy lélek Kossuth
Megyénkben született.
Világtörténelem!
Mi adtuk őt neked!*

*A kis Monok szülte,
Újhely, Sáropatak
Ti neveltétek őt
Naggyá a magyarnak!*

Költői sorokkal idézte meg a kolera idején a lázadókat szavakkal lecsillapító kolerabiztost, akinek

*Bűbájos beszéde
- Mint Neptun a tengert -
Elnémítva bennök
A fellázadt embert!*

Kossuth a vármegye nagytermében elmondott szónoklatai révén egyre magasabbra emelkedett, nem is emelkedett,

*Nem! Nem! őt ragadták!
E szellem óriást
Az egek vonzották!*

De Ikarusz lett belőle: közel repült a Naphoz és elégtek szárnyai, ám Bajusz József még a veszteségben is meglátta a győzelem lehetőségét:

*De az eszme maga - -
Oh az el nem égett!
Mert az szivünkben
Mélyen el van rejtve...
Azt a mi bánatunk
S a remény befedte!*

A színházban a megterített asztalok mellett mindenki úgy érezte, hogy Kossuth örököse pusztán újhelyisége révén. Óriási taps követte Bajusz szavát, a helybeli énekkar fellépését. Ezután a Magyar Király szálló pincérei gyorsan körbehordták a közebéd ünnepi orjalevesét, és a disznótorost, melyet friss kenyérral és savanyúsággal tálaltak. A színpadon hangoltak a cigányok, egymás után hangoztak el a tósztok a 100 éves Kossuth Lajos tiszteletére: neves fiában saját magát ünnepelte Zemplén.

Ez a közebéd is hozott túlfizetést a szoboralap javára, és az esti bálon felvonultak a megye szépei, meg az elsőbálosok, akiket ez a magasztos alkalom indított el felnőtt életük útján. Talán egyedül Németh Pali érezte erőltetettnek és kiürültnek ezt az újhelyi ünneplést, a napi krónikájában hangot is adott véleményének. Először fordult szembe az újhelyi hagyományokkal, amihez nagy bátorság kellett, de egyelőre még kódolta azt

:

*Mi szertehordja Kossuth nevét
Nem hatja meg, alig hevíti lánggra,
Hisz ünnepelni oly szokott dolog,
Hisz annyi fájó fény közt épen a lidércfény
Mely kél, kápráztat, s aztán ellobog.*

A parnói kastély pusztulásának hírért az ottaniak hozták meg Molnár Istvánnak, ami ekkor már az Andrásnyak kezén volt: így is belefájdult a szíve, hiszen valamikor az atyja építette azt újjá, testvéreivel mind a hárman ott születtek. Andrásny Manó utazásai közben összegyűjtött, és ott tárolt különleges kincseit már többször megcsodálta, a tűzvész azokat pocsékolta meg. A

család néhány nappal a tűzvész előtt ment át Bethlérre, és a váratlanul felcsapó lángok elől a szolgák próbálták menteni a menthetőt. Sok mindent lehurcoltak az udvarra, de így is nagy volt a kár: évszázados bútorok és képek semmisültek meg, amelyek miatt még a harcedzett katona is elmorzsolgott néhány könnycseppet.

- És a Hunyadi ágyúkkal mi lett? Manó gróf a bécsi hadikincstárból udvarolta ki azokat!
- Megmaradtak a teraszon, ott nem volt a tűznek ereje. Túléltek a törököket, ez a kis tűzvész nem árthatott nekik.

Manó gróf újjáépítette a kastélyt, Molnár István mégsem ment el többet Parnóra, ott belül mélyen megérintette ez a veszteség ...

Egyik este a Rein cukrászdában beszélgető baráti körből indult haza Pali, amikor a sötétből hirtelen ott termett a Felsőmagyarországi Hírlap szerkesztője, Landesmann Miksa és rátámadt:

- *Ha maga engemet még egyszer ki fogja figurázni az újságban, fel fogok magát pofozni!*
- Uram, nem értem a szavait, ismétlje meg, kérem!
- *Akassza fel magát* - volt a válasz, és egyik naplóverse miatt nemcsak őt, de az újság szerkesztőjét is feljelentette nyomtatvány útján elkövetett rágalmozás és becsületsértés vádjával. Amikor a bíróság felmentette őket, Pali újabb naplóverse visszavágós lett:

*Megverselem kétszázhuszszor
Hogyha egyszer nem elég,
S nem törődöm, mit kiáltoz
Én felém a csőcselék.
Hogyha itt-ott szennyes tényre,
Kérkedésre akadok,
Irok: bárha csürhe népség
Százszor inzultálni fog.*

De ekkor Landesmann már a személyeskedéstől sem riadt vissza: újságja következő számában lehozta, mennyi pénzt kap írásaiért az újságjától Németh Pál. Ezt már mások is övön aluli ütésnek látták, egyik nap, amikor bement a redakcióba, íróasztalán gyönyörű Marschall-rózsákat talált, valaki ezzel akarta megvigasztalni. Az igazgatótanács maga is megsokallotta ezt: a Felsőmagyarországi Hírlapot Matolai Etelére bízta, Miksa pedig meghátrált: a nyomdájában lelt menedékre.

Hogy az itteniek körében egyre népszerűbbé vált a Zemplén, abban nagy része volt Palinak: a legapróbb hírt is úgy ki tudta színezní, hogy élmény volt az olvasása. A szőlőskei gyilkosság nem volt külön a többinél: szerelemfáltásból összeverekedett két legény, előkerült a bicska, most az egyik halott, a másik meg az újhelyi börtönben várja az ítéletét. Pali leírásában mégsem csak a rendőrségi hír lett az esetből: kis történetet kerekített köréje, melyből a falu és a város erkölcsiségének különbsége is kiderült.

Máté Anna úgy érkezett meg Újhelybe fia temetésére, hogy jószerével azt sem tudta, hol jár. Szerencse, hogy a tanító úr elkísérte őt Ungvárról, hiszen ki sem igazodott volna egy idegen településen. Még mindig nem értette, hogyan is történhetett ez! A fiát elvitték a Délvidékre egy hadgyakorlatra, de haza már nem jött: Olaszi és Keresztúr között kihajolt a vonatból, egy vasdorongba beütötte a fejét és halálos sebbel, eszméletlenül terült el. Újhelyben halt meg a kórház egyik szobájában, s most itt áll a koporsója mellett, egy idegen helyen. Milyen együttérzőek az itteniek: végigállták a temetést, és a végén még hozzá is odamentek. A hazafelé tartó vonaton a tanító az újhelyi újságot böngészte, benne volt egy írás a Máté Anna történetéről. Hát ezért voltak olyan sokan a fia búcsúzásán! Áldja meg az Isten Németh Pált.

A Kossuth szoborra való gyűjtés olyan jól haladt, hogy a vármegyei közgyűlésen már elhelyezésének helye került napirendre. Fejes István a kulturális bizottság vezetőjeként váratlan ötlettel állt elő:

- *Tisztelt bizottság! Ha Újhely Kossuth emlékét méltóképpen akarja megőrizni, a szobrot csakis a főtéren állíthatja fel. Egyetlen méltó helye ott lenne, ahol annak idején lecsillapította a lázadókat.*

- *De az az inszurgens emlékmű helye, amit nem lehet elmozdítani - kiabált közbe izgatottan Bajusz József, a szoborügyi bizottság legaktívabb tagja, de Dókus Gyula elnökként csendre intette barátját, és a tiszteletes folytathatta mondandóját:*

- *Az inszurgens emlékmű ma már csak romja régi dicsőségének, át kellene gondolnunk a térnek az állapotát. Ha az obeliszk átkerül a templom másik oldalára, itt is rendet tehetnénk, és a Kossuth szoborcsoport méltó dísze lehetne városunknak.*

- *Tisztelt Bizottság! Ez a javaslat elfogadhatatlan, mert kegyeletsértő. A mi eleink jó hazafiként lóra pattantak akkor, amikor bajban volt a haza. Barkóczy kapitányék ott a messzi Győr alatt a zempléni virtust mutatták meg, és ezt a dicsőséget nem lehet 76 év múlva megsemmisíteni! Gondoljátok meg Barátaim, ha mi ott nem állunk csatarendbe, milyen világ köszöntött volna ránk: a franciák felszabadítottak volna az osztrák járómból, aztán amikor Napóleon társult velük, ők is a nyakunkra ültek volna - mondta egy szuszra Bajusz József.*

- *A győri csata nem dicsőség - próbált meg érvelni Fejes István - hanem megfutamodás volt, Te is ismered Petőfi versét!*

- *De Zemlén az emlékkövel nem a vereséget, hanem azt a virtust ünnepelte, ami a nemeseinket odavitte. Petőfi kétszer is járt Újhelyben, és nem akadt senki, aki ezt elmondhatta volna neki?*

- *Ne térjünk el a tárgytól, most nem a nemesi felkelésről, hanem az inszurgens emlékműről van szó... Ha felállítjuk a Kossuth szobrot, annak a legjobb helyre kell kerülnie, hiszen míg világ a világ, onnan vigyázza majd az időt. Kossuth apánkat pedig nem kell összehasonlítani az inszurgensekkel!*

- *Itt most nem arról van szó, hogy kit hogyan ítélünk meg, vagy hogy kinek volt igaza, hanem csak arról, hogyan nézzen ki a főterünk...*

A teremben felbolydult mindenki, egymásnak kiabáltak, egymást fenyegették, még a személyeskedéstől sem riadtak vissza abban a felforrósodott hangulatban, amikor az elnök szavazást rendelt el: áthelyezzék, vagy se az emlékművet?! Az eredmény Bajusz Józsefet igazolta, de úgy oszlottak szét, hogy a Kossuth szobor elhelyezésének ügyében sem sikerült dűlőre jutni. Bajusz József másnap a Zemlénben hosszú versben, érzelmek alapján foglalta össze érveit, amivel ez a vita kikerült a bizottságból a városiak körébe és megosztotta azokat. Fejes István sem volt rest: okosan érvelve magyarázta el mindenkinek, hogy itt nem az inszurgensekhez való viszonyunk a lényeg, hanem a jövőbeli Újhely képe, így aztán a következő gyűlés nagy többséggel elfogadta a tér átrendezését. Csak Bajusz József nem tudott ebbe belenyugodni, azon a napon, amikor az inszurgensek obeliszkjét áttelepítették, gyászszalagot viselt a ruháján.

Amikor Schönbrunn Náthán meg akarta a nevét magyarosítani, Dongó Gyárfás Géza segítségét kérte. A belügyminiszterhez beadott kérvény nyomán így lett belőle Szépkúti Nándor, és amikor egy év múlva megszületett első gyermekük, Miklós, őt már ezen a néven vették lajstromba. A névmagyarosítás nem zsidósága eltüntetését jelentette Náthán-Nándornak, belsejéből fakadt ez a vágya: magyaros érzelmeit ezzel akarta kifejezni. Sándorka megszületése után nem sokkal aztán az egész család felkerekedett: Szegedre költöztek, mert a család másik ága ott talált jó megélhetésre, amiből ők is részesedhettek. Dongó Gyárfás nehezen búcsúzott barátjától, sokat tanult tőle, az Adalékok... munkáiban pótolhatatlannak tartotta őt, de visszatartani nem tudta.

A diétán csak tusakodóként emlegetett zempléniek egyszer csak azzal álltak elő, hogy Rákóczi születésének 200. évfordulójára az országgyűlés vonja vissza azt a törvényt, ami a fejedelmet hazaárulónak bélyegezte. Ez a javaslat már nem maradt Pozsony titka, a lapok felkapták, megírták és országos figyelem támadt Rákóczi körül. Id. Bajusz József a Zemplén hasábjai verssel üzent Rákóczi szellemének:

*Ébredj!...bűnös hazád
Lelkiösmérete
Belátja a hibát.*

.....
*A gyászlapot, a törvényt
A melyyel nagy neved'
Megszégyenítették
Kitépi nemzeted...*

- Józsi, korán örülsz - hűtötte le lelkesedését Matolai Etele - Rákóczi elfogadására a legfelső körben nincs még meg az akarat!
- De van-e a Cum Deo Pro Patria et Libertate kívánságnál szebb vagy jobb?
- Nekem nincs, de uralkodónk vonakodik, I. Lipót törvénye számára még mindig parancs. Most, hogy már nincs mellette csodálatos Erzsébet királynénk, a jószelleme, nem is fog engedni!
- De hát mi, kuruc magyarok, miért engedjük ezt? A védelmező kezet megmarni a legnagyobb bűn, és mi mindig ezt tesszük.
- A szabadságvágy ott van a magyarokban, amíg él az utolsó magyar, ez meg is marad, de a reálpolitika gyakran felülírja a vágyakat...
- Ettől a szégyenünk nem lesz kisebb!

Rákóczi születésének évfordulóját így hát Borúth Elemér versével idézték meg a turisták, egyszerre emlékezve így a fejedelemre és barátjukra:

*Ünnepet ülünk...a kegyelet lángja
Ég szent oltárodon, honszeretet!
Nagy budosó! Tied ez ünnep már,
Néked gyúl e láng az oltár felett...
Nézd: zászlóinkon is a te neved ragyog,
S mi nemes hévvel sereglünk alá:
Hogy cselekedve jót s munkálva nagyot
Méltókká tegyük magunkat reá! - -*

Amikor a parlamenti céció miatt Hadik főispán lemondott, ismét rebellissé vált Zemplén... A megyei tisztikar élén ekkor Dókus Gyula állt alispánként, akit a 100-as bizottság: Matolai hívei támogattak. A darabont kormány Szinyei Merse Gerzson nevezte ki új főispánnak Sáros megyéből, aki - a helyi hangulatot érzékelve - 20 nap után visszavonult. Kristóffy belügyminiszter ekkor Pallavicini Alfréd ulánus főhadnagyot küldte Zemplén nyakára, és Dókus Gyulát felfüggesztette állásából. Dókus mellett fáklyás felvonulást tartottak az újhelyiek, amit a megyeháza előtt fogadott. A város polgármesterének javaslatára ott helyben megválasztották díszpolgárnak, melynek hírét körlevélben tudatták a megyében lévő településekkel. Ez már nyílt rebellió volt, amire válaszul a belügyminiszter megvonta a vármegye állami támogatását. 1905. november 16-án a csendőrség biztosította az új megyefőnök házát, ami előtt ezernél több ember jelent meg és kiabálta:

- Bitang! Gazember! Hazaáruló!

Dókus hívei továbbra is a vármegyénél dolgoztak, akik a főispáni beiktatásra szervezett közgyűlési meghívót felbontatlanul visszaküldték, és a színházban gyülekeztek, ahol Dókus Gyulát és Matolai Etelét ünnepelték. Pallavicini azonban így is letette az esküt, aminek a hírére a tömeg a megyeháza elé vonult és gyászlobogót húztak a zászlórúdra. Ez sem maradt megtorlás nélkül: Lányi Bertalan igazságügyminiszter parancsára Somosy András királyi ügyész bűnvádi feljelentést tett Dókus Gyula ellen hivatali kötelesség elmulasztása és hivatali hatalommal való visszaélés címen, de Schiller Kálmán albíró az előtte megjelenő Dókust nem találta bűnösnek. December 28-án a törvényhatósági bizottság gyűlése Pallavicini kinevezését meg nem történtnek tekintette, és a vármegyei ügyek intézését ismét Dókus vette a kezébe.

De januárban a kinevezett főispán Lukonics Géza csendőrfőhadnaggyal tért vissza, és Dókus Gyula csendőrszuronyok között hagyta el a megyeházát, ami előtt hatalmas tömeg éljenezte őt. Pallavicini leváltotta a megyei tisztviselőket, helyükre a magával hozott embereket ültette. Úgy tűnt, ők lettek a győztesek, pedig az itteni fejlődést ez a vita nagyban gátolta: a kórházavatás emiatt maradt el. Az újhelyi kórház már korábban is szűknek bizonyult, bővítését még 1899-ben elhatározta a közgyűlés, de erre csak akkor kerülhetett sor, amikor Dókus Gyula került a kórházi bizottság élére: alapítványok és helyi felajánlások nyomán 200 ágyas kórházra elegendő pénzt szedett össze.

Hübner Jenő építésszel, és Incze Lajos nagyváradi vállalkozóval, szerződött Újhely, és a kórház a legmodernebb lett ezen a környéken: négy épületében villanyvilágítás, központi fűtés, vezetékes víz volt. Megnyitását 1905. június 5-re tervezték, de az a kialakult politikai helyzet miatt az elmaradt, csak egyszerűen beköltöztek az Erzsébet királynő emléket őrző kórházba. Vele szemben ekkor már ott volt az új zsidó kórház is. Singer Izrael jóvoltából Schön Vilmosnak több ideje maradt orvosi munkájára, és 1876-tól ő lett a városi közegészségügyi bizottság elnöke, ahol együtt dolgozott a többi felekezeti írástudóival.

Amikor a városi kórház ügye az építés fázisába került, felvetődött a zsidó kórház bővítése is. Schön Vilmos vágya ekkor látszott megvalósulni, már nem voltak magukra hagyva a zsidók: a város házhelyet adott az Erzsébet királynő úton, szemben az Erzsébet kórházzal. Gyorsan felépült az új zsidó kórház emeletes épülete, amely külsejével a zsinagógát idézte: ott a lelket, itt a testet gyógyították azok, akik értettek hozzá. De Schön Vilmos már nem érzett magában elég erőt a megújult kórház vezetésére, így hát a Chevra Chaddisa Egylet Safir Márkuszt nevezte ki kórházigazgatónak, aki minden osztály élére külön vezetőt állított főorvosi rangban. Az önállóan működő zsidó kórház hamarosan országos hírnévre tett szert, Schön Vilmos elégedetten hunyta le a szemét, élettervét teljesítette. Amikor meghalt, zsidó szokás szerint gyorsan eltemették, de a város is megemlékezett róla: a Kossuth utcából a Hecskére futó új utcát róla nevezték el. Fejes István református tiszteletes lett ennek a legfőbb szószólója, akivel együtt dolgozott a város érdekében, és akivel igaz baráti szívvel voltak egymás iránt.

Amikor februárban az országgyűlés katonasággal feloszlatta a darabont kormányt, a zempléni helyzet még nem rendeződött. A megye élére ideküldték Borsod megye aljegyzőjét, de a helyiek erősebbek voltak nála. Március 15-én a katolikus templomba még bevihették az ország zászlóját, de a reformátusba már nem engedték be őket. Bajusz nagyhatású emlékverset írt, amiben 48-cal vont párhuzamot: *Mert a magyar haza / Sírját magyar ássa... most is, mint akkor: a katonák, az adók nem az ország, hanem a németek érdekeit szolgálják, de nagy erővel vigasztalta az ittenieket:*

*De hát csak kitartás,
Türelem, emberek!
Vég nélkül nincs semmi -
A balsors sem lehet!*

Verse jóslatként is működött, hiszen virágvasárnap megtörtént a király és a nemzetet képviselő koalíció között a megegyezés, a megalakuló új kormány táviratilag értesítette erről a

vármegyéket. Pallavicini elmenekült, ifj. Andrásy Gyula belügyminiszterként április közepére a helyreállította a törvényességet: id. Meczner Gyula, a zempléni Alkotmánypárt elnöke lett a főispán, és Dókus Gyulát visszahelyezték alispáni székébe. Ifj. Andrásy Gyula személyesen jelent meg a vármegyei kisgyűlésen, és a helyi feladatot ott jelölte ki Dókus alispánnak:

- *Mi meghoztuk a nemzeti ellenállás sikerét biztosító határozatokat, most azok végrehajtása rád vár, és ezzel a te kezébe van letéve a vármegye becsülete.*
- *Jó helyen van ott - volt a válasz - hiszen eddig is az alkotmány és a vármegye becsülete vezetett döntéseimben.*

A darabont kormány bukása után aztán napirendre kerülhetett Rákóczi hamvainak hazahozatala is. A nemzeti koalíció, melynek miniszterelnöke parnói Molnár István veje, Wekerle Sándor lett, azzal győzte meg az uralkodót, hogy egy ilyen eseménnyel el lehetne terelni a figyelmet az egyre erősödő sztrájkokról. Thaly Kálmán elnökletével megalakult a Rákóczi-bizottság, megkerültek a sírok, exhumálták a holttesteket és az újratemetést 1906. október 29-re tűzték ki. Zemplén a szülőföld jogán szerette volna a fejedelmet befogadni, no meg ők voltak az egésznek kezdeményezői a 70-es években, ám a császári kegy ezt a lehetőséget Kassának juttatta.

A legkurucabbnak tartott abaúji város is az első pillanattól jogot formált Rákóczi hamvaira, de a temetés kijelölt idejére nem volt kész az előkészületekkel, mert az itteni sztrájkok nehezítették azt. Mezerthim álnévvel egy röpirat is kerengett a városban, ami arról szólt, hogy a szent hamvakat egy megközelíthetetlen lyukba, egy pincyszerű odúba rejtik el - de a temetés időpontját nem változtatták meg: Ferenc József már túl akart lenni az egészen. Ám a vasút jóvoltából ez az esemény egész Magyarország élményévé vált. A hamvakat a Kelet nevű hajó hozta Orsováig, ahol különvonatra kerültek a koporsók és a díszkíséretet Wekerle Sándor miniszterelnök, Kossuth Ferenc, ifj. Andrásy Gyula és Apponyi Albert miniszterek mellett különféle főméltóságok adták, és Budapesten át Kassáig, Eperjesig folyt az emlékezés. A fő ünnepség Budapesten volt: a Keleti pályaudvarra beérkező vonatról a koporsókat 6 gyászbóbitás fehér lóval, üveges hintóban vitték a Bazilikába és az evangélikus templomba, ahol felravatalozták őket: aki akarta, leróhatta kegyeletét előttük. Este visszakerültek a koporsók a vonatra, ami folytatta az útját Kassa felé.

Éjfél körül lépett be a különvonat Zemplénbe, Szerencsen és Patakon állt meg rövid időre. Ahogy elhagyta Patakot, megszólaltak az újhelyi harangok, egymás után lobbantak fel az őrtüzek a Várhegytől a Magas-hegyig, és a sínek mellett fáklyások fogadták a fejedelmet. Az épülő újhelyi kisállomáson ismét megnyíltak a kocsik: éjfél után 2 óra 21 perckor az ottaniak egymás után vonultak el a fekete selyemmel bevont emelvényen lévő, hermelinpaláستtal letakart koporsó előtt. Az őszi köd, a szitáló eső dacára sokan tisztelegtek Rákóczi, Zrínyi Ilona, Bercsényi előtt. Kassára hajnali 5 órakor érkezett a különvonat, a pályaudvaron felállított gyászsátorban helyezték el Rákócziékat, Thököly hamvait pedig vitte tovább a vonat Eperjes felé.

Kassán reggel 8-kor vette kezdetét az újratemetés: Thaly Kálmán emlékbeszéde még az állomáson hangzott el, aztán itt is a pesti forгатókönyv szerint zajlottak az események. A dóm környékén feketéllett a járda az ünneplő tömegtől, akiket azonban csendőrökön zárt el az úttól, ahol 100, díszes ruhájú főnemes kocsin vagy lóháton követte a gyászhintót. A diákok nem lehettek jelen, nekik a tanítók az iskolákban hazafias ünnepélyt tartottak, a katonák és a hivatalnokok sem ünnepelhettek, mert a császári parancs őket is távol tartotta az eseményektől. És a kuruc nép sem kapott szerepet az ünneplésben: csak a járdáról figyelhették Rákóczi hajdani magyar, ruszin és szlovák jobbágyainak leszármazottai, honnan bújt elő ez a sok díszes kuruc?!

A székesegyházban a szertartást a segédpüspök fél 11-kor elvégezte, majd újra közszemlére tették ki a koporsókat, amelyeket délután 5 órakor vitték le az altemplomba: Rákóczi végre hazaérkezett. De milyen hosszúra is nyúlt ez az út Borsitól Kassáig! Temetése nagy nemzeti felbuzdulássá vált, és a magyar országgyűlés vette magának azt a bátorságot is, hogy elmarasztalja Ferenc József császárt azért, hogy nem vett részt a szertartáson... A Dongó

Gyárfás család minden tagja ott volt Újhelyben és Kassán is, az Adalékok... különszámát ennek az ünnepségnek szentelték történész módon: apa-Géza előbányászta Rákóczi Zemplénhez küldött levelét 1704-ből, és összefoglalta ifjúságáról, bujdosásáról, sírfeliratáról, utódairól mindent, amit lehetett. Fia-Géza verssel köszöntötte Rákóczi visszatértét, mert számukra ez személyes ügyé vált. A reformátusoknak nincsenek szentjeik, de Rákóczi a családi összetartozás jelképévé vált, hiszen sorsa Máté evangéliumát közvetítette a számukra: *Boldogok, akik háborúságot szenvednek az igazságért, mert ők a mennyeknek országa....* Másféle volt az ő háborújuk, de a mennyeknek országához nekik kellett egy szent. Ezt találták meg Rákócziban. Az eseményről kiszorulókat az újságok látták el helyszíni beszámolókkal, így tettek az újhelyi lapok is, akik azt az itteni költők emlékverseivel színesítették. A Zemplénben Fejes István református tiszteletes mondott áldást Rákóczira:

*Szent megdicsőülés van itt, nem a halál,
Ahol Rákóczi hős lelke visszaszáll,
Lángszárnyakon haza száll.*

*És nincs már gyász se több, ahol ő sírba tér,
Ily megszentelt helyen az átok véget ér,
Az átok véget ér.*

Németh Pálban a Rákóczi ünnepség hatására felerősödtek a kétségek a zempléni ünnepelési módja miatt. Hivatalból ugyan ott volt Kassán, lelkiismeretesen tudósította újságját az ottani eseményekről, de újféle emlékezést sürgetett mostmár szavakban is.

- Mit jelent ez az újfajta ünnep? - kérdezte meg Éhler Gyula tőle.

- Hát nem a külsőségeket, hanem azt, hogy valódi emlékezéssel hozzuk vissza Rákóczit: idézzük meg sorsának azokat a mozzanatait, amelyek révén a maiak is átérezhetnék tettének heroizmusát.

- Hogy gondolod, nem tudod ezt egy kicsit konkrétabbá tenni?

Másnap hozta a versét: Rákóczi szívéről írt egy legendát. Valós eseményt kevert benne misztikummal: a fejedelem halála után csak a teste került Rodostó temetőjébe, a szívét a kamaldui szerzetesekre bízta. Verse mégsem fért bele az újságjukba, mert Gyula bácsi a temetésről való pontos híradást fontosabbnak tartotta, mint Rákóczi alakjának élővé tételét. Így hát ez is a Felsőmagyarországi Hírlapban jelent meg, bár Etele apó az irodalmi értékét többre tartotta, mint a szándékát, ami megíratta vele:

Itt ver köztünk, itt a mi szivünkbe'

.....
Oh! Az repes, ha hősookról beszélnek

Regés ajakkal régi nagy csatákról,

És ha visszfénye legendás időknek

Tüzes sugárral a szivünkben lángol.

A történelem bármit taníthat!

A nép másról tud, mást hisz mindhiába!

Rákóczi szíve itt dobog mibennünk,

- és nem volt az soha Gróboóban!

Pali maga is nagy örömét találta ebben a versében, az utóbbi időben mintha elfáradt volna benne a költő, nagyon keveset írt, de ezzel talán öreg tanára dicséretét is kiérdemelte volna. Kár, hogy sem neki, sem az apjánál nem tudja már ezt a versét megmutatni....Az újságírás nagyon kivette az erejét, és olyan sok sikere nem is volt: nem tudta megváltoztatni az újhelyiek ízlését. A színházban csak a könnyed kabaréknak voltak nézői, a komolyabbakra a kutya sem volt kíváncsi.

Csak sírtak, hogy miért nem játszanak egész évben a színészek, miért olyan rövid a színházi szezon, de ha itt voltak a színészek, lefeküdtek a tyúkokkal, nem mentek el megnézni őket. Komjáthy Jancsiék után csak vándorkabarék jöttek, az urak még a barátszeresi árvízkárosultaknak is csak azzal tudtak pénzt szerezni. Most itt vannak a pestiek, Nagy Endre társulata a legjobb ebben a műfajban, de már kiszorultak a fővárosból, ott már a kabaréra sem mennek be a népek. Fényes halotti torral tehát Újhelyben temetik a kabarét, mert az itteniek még kíváncsiak rájuk. De temetés ez akkor is... Ez után - bár nem volt semmi összefüggés közöttük - egymást érték Újhelyben is a temetések. Molnár István, a délceg, elegáns, szép öregúr 1907. február 19-én este Újhelyben halt meg, a Zemplénben megjelenő nekrológban Pali összegezte az itteniek véleményét:

Tökéletes ember volt, minden tekintetben példakép, egy eszménykép.

Molnár István! Nemes lélek! Isten veled!

Az újhelyi temetőben kapott díszsírhelyet, már csak néhány 48-as bajtársa állt a sírja mellett a zempléni önkéntesek zászlójával. Sírfeliratát Molnár Etele fogalmazta meg:

*Ifjú korában karddal, mint férfi tettekkel,
Öregségében bölcsességével szolgálta hazáját.*

A főispán halála után Németh Pali édesanyja is elment csendben, fiára nehéz időszak köszöntött. Az általa felvett szakácsnők és cselédek semmit sem csináltak úgy, ahogyan megszokta, némelyik a családi értékekre is szemet vetett. Amikor a fürdészel spórolni akart, elment a városi gőzbe, a Diannába, ahol a Ronyva vizét hatalmas kazánokban melegítették, hogy a kádakban vagy a medencében hasznosítsák. A vármegye súlyos pénzeket költ erre az intézményére, de amit látott, elkeserítette. Írt egy kis jelenetet az újságba, élményeit karíkirozta benne, amiből per lett. Igaz, felmentették, de ettől a helyzet még nem változott meg. Amikor felmerült a híre, hogy a zsidók új fürdőt építenek, újra felvetette a Dianna rekonstrukcióját, de heves ellenkezésre talált az a cikke is. Szomorú verssel siratta el Újhely fürdőjét, úgy érezte, a város vált szegényebbé:

*Vak híve én az ócskaságnak!
„Dianna!” szánlak tégedet!
Én vagyok az, kit sorsod búsít,
És én csupán, ki értelek!
Mert a két hitközség tusája
Az ő fürdőjüknek nem árt,
Az ő harcukban, agg Diannám,
Terád mondták ki a halált!*

A nyomdában az egyik fiatal szedő figyelmeztette, hogy a Dianna nevet nem jól használja, nem változtatta meg. Amikor rájött, élnek körülötte olyanok is, akiknek nem természetes ez, magyarázatot fűzött a vershez: *Dianát csak egy n betűvel írják, de ha már az újhelyi Dianna kettőt kapott, legalább azt hagyjuk meg neki...* A főszerkesztővel való barátsága irigységgel töltötte el kollégáit, szembefordultak vele, emiatt már munkájában sem találta meg azt az örömet, amit eleinte. Rájött, elfogyott belőle az a hit és az a bizonyítási kényszer, ami még Budapestről hazajöve eltöltötte, hiszen cikkei nem javítottak semmit az újhelyi viszonyokon. Ráadásul anyagi nehézségei is voltak, mert nem tudott gazdálkodni: azzal az összeggel, amit ő kapott, nehéz volt a megszokott életszintet fenntartania. A könnyűvéri színésznők, a tánckaros és kórista lányok csömört hoztak neki, nem örömet. A karácsonyi misén ébredt rá, milyen tartalmatlan és üres az élete. A csendes ima, Katinszky plébános úr szavai kicsit megnyugtatták, új versében pedig kimondta gondjait is:

*Csak el ne csüggedj, csak bizalmod éljen,
És nem maradhat el akkor a bér:
Az égi szem sugárözönben égten
Reád tekint majd nagy bizalmodér'.
Nézz a kereszten vérző Messiásról
Halld ajkáról a szent ígéretet,
Mely a tűrőknek megváltást a kintől,
S hirdet halódva egy új életet!*

Éjszaka aztán édesanyjával álmodott, ott ült ágya végében, mint gyermekkorában, és életéről faggatta:

- *Nem vagy beteg, nem fáj semmid? Boldog vagy-é, mint hajdanán? Gyötörnek-e a régi vágyak?*
- *Jól vagyok, hisz ott fenn te védsz engem, de a régi vágyakat feladtam, csalókká azok mind!*
- *Szánlak gyermekem, így cél nélkül, társtalanul, hova fogsz jutni? Hűlt kebellem nem lehet utat járni! Az a régi dac, az fog téged megölni...*

Amikor felébredt, minden szóra pontosan emlékezett, gyorsan verssé formálta, és elgondolkodott anyja üzenetén. Igaza van, nem szabad magára maradnia, tiszta lelkét nem őrizheti meg egyedül. Újra elkezdett társaságba járni, gyakorta megfordult Bydeskuthy Klári néni zsúrján is, aki szenvedéllyel boronálta össze az újhelyi fiatalokat. Pali eleinte mindenkinek csapta a szelet, aztán amikor a gyermekkori ismerőssel, anyja egyik tanítványával, Jolánkával összetalálkozott, elámult, milyen szép vörös hajfürtű lány lett a rút kis kacsból! A Hlavathy család Kazinczy utcai otthona vidám hely volt, hiszen három eladó lány is élt benne, ahova először furcsa meghívást kapott:

- *Meglátogathat hébe-hóba poéta úr! Csak öltözzön fel, meg nem fázzon! Au revoir!*

Amikor hatalmas hótömeg borította Újhelyt, eszébe jutott mindez, felöltözött és belépett a vidám házba:

- *Hébe - hóba - kezdte - megjelentem...*

De a szava is elakadt, amikor rájött, ezen a rövid úton is átázott vékony kis cipője, csöpögött az orra, keze teljesen meggémberedett:

- *Náthát kapott a trubadur - kacagott rá Jolánka és gyorsan forró csokoládát készített neki, hogy felmelegítse.*

Vizes cipőjétől is megszabadították a lányok, finom papucsban ültették le a fogadószoba kályhája mellé. Anyja halála óta először érezte magát otthon egy idegen helyen, nemcsak Jolánka, testvérei is szeretettel vették körül. Nem is volt kedve hazamenni a hideg lakásba, téli tüzelője fogytán volt, nem is fűtött minden nap. Ezek után kereste az alkalmat, hogy a vidám Hlavathy lányok társaságába belekerülhessen, Jolánka vörös hajzuhataga megkötözte a szívét. Nem volt már titok ismerősei előtt, hogy rátalált az igazira.

A család fejével, Hlavathy Jánossal híryanag gyűjtése közben gyakorta összefutott a vármegyeházán, de eddig nem figyeltek különösebben egymásra. Amikor az egyik kávéházban összetalálkoztak, leültette maga mellé, és mindenről kifaggatta: látszott, hogy otthon mindenre felkészítették, mit kell megtudnia. Éhler Gyula is behívatta, nagy hivatalosan megbízott szerkesztőnek nevezte ki, emelt a fizetésén, és megemlítette, hogy elbeszélgettek a jövőjéről az ismerősökkel. A lánykérés már csak formáság lett, minden abba az irányba fordult. Esküvő után néhány napra felutaztak Pestre, ahol megmutatta feleségének kedvenc helyeit. Jolánka szerette, ha Pali verseket olvasott neki, különösen a Szeptember végéig szerette hallgatni. Egyik nap aztán a Petőfi vers folytatását kapta meg, amit már uraként írt hozzá:

*..a lombdíszt látod, hull a földre,
Szele megérte hervadásnak.
Ősz van. Sejtelmek, gond hozója,
S a zöld lomb mind sárgára sápad.*

*Ne nézz bánattal! Szívemnek fáj
Ha bús sejtések árnya lep meg.
Jer, ülj ide, közel a szívemhez,
Riadt madárként itt pihenj meg.*

*A mi nyarunk él s napsugáros.
És nem is lehet, hidd el, ősze.
Szívünk, amelyben gonddal óvjuk,
Így ...egymáson - megvédi tőle.*

Hazatérve Palit azonnal elöntötte a munka, felelős szerkesztőként nagyobb volt rajta a teher, igaz, esténként már nem volt kötelező feladata, hazatérhetett. Jolánka fölforgatta a Németh-házat: kidobta az általa értéktelennek ítélt kacatokot, hozománya darabjaival átrendezte a szobákat, porolt, törölt, égett a keze alatt a munka, Pali rá sem ismert régi lakására. Az újonnan felvett kiscseléd segítette a vásárlásban, a főzésben, az ifiasszony meg élvezte új szerepét, barátnői irigy látogatásait. A nagy átrendezés közben az is kiderült, Jolánka megszokott életszintjéhez a felelős szerkesztői állás jövedelme is kevés. Pali mindenfelé küldött írásokat, még a konkurenciának is, hogy valami többletjövedelemre szert tehessen. Közben a családi gépezet is működésbe lendült, a Hlavathy család a vármegyénél próbált egy jól jövedelmező állásra rátalálni. Németh Pali boldog volt Hlavathy Jolánka férjeként, de gondolatban egyre azon töprengett, honnan szerezzen pénzt: felesége igényes volt, az ő jövedelme meg kevés. Az újhelyi életet is kritikusabb szemmel figyelte, egyre kevésbé tetszett neki a városi tisztújítás csatározgatása, amikor még az özvegyasszonyok is becsessé váltak egy pillanatra, hogy szavazatukat megszerezhessék. A Zempléni Naptárba írott nyitóverseiben azonban optimista lénye tört elő, tudta: a vég egyben a kezdet is. Olyan éveket kívánt, ami a gondot orvosolja, és Isten a kegyelmét mindenkire egyformán kiáraszthatja:

*Évek múlást jelző homok-órán
Egy év homokja bizony leperreg.
De nem nagyobb az elmúlás hatalma
Mint az erő, mely támaszt új életet!
Im' itt az új! A napja fenn ragyog már,
Bár lenne áldó, sugaras, meleg
És járna nyomában égküldötte béke,
Mely felemeli mind a szíveket.*

Közben persze feladatairól sem felejtkezett meg: próbálta nevelni az újhelyieket. Maga helyett heti krónikára a város friss tehetségét, Kroo Józsi szerződtette, akinek éles szeme és nyelve volt, vele akarta felrázni az ittenieket. De a fiatalember írásaiból, bár a neve - *kroo-nikás* - is erre predesztinálta, hiányzott a város iránti szeretet, ami őt kedvessé tette az újhelyiek előtt, néhány szám után el is hagyták krónikáit a Zemplénből. Pali írásai egyre kritikusabbak lettek, mindent észrevett: a szürke kirakatok nem csábítják vásárlásra a vevőket, az emberek nem vásárolnak újságot, hanem a dohánytőzsdén potyáznak. Gyönyörű a város, de a Torzsásra nem lehet kimenni, a Dianna és a Széchenyi kert kopasz, mert kiirtották az ottani fákat, a szennyes

vízű Ronyva nem enyhíti, hanem mérgezi a levegőt. Egy olyan közkert volt az álma,
*amelyben a szegény és a gazdag külön helyen talán,
 de egymás mellett üdülést talál, ahol kielégítésre lel-
 hetne a raffinált és a köznapi igény. Igen, egy közkert
 kellene ennek a városnak, hogy legyen hol nyáron is élnie...*

Éhler Gyula bácsi vele osztotta meg először, hogy visszavonul az újságírástól, csak a tulajdonosi feladatokat fogja gyakorolni a Zemplén fölött. Azt hitte, ez újabb emelkedést hozhat számára, amikor Dókus Gyula alispán magához hívatta, és állást ajánlott számára a vármegyénél. Nagy volt a csábítás: ottani munkájáért többet kapna, mint a Zemplén főszerkesztőjeként. Most, amikor végre a lapnál is felemelkedhetne, akkor hagyja abba az újságírást? Szerette munkáját, de a szerelem győzött: Hlavathy Jolánka élete volt a tét és elvállalta az állást. Az újság rövid hírben jelentette be, hogy Éhler Gyula megvált a szerkesztőségéből, és egy mondattal az ő változását is hírbe foglalták: új életet kezd a vármegyénél hivatalnokként.

Amikor az idősebbik Dongó Gyárfás Géza lett a megyei főlevéltárnok, egész napját a történelmi kutatásnak szentelhette. Gyermekai már önállósultak: Géza rajztanárként dolgozott Kassán, Gyula lovakat tenyésztett Legenyén, és Máriát meg a vármegye alkalmazta irodatisztként: az új idők jeleként ő lett az első nő a vármegyei tisztviselők sorában. Az utolsó nemesi felkelés 100. évfordulójáról meg akart emlékezni az Adalékokban, de Mezei Ernő keserű cikke hamarabb készült el, így aztán az jelent meg:

*Időrongált obeliszk, otrombán faragott talpazattal, amely
 körül gyermekek futkároznak, gyümölcsös kofák árulnak,
 vásáros bódék vannak. A gúla alsó párkányát rongyos koldu-
 sok tartják megszállva, piszkos cigányrajok sütkéreznek
 rajta a napon. Ez lenne a város különös és jellemző ékessége?
 Zöld-fekete mocsok, évről-évre csúnyább, ellenszenvesebb,
 idegenebb, a kutyák állandó találkozóhelye, főhadiszállása a
 vándorcigányoknak...*

Az újhelyi születésű és a Kaestenbaumban, piaristáknál tanuló Mezei Ernő az országos zsidószervezet egyik vezetője volt ekkoriban, írása jelezte, hogy az obeliszk körül kialakult helyzet már nem a dicsőséget, hanem a szégyent jelentette a város számára. A gúla, amivel annak idején Újhely pörbe szállt az egész országgal a nemesi bandériumok megítélésének ügyében, önmaga ellentmondásává vált. De csak annyit ért el a cikkel, hogy az emlékművet lemázolták valamilyen festékkal, és kis parkot alakítottak körülötte. Aztán az összeboruló fák jótékonyan elrejtették, és a mellette felépülő divatos nyári kioszkban Buza Barna és Fried Lajos adták a bankot: bennük éledt újjá az inszurrekciós nagyozolás a 100 évvel ezelőtti erő nélkül.

Henk Imre tárogatója utoljára szólalt meg Újhelyben, mert Temesvárra helyezték. A fiatal katonatisztet népes asztaltársaság búcsúztatta az új kávéházban, azok, akiket eddig is elszórakoztatott játékaival. Bajusz József verset is írt a tiszteletére. Hogyne írt volna, hiszen a barátjuk tárogatója addig csak Rákóczit idézte meg, és az élet most szoros kötelékben vonta fiatalkora hősiességével: arra a Temesvárra kerül, amelynek falai alatt oly gyászosan ért véget a magyarok harca a szabadságért. A hír hallatára feltolultak emlékei: a szentandrászi száraz malomnál átélt kegyetlen csata, amikor bokáig gázoltak a kifolyt vérben. S nem jártak jobban ők sem Rákóczinál, hiába hoztak dicsőséget a magyar névre, az eredmény mind a kétszer ugyanaz volt: *összetört test és lélek...* Henk Imre utoljára megszólaló tárogatója sem tudta ezt a fájdalmat eltüntetni a szívéből.

A Kazinczy Kör nagyszabású ünnepséggel rukkolt ki névadója születésének 150. évfordulójára: az Akadémia volt a fővédnök, de az ungvári Gyöngyösi Társaság, a debreceni Csokonai Kör, az eperjesi Széchenyi Kör, azaz a vidéki irodalmi társaságok és a diákok ünnepeltek ott igazán. A családot Bálint fiai: Gábor és Lajos, és unokatestvérük, Artúr, a berettői földbirtokos képviselte. Meczner Gyula főispáni fogadáson látta vendégül a felnőtteket, akiket

különvonat hozott a városba Patakról és Kassáról. A dohánygyári zenekar felvezetése mellett vonultak a diákok az állomásról a piarista gimnáziumba, annak nagyterme és tornacsarnoka lett az újhelyi ünnepség színtere. Négyessy László budapesti egyetemi tanár megemlékező előadását a pályázatok eredmény hirdetése követte, majd a nevesebb vendégeket a városból összekoldult fogatokra, bérkocsikra ültették, az ifjúság meg gyalog zárandokolt a gyártelepi zenekar hangjára Széphalomba.

A Mauzóleum előtt a sárospataki főiskola énekkara énekelt, és a Kazinczy Kör elnöke, Hornyay Béla mondott beszédet. Ezután a 85 éves Etele apó elszavalta az 50 évvel ezelőtti Kazinczy ünnepségre készített Szemere verset, melyet különleges közjáték követett: Hornyay Béla elnök 88 éves anyja a Kazinczy sírról szedett borostyánokból nemzeti szalaggal kis csokrokat kötött, a jelenlévő hölgyek azt tűzték fel az urak hajtókájára. A koszorúzás is színpompás volt: a város koszorúját Farkas Andor polgármester Móré Dániel ipartestületi elnökkel helyezte el. Székely Albert doktor a turisták utódaiként megalakuló *szabadkőművesek* nevében orgonacsokrot hozott, az újhelyi hölgyek sárga-piros szalaggal, a Kazinczy Kör kék szalaggal díszítette virágait.

Ezután a nőegylet tagjai a vármegyeházán a felnőtteket, a főtéri Magyar Király szállodában a diákokat uzsonnával vendégelték meg. Tervezték, hogy ha már ott voltak a kocsik, Borsiba is kiszaladnak tisztelni a fejedelem előtt, de az események elhúzódása miatt az elmaradt, és a kiállított Kazinczy relikviákra is csak Négyessy professzor úr volt kíváncsi. Németh Pali ekkorra megcsömörlött a politikától, ami pedig újságíróként része volt az életének, és ez az ünnepség költői mivoltában is megbántotta: a Kazinczy ünnepségre lovas fogata különb meghívást kapott, mint ő: hogy a vendégeket azon szállíthassák. Ezt könnyebben el tudta fogadni, még verset is írt róla:

*Nos, menjetek, Szellő, te Csillag -
Titeket hívtak, menjetek.
A nagy parádén, úgy óhajtom,
Szép gangosan lépkedjete.
Én nem megyek, de gondom lesz rá,
Hogy ne maradjon el a ló...
Én nem vagyok és sose voltam
- úgy látszik - közjük való.*

De a Kazinczy Kör vezetőinek sértését nehezen tudta megemészteni. *Nagyságos úr lett, mert van két gebéje?! A költészet szárnyas csikója, a Pegazus nem ért ennyit?* Ekkorra beérett bátorsága, versében az újhelyi ünnepségek ürességét is megmutatta:

*Lesz dikció és dalárda,
És lobogók és egyebek,
És hosszú kocsisor vonul majd
Föl Széphalomba.. és úgy tovább.*

Adriányi Béla, a Zemplén új szerkesztője nem vállalta fel a vers megjelentetését:

- Palika, ez a sértettség verse, hogy költőként nem ismernek el!
- Nem erről van szó, hanem hogy 100 éve változatlanok az újhelyi ünnepek, ami nem hozza közel, inkább eltávolítja az eseménytől az ittenieket.
- De a hagyományok? Azokról nem mondhatunk le, mert akkor önmagunkat is feladjuk!
- Nem a zászlók, a dikciók adják az ünnepet, hanem ha élővé tesszük mindazt, amit abból fontosnak tartunk, ha élővé tesszük a holtakat.
- Csakhogy mi nem vagyunk Krisztus, holtakat nem tudunk feltámasztni.

- Azt nem, de tetteiket megidézhetjük, megtalálhatjuk mindenkinek a jelenhez szóló sorait...
- Palikám, te egy álomvilágban élsz! Mit gondolsz, ki bírná ki az ilyen ünnepeket? Hiszen láthatod: az utóbbi időben már Bajusz bátyánk versei sem érdeklik az ittenieket!

Így hát ez a verse is a Felsőmagyarországban jelent meg, magában pedig végleg lezárta a Zemplén újsággal való kapcsolatát. Abban reménykedett, hogy új beosztása majd alkalmat teremt számára, hogy ezt a gondolatát megvalósítsa. Ha ez sikerül neki, akkor többet tett, mint újságíróként valaha tehetett... De hogy megcsappantak a versek, híveinek feltűnt, a kérdésekre nem adott egyértelmű választ, csak mosolygott és elviccelte a kérdést:

- Nem vagyok már bohó poéta, nem illik hozzám a lírai ömlengés...
- Butaság - vetette szemére barátja, Roboz Hugó, akivel jó néhány évet lenyomott a Zemplén radakciójában - a költészet nem köthető életkorhoz, azt a mondanivaló táplálja...
- Akkor bennem meghalt a költő - vágta rá, és diákkori társa, Inczedy Laci halálára írott versének néhány sorával zárta le a kérdést:

*Egy lantnak húrja szakadt szerte-széjjel,
Egy poétával újra kevesebb!*

.....
*Nincs változás... és nem marad üresség,
Az élet árja zúg, zajong tovább.
Csak pár akkord siráma sírja vissza
A délibábok dőre dalát!*

Csak hazafelé kocsikázva jött rá, milyen más hangulata lett ennek a régi versének, hogy magára használta, de nem akart ezzel foglalkozni.

Az 1910-es nagy református bálra az egész Bajusz család felvonult, Pici és Zoli már a vármegyénél voltak alkalmazásban, Ernő meg az apja irodájában dolgozott. Még Andorék is hazajöttek Szerencsről, ahol szolgabíró volt. Ekkorra a reformátusok száma megcsappant a városban, a katolikusok és zsidók mögé, a harmadik helyre szorultak vissza, de a kulturális életben ott voltak az élen rendezvényeikkel. Büszkeségük forrása az volt, hogy a református egyház papjai prédikáltak legelőször magyar nyelven Újhelyben, ennek emlékéért őrizték évenként báljaikkal, amire meghívást kaptak más felekezetek tagjai is, hiszen egyre több volt a vegyes házasság a városban. Az ősz, de még mindig szálfagegyenes tartású id. Bajusz József honvédruháját vette fel, Andor díszmagyarba öltözött, de a többiek az új szellemnek megfelelően frakkot húztak. A református énekkarban valamennyien ott énekeltek, az összes tagot egyesítő fellépés lett a bál nyitánya.

Aztán a műsorban az apai ötlet nyomán egy eleven újság bemutatásával bizonyították be a sajtó hatalmát a Bajuszok: a különféle hírértékű táviratokat ifj. Józsi és Zoli olvasta fel, amit Ernő rendre megcáfolt, és az apróhirdetésekből a gyerekek is szerepet kaptak: Pici fia, Gyurka - Fejes Ilonkával színre lépve - különösen nagy tapsot kapott. Id. Bajusz József kedvtelven nézegette a báli forgatagot, de már nem forgatta a szépasszonyokat, csendesesen megült Natália asszony mellett. Boldogan zsebelték be a családért járó dicséretet, mi tagadás, büszkéek voltak rájuk: Újhelyben megélt több mint 50 esztendejük fő értékét ez jelentette.

Józsi annak is örült, hogy öreg párjával együtt gyönyörködhetett fiaiban és menyecskéikben: az Úr különös ajándékának tartották ezt mindketten. A fiúk egyforma bajszukkal összetartozásukat erősítették, azt a kackiás kis kunkort viselték, amit a harcok alatt ő talált ki magának. Nem haragszik meg rá az Isten, ha végtelen nagylelkűségét egy báli forgatagban köszöni meg, s nem a megszentelt helyen... Milyen kár, hogy apja és anyja nem

lehetett tanúja felnőtt életének! Szívét hirtelen elöntötte a szeretet, és szeméből kibuggyant a könny. Asszonya ijedten nézett rá, de gyorsan megnyugtatta:

- Csak belement valami a szemembe...

Németh Pál még meg sem melegedett a vármegyeházán, amikor éjszaka rosszul lett, kórházba szállították és parnói Molnár János, a közkórház frissen ideérkező specialistája kezébe került. A vizsgálatok után beszélgettek:

- A főispán úr rokona?!

- Félig-meddig, a család másik ágából származom, akik a svédek elleni harc idején szerezték a nemességüket III. Ferdinándtól.

- Nem egyszerre kapta meg azt a család két ága? A főispán úr így mesélte...

- Azt nem tudom, majd itt Újhelyben utána fogok járni. De a címerünk megvan: az égszínkéék pajzs alsó szárnyán egy serény oroszlán nyujtogatja a nyelvét, hátsó lábára ágaskodik, mellső lábában rózságot és villogó kardot tart.

Pali megígérte neki, hogy segít a családi titkok felgöngyölítésében, ezzel érdekeltté tette a doktort gyógyulásában. Nem rajta múlt, hogy nem így történt: a vizsgálatokat követő gyógyszerek nem bizonyultak hatékonyak. A Zemplén újabb hírt közölt róla: egészségi állapota miatt hat hétnyi betegszabadságot kért, aztán néhány nap múlva váratlanul meghalt: a szíve felmondta a szolgálatot...

Pedig Molnár doktor még este is bement hozzá, hogy lássa, de csak nyugtalan motyogásának lehetett tanúja, nem gyógyulásának. Pali élete utolsó pillanatában keményen tusázott: megjelent neki Euterpé, aki a múzsák közül a legkedvesebb volt számára és szemrehányó tekintettel nézett rá: elárulta szíves kettősüket. A múzsa mellé hirtelen odalépett Jolánka, Pali hol egyikre, hol másikra nézett, és megérezte: nem tud választani azok között, akik egyformán kedvesek szívének, így hát mindkettőt el kell veszítenie... Ám ez a felismerés mégsem volt számára félelmetes, mert anyja ült le az ágyára, és mint hajdanán, ölébe vonta a fejét, a kezét meg apjának nyújtotta, aki a semmiből jött elő. Az időtlenség végtelen boldogsága öntötte el Palikát és az arca kisimult.

A temetésre elvitette magát id. Bajusz József is, bár már ő is nehezen mozgott, ott akart lenni:

- Az egyetlen valamire való költő volt - mondta - csak az újságírás kiszívta az erejét!

- A legnagyobb újságíró volt - mondta Fejes István tiszteletes - érzékenysége megláttatta vele a jót és a rosszat.

A református tiszteletes a katolikus szertartásban nem jutott szóhoz, de a sírnál - a város kulturális életét szervezők egyikeként - rövid beszédben méltatta a 28 éves fiatalember rövid, de Újhelyre nézve hasznos életét. A fiatal özvegyet körbevette népes családja, aki vigasztalhatatlan volt: csak ennyi boldogság juthat neki?! Palinak nincs rokonsága, övé maradt a nagy ház a főutcán, de megfagy ott egyedül a magányban - mi lesz vele?!

A Kaestenbaum iskola tanárai: Füredi Ármin, Goldberger Izidor, Knopfel Sándor is megpróbálták a zempléni zsidóság történetét összeszedni, az Adalékok... majd minden számában jelentek meg írásaik. Nemcsak az derült ki ezekből, hogy a zsidók milyen küzdelem árán gyökeresedhettek meg itt, de néhány legendát is megcáfoltak. Így került sor Pinkász rabbi sorsának igaz történetére, akit annak idején híveivel együtt toloncoltak ki a vármegyéből.

- Grünfeld Márkus feltékeny volt Pinkász rabbira, és a zsidó iskola akkori tanítója minden eszközt megragadott, hogy eltakarítsa az útjából.

- De hogyan kerülhetett sor a kollektív büntetésre?

- Az már csak következmény volt! Bernáth János főszolgabíró nagyra értékelte a rabbit, mert ugyan csak jiddis nyelven tudott, de híveit jól összefogta. Amikor Grünfeld Patakról, Regmecről, Homonnáról küldetett kompromittáló iratokat a rabbi részeges voltáról, Pinkász hívei is összefogtak és ellenbeadványokat készítettek. A vármegye ezekre nem válaszolt, hanem kitoloncoltatta őket: a zsidók ne alkalmatlankodjanak beadványaikkal!

- Zsidó lett a zsidónak árulója?

- Nem először a történelemben, és a vármegye is a legrosszabb megoldást választotta... Azt nem tudjuk, mi rejlett a Pinkász elleni gyűlölet mélyén, de ma már biztosnak tűnik, hogy Grünfeld Márton jobb ügyre érdemes szívóssággal járt el ellene.

- És mit nyert vele?

- Tulajdonképpen semmit, sőt: az itteniek haragja miatt hamarosan Tokajba költözött. Néhányszor még onnan is meghívták a vármegyegyűlésre tolmácsként, mert a zsidók között ő volt az egyetlen, aki tudott latinul, de nagy karriert nem futott be, hiába takarította el maga elől Pinkász rabbit. Mint ahogyan a vármegye sem tudta azt megállítani, hogy a zsidók száma növekedjen a vármegyében.

Az újhelyi Kossuth szobor ötlete annak idején Matolai fejéből pattant ki, de nehezen jött rá össze a pénz, a szoboravatásra csak Németh Pali temetése után került sor. Gárdos Aladár olyannak faragta meg, amilyennek Etele apóék megálmodták: impozáns, 5 méteres bronz szobor magasodott a templom előtt, szemben a vármegyeházával. Most már Bajusz József sem sajnálta az obeliszk áthelyezését: Gárdos egész szoborcsoportot formált, Kossuth alakját kiegészítette az eke szarva mellől felemelkedő jobbaggyal és egy zászlótartó magyarral, amivel nemcsak Kossuth, 48 szellemiségét is megidézte. A szobortalpra szöveg is került, azok a sorok, amelyben Kossuth vallotta meg újhelyiségét. Igazi műalkotás lett ez, ilyen több nem is lesz széles hazában!

De a szoboravatás is olyan lett, mint a kassai temetés: Kossuthot az itteni hivatalosok sajátították ki, és nemcsak a népet hagyták ki az ünnepségből, Matolait és id. Bajuszt is úgy kellett a nézők között megkeresni, mert elfelejtették meghívni őket - idáig tartott *közmegbecsülés*... Délután mindenki kiment Széphalomba, hogy az unokaöccs által a nagybácsinak emelt szobrot is felavassák: a kisebbik Kazinczy Gábor, Bálint fia állíttatta nagybátyjának, a 14. aradi tábornoknak, akiről a történelem elfeledkezett. Etele és id. Józsi, a két negyvennyolcas együtt kocsizott ki, és a rövid úton a megváltozott viszonyokról elmélkedtek. A debreceni szobrász, Tóth András izgalommal állt a Kazinczy emléksarnok mellett, az avató urak miatt nem fért a szobor közelébe, de a pillanat örömét így sem vették el tőle. Szirmay István Zemplén vármegyei főügyész szónoklata a délelőtti hangulatot követte az árnyas fák alatt, amikor a megye másik nagy fiának tragikus sorsát összegezte:

Vértanúhalál! Nem a csaták dicsőséges mezején, nem karddal a kezében, nem a diadalra vitt Máriás lobogó alatt... de a vesztőhelyen! Holttestén nem fújó paripák száguldanak a kivívott diadalra, de a vérbe fojtott szabadság nemtője hullatott könnyeket.

Vértanúhalál! Tudjátok, mi az? Meghalni ifjan, a férfikorszak még csak derengő hajnalán, meghalni akkor, amikor a szív tele van hittel, reménnyel, édes vágyakozással. Meghalni ártatlanul, bakó kezétől, meghalni elszántan, de erős büszkeséggel, meghalni egy eszméért: a szabadságért, a hazáért....

A szoboravató után az öreg negyvennyolcasok felidéztek a Kazinczyakat, szemelgették emlékeiket öregesen, és a kocsit hajtó Bajusz Gyurka elnéző mosollyal hallgatta őket: ezek az öregek végképp megragadtak a múltban! De nem szólt semmit, szülei tiszteletre nevelték, meg aztán szerette is a nagyapját.....

Id. Bajusz József ezután ki sem mozdult otthonról. Reggel Natália asszony segítségével megtisztálkodott, aztán kiült az udvarra a nagy diófa alá. Onnan is kilátott a Kossuth utcai forgalomra, de egyre kevésbé figyelte az ott jövő-menőket, magába mélyedt. Halottaival beszélgetett: emlékeiben nemzetőr bajtársai feléledtek és vele pöröltek. Fiai felváltva üldögéltek mellette, de nem tudtak vele beszélgetni, új világába őket sem engedte be. Kizárta a jelent az életéből, így hát már nem tudta meg, hogy Matolait kibuktatták Újhely képviselőtestületéből is, aki ezt szégyenként élte meg, és ki sem ment az utcára. Farkas Andor

polgármester - aki mellette nőtt fel - azzal próbálta finomítani, hogy díszpolgárrá választotta a 88 éves öregurat, aki teljes szellemi erejében volt még mindig, testileg sem volt fogyatékos. Ha enyhített is ez valamit a sértésen, a lényegen mit sem változtatott. 1912-ben - Ambrózy Nándor ötlete alapján - Darmán emléktáblát avattak Darmay Viktor tiszteletére, ahol ifjúságának barátja, Ábrányi Emil volt a szónok: beszédével megpróbálta jóvátenni azt az igazságtalanságot, hogy a költőtárs elismerését ő is hátráltatta:

Ha valaki akad majd, aki összegyűjti és a nemzet rendelkezésére bocsájtja azt, amit szívedből valaha elsóhajtottál, ámulva fogja látni, hogy Petőfi fanatikusan tüze szikrázott benned, amikor a szabadságról énekeltél, s ezek közül néhányat szívesen állítunk be a világirodalom legszebb harmóniái közé.

A hallgatóság sorában ott volt Reviczky Sarolta, aki tudta, hogy az ura ezt az ő kedvéért szervezte meg. Szép életük volt együtt, most, hogy gyermekeik önállósultak, már csak kettesben maradtak. Nándor irogatott az Adalékokba., kitöltötte vele az idejét, meg a kötetet is, mert amióta meghalt Inglichoffer Júlia, Dongó Gyárfás Géza nem foglalkozott semmivel: nehezen viselte az egyedüllétet, a magára utaltságot, hisz életében soha nem kellett ellátnia magát, mindig kiszolgálták. Két év is kellett ahhoz, hogy Géza visszatérjen a munkába: második felesége Szentgyörgyi Ilona, elhalt felesége unokahúga lett, aki az egyik újhelyi kereskedőcsaládból származott. Neki már nem kellett vallást is változtatnia házassága érdekében: a két felekezet ünnepeit egyformán követve biztosította a nyugalmat az urának, és sajátjaiként figyelte a tőle alig fiatalabb gyermekek sorsát.

1913 áprilisának egyik reggelén id. Bajusz József nem ébredt fel álmából. Az Úr kegyes volt hozzá: megkímélte a további szenvedésektől. Natália asszony előkereste azt a 48-as zászlódarabkát, amit Józsi Temesvár alól hozott haza, és nem mutatott meg senkinek. Ez volt az ő titkuk: azt kérte feleségétől, ha az utolsó útra kerül sor, azt helyezze a szívére. A kapubejárat fölötti dolgozószobában, kedvenc könyvei között ravatalozták fel. A falon egy ideje már ott függött az apai kard, ami túlélte a harcokat, a fegyverletétel megaláztatását, az önkényt, és a nagy idők emlékét közvetítette fiai számára. Egész éjjel égtek mellette a gyertyák, családja ott imádkozott, meg néhány öregasszony, akik nélkül nem esett virrasztás a városban. Öreg barátja, Fejes István tiszteletes búcsúztatta el, és a temetőben az utolsó negyvennyolcas, Matolai Etele tisztelgett bajtársa előtt a nemzetőrzászlóval. Natália asszony magára maradt, de nem volt egyedül: fiai, menyecskéi és unokái gyakorta rányitották az ajtót. Egyik szobából a másikba csoszogva szortírozta a ruhákat, az edényeket, a bútorokat, nem tudott munka nélkül üldögélni. Fejes Istvánnak is ez a temetés lett az utolsó nyilvános szolgálata: ágnak esett és nem érte meg az esztendő végét. Már csak Matolai Etele volt életben a nagy öregek közül ...

Amikor a Laborc tengert játszott, megirigyelve tőle a Ronyva: az éjszakai felhőszakadás után az újhelyiek arra ébredtek, hogy a Csörgő felőli részek vízben állanak. Ennek a híre még el sem jutott a városházára, amikor a víz már a házakat veszélyeztette: délben csak térdig ér ért, estére már méteres lett. Az önkéntes tűzoltókat Farkas Andor polgármester mozgósította, akik közé maga is beállt, hogy szekereken, meg sebtében összetákolta tutajokon mentsék az embereket, bútorokat.. Fél kettőkor már a katonák is ott dolgoztak: a vasúti töltést erősítették, mert a Ronyva folyamatosan emelkedett, mintha a Magas-hegyet akarta volna elnyelni.

Félelmetes volt az éjszaka: zúgtak a harangok, a templomokban imádkoztak az öregasszonyok, és reggelre megtörtént a csoda: a víz visszahúzódott, csak a folyó menti házak nem éltek túl a rájuk nehezedő nyomást, összeomlottak. Néhány nap múlva újabb árhullám jött, amit félelmetes morgás kísért: a Magas-hegy ide-oda mozgott, mintha tüzest akarna a városra szórni. De a vulkán nem ébredt fel, csak a kémények omoltak le és a magasabb épületek falai repedtek meg. Úgy tűnt, az égiek mind összefogtak, hogy tűzzel és vízzel rontsák le a várost. Hatalmas kavarodás volt mindenütt, az emberek féltek. Ám egyszer csak a Magas-hegy felett

szivárvány jelent meg: az Úr megkegyelmezett Sátoraljaújhelynek. Az égi jelre mindenki fellélegzett, és senki nem sejtette, hogy a természet erőinél sokkal kegyetlenebb csapás leselkedik az itteniekre.

Matolai Etele néha kivitette magát szeretteihez a temetőbe. Legtöbbször Dongó Gyárfás Géza kísérte, aki nem feledte el, hogy megváltozott életét neki köszönhette. Türelmesen meghallgatta öreg barátja panaszait, de még neki sem mert szólni látomásáról: az első felesége sírja felett lebegő kék szemű, szőke asszonyról, aki megnyugtatóan néz rá, és vele imádkozik: Uram, adj neki örök nyugodalmat és hozz az újhelyieknek megváltást... Az Úr 1914-dik esztendeje volt...